

Anđelko Milardović

UVOD U POLITOLOGIJU

PAN-LIBER
Osijek, 1996.

KAZALO

Proslov

I. POJMOVI, PREDMET, METODE POLITOLOGIJE

1. Politika
2. Političko djelovanje
3. Politologija
4. Predmet
5. Metode, metodologija

II. POVIJEST POLITOLOGIJE

1. Razmišljanja o povijesti politologije
2. Politologija na sveučilištima

III. STRUKTURA POLITOLOGIJE

Unescova znanstvena paradigma

1. Politička teorija

- 1.1. Političke teorije, doktrine/ideologije
 - 1.1.1. Konzervativizam
 - 1.1.2. Liberalizam
 - 1.1.3. Kršćanska demokracija
 - 1.1.4. Fašizam/nacionalsocijalizam
 - 1.1.5. Nova desnica
 - 1.1.6. Socijaldemokracija

2. Unutrašnja politika

- 2.1. Politički sustavi
 - 2.1.1. Pojam političkog sustava
 - 2.1.2. Uloga vrijednosti
 - 2.1.3. Uloga normi/pravila
 - 2.1.4. Normativno kao imperativno djelovanje
 - 2.1.5. Uloga ustanova
- 2.2. Tipovi političkih sustava
 - 2.2.1. Tiranija
 - 2.2.2. Monarhija
 - 2.2.3. Diktatura
 - 2.2.4. Republika
 - 2.2.5. Demokracija
- 2.3. Temeljni pojmovi demokratskog političkog sustava
 - 2.3.1. Interesne grupe
 - 2.3.2. Političke stranke
 - 2.3.3. Izbori, organizacija i vođenje izborne kampanje

- 2.3.4. Vlast
- 2.3.5. Dioba vlasti
 - 2.3.5.1. Parlament
 - 2.3.5.2. Vlada
 - 2.3.5.3. Sudbena vlast
- 2.3.6. Pravna država
- 2.3.7. Socijalna država
- 2.3.8. Suverenitet
- 2.4. Politički sustav i politička kultura
 - 2.4.1. Politička kultura
 - 2.4.2. Politička socijalizacija
- 2.5. Oblici državnog uređenja
 - 2.5.1. Unitarna država
 - 2.5.2. Federativna država

3. Vanjska politika

- 3.1. Pojam i razgraničenja
- 3.2. Sastavnice vanjske politike
 - 3.2.1. Sudionici vanjske politike
- 3.3. Međunarodni odnosi
 - 3.3.1. Pojam
 - 3.3.2. Teorije o međunarodnim odnosima

IV. POLITOLOGIJA I SRODNA ZNANJA O POLITICI

- 1. Filozofija i politologija
- 2. Antropologija i politologija
- 3. Politička psihologija i politologija
- 4. Politička sociologija i politologija
- 5. Politička povijest i politologija

BIBLIOGRAFIJA

Proslov

Politologija je u našem stoljeću stekla zavidnu znanstvenu legitimaciju, a politološka je literatura u svijetu danas već nepregledna. Uvodi u politologiju također su brojni; teško je navesti čak i dio takvih publikacija objavljenih, primjerice, u Saveznoj Republici Njemačkoj, (1) koju možemo smatrati uzornim primjerom europske politologije, a podjednako obilnu izvornu i sekundarnu literaturu nalazimo i u američkoj politologiji.

Može li se prionuti ozbiljnom studiju ma koje znanosti bez uvoda, prolegomene ili propedeutike? Kako shvatiti sastavnice politologije ako ne počemo od definiranja *strukture politologije*, građevnih blokova znanosti i njihovih strukturnih elemenata te odnosa s drugim znanostima i disciplinama? - To su neka od pitanja koja su autora ponukala da se lati nezahvalna posla sastavljanja ovog Uvoda u politologiju, nezahvalna ponajprije zato što se u nas, na Zagrebačkom sveučilištu, politologija uči i poučava već više od tri desetljeća (od godine 1962.), ali se unatoč tome dosada nitko nije prihvatio rada na sličnom poslu.

Potrebu za Uvodom u politologiju za potrebe sveučilišne nastave autor je posebno osjetio kada je studentima Hrvatskih studija (Studia Croatica), gdje predaje Uvod u politologiju, trebalo preporučiti štivo koje će im omogućiti upoznavanje i razumijevanje osnova politologije. Činjenica da takva uvoda u politologiju hrvatskoga autora nije bilo i spoznaja da bi odabir ma kojeg naslova iz inozemne produkcije samo odgodio zadaću sastavljanja našeg politološkog uvoda, samo su ga potaknule da prione provedbi jednog otprije zamišljenoga projekta. Naime, autor ga je još od ranih osamdesetih godina poput mučne znanstvene prtljage vukao sa sobom zajedno s dvojama i pitanjima o politološkoj struci, smislu i valjanosti studija politologije (pitanjima osobito mučnim u doba kada je mnogom uhu politologija zvučala kao ideologija) i mjestu politologije u nas i u usporedbi s tada nedostižnom europskom i američkom politologijom. Kasniji studijski boravci na elitnim njemačkim i austrijskim sveučilištima, fakultetima i institutima (Goettingen, 1988., Bonn 1991., Heidelberg, 1994. i Beč 1994.) omogućili su autoru da dublje spozna suvremeno stanje znanosti, njezinu sveučilišnu prezentaciju, istraživačke mogućnosti i trendove te da, na izvorima izobilne literature i izvanredne informacijske prezentacije, ponovno promisli svoja stajališta. Premda su se neka od njih u međuvremenu djelomice ili potpuno izmijenila, susret s politologijom u drugim znanstvenim i sveučilišnim sredinama samo ga je iznova uvjerio da je politologija znanstvena disciplina kojoj i u nas treba posvetiti sažet i pregledan prikaz povijesti istraživanja i naučavanja, metoda i pojmova, strukture i položaja u korpusu društveno-humanističkih znanosti - jednom riječju, ono što nazivamo uvodom u znanost odnosno znanstvenu disciplinu.

Lativši se, dakle, nezahvalna ali i poticajna projekta sastavljanja Uvoda u politologiju, autor se nastojao držati nekih u nas i u svijetu usvojenih i afirmiranih postavki, prije svega općeprihvaćene Unescove paradigme i istovrsnih djela uglednih autora. Uvid u slične uvode u politologiju pokazao je da se gotovo beziznimno drže Unescove definicije politologije i da prema njoj izlažu strukturu politologije. Politologija se u tim uvodima definira kao znanost o politici koja se, pojednostavljeno rečeno, sastoji od *političke teorije, unutrašnje politike i vanjske politike*.

Za potrebe ovog proslova navest ćemo tek nekoliko pristupa politologiji na primjeru uvoda u politologiju nekolicine inozemnih autora. Tako njemački politolozi Dirk Berg Schlosser i Theo Stammen građu za svoju knjigu *Uvod u politologiju* (2) razvrstavaju na sljedeći način: Odjeljak A. obrađuje 1. pojam politologije; 2. podrijetlo, tradiciju, povijest politologije. U odjeljku B. autori govore o metodološkim problemima politologije izlažući: 1. pojam političkoga i njegovu evoluciju u različitim teorijama; 2. teorijske postavke u politologiji; 3. metodologiju politologije. U odjeljku C. izložena su područja politologije: 1. politička filozofija; 2. usporedna politologija (odnosi se na tipove političkih poredaka); 3. vanjska politika (odjeljak C. je aplikacija UNESCO-ve definicije i strukture politologije). U odjeljku D. elaboriraju se područja primijenjene politologije: 1. politologija i praktična politika; 2. politika i političko obrazovanje. Gerhard Lehmbuch je svoj *Uvod u politologiju* (3) podijelio u sljedeće odjeljke: 1. teorije i metode u politologiji; 2. politička teorija; 3. politički sustavi; 4. vanjska politika; discipline ili odnos spram drugih srodnih znanosti: politička sociologija i psihologija itd. Werner J. Petzelt u svojem *Uvodu u politologiju* pridržava se etablirane i u svijetu općeprihvaćene strukture politologije, dok je, što se dosljednosti tiče, grupa autora P.-L. Weinacht / U. Kempf / H.G.

Merz, (4) još dosljednija, pa svoj Uvod dijele na: 1. političke teorije; 2. nauk o političkom sustavu; 3. usporednu politologiju (usporedni politički sustavi); 4. međunarodnu politiku.

Čitatelj ovog Uvoda u politologiju će vidjeti da se autor nije znatnije udaljio od navedenih struktura, jer je hotimice htio izbjeći arbitrarnost i nekompatibilnost s prihvaćenim zasadama istovrsnih projekata. Dakako da to nije bilo svagda izvedivo i izvedeno, ali i to je obol koji daje svatko tko se čega laća.

Ako, međutim, korisnici ove knjige ocijene da je autor uspio u svojoj osnovnoj nakani - predočiti i izložiti osnove politologije kao znanosti, takvom će ocjenom biti bogato nagrađen. Sadašnjim i budućim kritičarima i kolegama s radošću i olakšanjem predaje onu staru prtljagu da je, sada barem malo lakšu, i oni mognu nositi.

Anđelko Milardović

Osijek - Zagreb, siječnja 1996.

BILJEŠKE

(1) Abendrot, Wolfgang u. Kurt Lenk (Hrsg.): *Einführung in die Politische Wissenschaft*, Bern, München 1968. - TB 1972.

Alemann, Ulrich von/Forndran, Erhard: *Methodik der Politikwissenschaft. Eine Einführung in Arbeitstechniken und Forschungspraxis*. Stuttgart ³1985.

Bandemer, Stephan von/Wewer, Goettrik (Hrsg.): *Regierungssystem und Regierungslehre*. Opladen 1989.

Bellers, J./Robert, R. (Hrsg.): *Politikwissenschaft I - Grundkurs*. Münster 1988.

Beyme, Klaus von/Czempiel, Ernst-Otto/Kielmannsegg, Peter Graf/Schmook, Peter (Hrsg.): *Politikwissenschaft. Eine Grundlegung*. Stuttgart 1987. I-III.

Blanke, Bernhard u.a.: *Kritik der Politischen Wissenschaft*. I-II., Frankfurt 1975.

Boehret, Carl: *Innenpolitik und politische Theorie. Eine Studienbuch*. Opladen 1987.

Fetscher, Iring/Münkler, Herfried (Hrsg.): *Politikwissenschaft. Begriffe, Analysen, Theorien. Ein Grundkurs*. Reinbeck 1985.

Hättich, Manfred: *Lehrbuch der Politikwissenschaft*. Mainz 1967 ff., I-IV.
 Kress, Gisela i Dieter Senghaas (Hrsg.): *Politikwissenschaft - Eine Einführung in ihre Probleme*. Frankfurt ³1971. - TB 1972.
 Lenk, Kurt/Franke, K.: *Theorie der Politik*. Frankfurt 1987.
 Lenk, Kurt: *Politische Wissenschaft. Ein Grundriss*. Stuttgart 1975.
 Naschold, Frieder: *Politische Wissenschaft. Entstehung, Begründung und gesellschaftliche Einwirkung*. Freiburg 1970.
 Nassmacher, Karl-Heinz: *Politikwissenschaft, Politische Systeme und politische Soziologie*, Düsseldorf 1977, Internationale Beziehungen, 1973.
 Tudyka, Kurt P.: *Kritische Politikwissenschaft*. Stuttgart 1973.
 Weinacht, Paul L., Udo Kempf, Hans G. Merz: *Einführung in die Politische Wissenschaft*. Freiburg 1977.

(2) Dirk Berg Schlosser/Theo Stammen: *Einführung in die Politikwissenschaft*. München, Verlag C.H. Beck, 1992.

(3) *Einführung in die Politikwissenschaft*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1970.

(4) Werner J. Patzelt: *Einführung in die Politikwissenschaft. Grundrisses Faches und studiumbegleitende Orientierung*. Passau, Wissenschaftsverlag Richard Rothe, 1992.

(5) P.L. Weinacht/U. Kempf/H.G. Merz (Hg.): *Einführung in die Politische Wissenschaft*. Freiburg/München, Verlag Karla Alber, 1977.

I. POJMOVI, PREDMET, METODE POLITOLOGIJE

1. Politika

Izraz *politika* mijenjao se tijekom povijesti kao, uostalom, i brojni drugi izrazi - *demokracija, tiranija, republika, monarhija*, koji s izvornim, prvotnim značenjem imaju malo veze. (1) Većina ih potječe iz grčkog jezika. Riječ 'politika' potječe od grčkih riječi *polis, politeia, politika, politike*:

- *polis*: grad-država, grad predjel, također i skup građana koji tvore grad;
- *politeia*: država, ustav, politički režim, republika, državljanstvo (u smislu prava građanstva);
- *politika*: neutralna množina od *politikos*, političke stvari, građanske stvari, sve što se odnosi na državu, ustav, politički režim, republiku, suverenitet;

- *politike tehne*: političko umijeće. (2) Francuski politolog Marcel Prelot, primjerice, veoma iscrpno izlaže povijesne mijene izraza "politika" i njegova razumijevanja. U rimsko doba, Ciceron riječ *politeia* prevodi s *republika*. (3) S druge strane, u srednjovjekovlju, politika se ponegdje shvaća kao vještina upravljanja gradovima državama, dok se kod utemeljitelja novovjekovne politologije, Macchiavellija, politika odnosi na vladara, način vladanja državama ili na republiku (res publica = javna stvar, tj. ono što se odnosi na državu).

Moglo bi se reći da određenja politike ima gotovo koliko i politoloških radova na tu temu. (4) Etička politička određenja oslanjaju se na Aristotelovu *Politiku*. Govore o politici kao djelovanju u političkoj zajednici radi nekog dobra. Smisao života u zajednici, državi, jest *dobar život*. To su *normativistička* shvaćanja jedne od politoloških škola. *Realističko* određenje pojma koristi tehničko racionalno objašnjenje prema kojem je politika tehnika osvajanja, vladanja i čuvanja vlasti. U *sistemskim teorijama* velika se pozornost pridaje pojmu *političke moći*. U novovjekovlju, pored tehničko-racionalnog shvaćanja pojma politike, postoji i nepregledan niz drugačijih određenja. Politika je umijeće (umjetnost) vladanja, djelatnost što se odnosi na državu. Zatim, politika je i vještina posredovanja u borbi pojedinačnih, posebnih i općih interesa. Ona je i djelovanje radi uspostavljanja nekog sustava ili njegove promjene. U participativnim politološkim teorijama politika se određuje kao proces ograničavanja političke moći, dok sistemske politološke teorije vidno mjesto daju pojmu moći kao biti politike.

U novovjekovnoj filozofiji politike i političkoj antropologiji Thomasa Hobbesa nailazimo na više tipova moći. U *Leviathanu*, u odjeljku o čovjeku, Hobbes moć određuje kao sredstvo zadobivanja koristi. Dijeli je na originalnu i instrumentalnu. Originalna moć potječe iz čovjekovih duševnih i tjelesnih sposobnosti, a instrumentalna iz potonje, a služi kao sredstvo uvećavanja bogatstva, prijatelja, dobara itd. U njegovoj tipologiji najveća moć nastaje *udruživanjem* ljudi u *političko tijelo*. Tu moć nazivlje državnom ili *političkom moći*. Druga vrst moći crpi se iz *bogatstva*. To je gospodarska moć. Hobbes govori o ugledu kao moći, uspjehu kao originalnoj moći, plemstvu kao prirodnoj moći i učenosti kao izvoru moći, koja je u odnosu na ostale najmanja moć. Moć, volja za moći, "motiv je ljudskog djelovanja" koje se odvija u institucijama. Antropološki pojam moći potrebuje raščlambu i određenje značenja ustanovne moći.

Ustanovna moć izvodi se iz odnosa u nekoj ljudskoj instituciji u kojoj se odvijaju habitualizirana djelovanja. Moć u instituciji imaju pojedinac ili grupa samo u slučaju opunomoćenja. To je legitimna moć. Institucionalna moć nije trajna, odnosno trajna je onoliko koliko su trajne institucije. Naravno, ovdje nas prije svega zanima *gubitak* i ustanovljenje političke moći, kao i relativnost institucija u kontekstu *političke antropologije*.

Gubitak institucionalne moći znači nemogućnost utjecaja na promjenu ponašanja adresata moći, koji se u takvim prilikama udružuju poradi okončavanja stare institucionalne moći. Ugažena se moć revitalizira u obliku nove institucionalne moći, koja je opet na snazi sve dok legitimna moć ima sposobnost izazivanja promjene ponašanja onih na koje se odnosi. Arnold Gehlen je govorio o teoriji relativnosti institucija u povijesti ljudstva; možemo ga nadopuniti naukom o relativnoj trajnosti neke moći, što se može pokazati na primjeru apsolutizma, imperijalizma i svakog drugog tipa moći. Ustanovljena i relativizirana moć u biti je *centrična* i *policentrična*. Postojanje centrične moći postavlja poteškoće mjerenja količine na jednome mjestu. Taj model moći isključuje participativne mogućnosti. Participativne se mogućnosti otvaraju kada grupa ljudi organizirano uspije razbiti usredotočenu moć i uspostaviti policentizam moći. Policentrična moć primjerenija je novovjekovnim političkim ustanovama zasnovanim na umu i slobodi, koje pretpostavljaju participativna djelovanja građana. Unatoč načelu policentrizma u demokratskom ustrojstvu zajednice, u njoj se zbivaju pomaci ka koncentraciji i centralizaciji svakovrsne ekonomijske, političke, znanstveno-tehničke, vojne moći.

U američkoj i europskoj politologiji izvedeno je nekoliko koncepcija moći. 1. *Pluralistička koncepcija* Lasswella i Kaplana opisuje moć kao sposobnost odlučivanja, jer se odlukom može utjecati na promjenu ponašanja druge strane. Pluralistička koncepcija temelji se na bihevioralnoj metodičkoj postavci. Bihevioralni pristup orijentiran je na: "a) ponašanje, b) donošenje odluka, c) ključna pitanja, d) opažljive (neskrivene) sukobe, e) (subjektivne) interese, shvaćene kao preferencije u pogledu mjera politike, koje se otkrivaju kroz političku participaciju". 2. *Druga* koncepcija polazi od tumačenja moći kao stvari ili količine i posebice je prisutna u Morgenthauovim i Niebuhrovim modelima međunarodne politike. 3. *Treće*, funkcionalističko-kibernetičko razumijevanje tumači moć kao "relacijsku veličinu" ili "valutu u komunikacijskom kanalu" (kibernetička teorija politike Karla Deutscha). 4. *Četvrta*, normativistička koncepcija (Macht und Gewalt H. Arendt) pokazuje da je moć, moć udruženih ljudi i da pripada grupi. Dok traje grupa, traje i moć. Arendtova razlikuje moć (Macht) od jakosti, snage (Starke), koja je uvijek "pojedinačna".

Moć se očituje u različitim oblicima. U *Suvremenim političkim teorijama* Klaus von Beyme kaže: "Moć može počivati na utjecaju, na nagovoru, na manipulaciji i u najgrubljem slučaju na golom nasilju." (5)

Utjecaj znači da osoba koja ima moć može promijeniti ponašanje onog koji prihvata utjecaj. U teoriji interesnih grupa utjecaj je presudna kategorija. Cilj je interesne grupe i njezinih

predstavnik utjecati na središta institucionalne moći, i svakako na moćne osobnosti u nekom političkom tijelu, najčešće *parlamentu*. Primatelj utjecaja, ukoliko je jak, nužno mora promijeniti ponašanje i donijeti odluku koja odgovara interesnoj grupi. Utjecaj se može širiti formalnim ili neformalnim međusobnim priopćavanjem ili sredstvima masovnog priopćavanja. U međusobnom priopćavanju utječe se na pojedinca ili male grupe ljudi, a u masmedijskom na javnost ili publiku građana. Svrha širenja utjecaja je ozbiljenje nekog naročitog interesa. Utjecati se može na formalna i neformalna središta moći. Formalna središta su legitimacijski etablirane strukture moći, a neformalna isječak formalne strukture, koji djeluje neovisno o pravilima moći formalne strukture.

Nositelji političke i društvene moći mogu se služiti *nagovaranjem*. Nagovaranje je samo jedan od oblika utjecaja. Komunikativnim djelovanjem nagovaratelj pokušava nagovoriti na pristanak na nešto, unatoč vlastitoj protimbi. Ako se nagovor prihvati, tada smatramo da je nagovoreni promijenio odluku i počeo se ponašati po volji nagovaratelja, a ako ne prihvati znači da nagovaratelj mora promijeniti način svojeg komunikacijskog djelovanja ili metodu očitovanja moći.

2. Političko djelovanje

Političko je djelovanje takav tip ljudske djelatnosti koja se odnosi na oblikovanje i održavanje života u političkoj zajednici, državi ili političkom društvu.

Političko djelovanje upravlja se prema nekim *vrednotama*, izraženim u političkim programima, na temelju kojih se oblikuju politička tijela i sustavi. Djelovanje se odvija unutar *ustanova*, iako ima i izvanustanovnih djelovanja. Ako se zbiva unutar ustanova temelji se na *normama*, pravilima. Ustanove su razumski ustrojene oblici grupnog društvenog i političkog djelovanja, radi zadovoljavanja potreba i interesa. Za djelovanje u političkoj ustanovi mora postojati *motiv*. Motiv djelovanja može biti sudjelovanje u osvajanju, obnašanju, održavanju vlasti. Ali ljudi politički djeluju i radi slave, bogatstva, društvenoga prestiža, stjecanja moći itd. *Motiv djelovanja* u politici može biti osjećaj manje vrijednosti, pripadnost rubnim grupama, želja za dominacijom i slično. Inferiorni pojedinci često ulaze u politiku zato što politička uloga, odnosno vlast, takvim ljudima omogućuje superiorno ponašanje. Svoje djelovanje mogu zasnivati na racionalnom i iracionalnom autoritetu ili na malignoj odnosno benignoj agresiji. Više je ljudi u novovjekovnoj politici koji djeluju radi gore spomenutih motiva negoli radi općeg dobra. Svakako, pritom uvijek moramo imati na umu povijesne okolnosti u kojima djeluju pojedinci i političke grupe. Da bi tko politički djelovao, treba imati političku *volju*. U sukobu

političkih volja pobjeđuje jača. Volja za moći/stjecanjem moći temeljno je načelo političkog djelovanja novovjekovnog čovjeka. Politički poreci koji izborima omogućuju oblikovanje političke volje građana, smatraju se demokratskim porecima, a tamo gdje toga nema, nedemokratskim. U nekom političkom djelovanju može prevladati volja nad razumom. Tada govorimo o političkom voluntarizmu. (6)

Političko djelovanje, bilo spontano ili plansko, ovisi prije svega o *političkoj situaciji*. Situacije ili prilike za političko djelovanje označavaju uvjete, mogućnosti ili pretpostavke da bi se uopće djelovalo. U nekoj situaciji koja se smatra optimalnom, netko može "ciljno-racionalno djelovati" s uvjerenjem postizanja određenog cilja pomoć nekog sredstva. On djeluje jer smatra da pridonosi nekom općem dobru ili nekoj stvari. Obično se kaže - politička situacija je dobra i stabilna ili politička situacija je zaoštrena, napeta, krizna. Ako pojedinac djeluje i u po sebe nepovoljnoj političkoj situaciji, tada takvo djelovanje možemo nazvati "vrijednosno racionalnim", jer on djeluje "na osnovi svjesne vjere u apsolutnu vrijednost jednog oblika ponašanja..." (M. Weber). Takvo djelovanje, koje se temelji na vlastitom uvjerenju, uključuje i mogućnost lišavanja života. Unatoč takvoj spoznaji, pojedinac će i dalje djelovati. U nekoj političkoj situaciji pojedinac apstinira od političkog djelovanja i svoje djelovanje usmjerava protiv nametnutog i etabliranog oblika političkog djelovanja. U drugom slučaju, ako čovjek nije dovoljno uvjeren u ono za što djeluje a prijeti mu politička i fizička smrt, može se povući iz djelovanja. Jedna od metoda izbjegavanja svakog političkog djelovanja bez obzira na situaciju jest *apstinencija*. Za apstinenciju ili za sudjelovanje u politici potrebna je *odluka*, a s njom i *slobodan izbor*. Čovjek može djelovati tek nakon što se odlučio za ili protiv, što je stvar njegove volje ili slobodnog izbora. Slobodan izbor znači da se čovjek može bez utjecaja nekog subjekta ili bez ograničavajućeg sredstva nesmetano opredijeliti. U natjecateljskim političkim sustavima, gdje postoji konkurencija političkih ideja, građanin može birati hoće li sudjelovati u natjecanju ili će odustati od političkog djelovanja. Slobodan izbor u politici znači odluku za jedno od vrijednosnih političkih usmjerenja i u skladu s tim usmjeravati, voditi svoje djelovanje.

Za političko su djelovanje neophodna i sredstva djelovanja. Vladar, kako kaže Macchiavelli, koristi različita sredstva osvajanja i očuvanja vlasti. Može se služiti silom, tj. oružjem, ako želi osvojiti nova područja ili ih želi sačuvati i na tom području stacionirati vojsku. Osim toga, ako se domaće pučanstvo buni, vladar može poslati vojsku da uguši pobunu. Ako se vladar služi silom, tada posjeduje osobine lava. Može upotrijebiti i lukavstvo, hrabrost, zločine, mito, spletkarenje i mafijaške metode. (7) U modernim državama, kojih je svrha očuvanje postojećeg poretka, vladajuća elita koristi manipulaciju i silu kao sredstva djelovanja. Sredstva političkog djelovanja mijenjala su se kroz političku povijest, baš kao što su se mijenjali i oblici

vladavine. Svaki oblik vladavine ima svoju političku instrumentalizaciju. U autoritarnim i autokratskim sustavima nasilje je primjereno obliku vladavine i očuvanja postojećeg stanja, a demokratskim oblicima vladavine primjereni su demokratski instrumenti i tehnike. Instrumentalistička su djelovanja naročito prisutna u suvremenom svijetu, u kojem su načelo jačeg instrumenta i voluntarizam nadjačali standardne obrasce ponašanja u političkoj kulturi. Jednom je sredstvo rat, drugi put atentat ili pak misteriozno ubojstvo kao način uklanjanja političkih protivnika.

Uvijek se djeluje radi nečega. Političko djelovanje je posredovano sredstvom radi nekakve *svrhe*, primjerice osvajanja, sudjelovanja, očuvanja vlasti. Djelovati svršeno znači djelovati radi ozbiljenja onoga što je postavljeno kao motiv/svrha djelovanja. Djelovanje završava ispunjenjem određene svrhe, radi koje smo djelovali.

3. Politologija

Kao i politika, politologija se također ne definira jednoznačno. Navest ćemo nekoliko reprezentativnih odredbi politologije. (8)

Francuski politolog M. Prelot, baveći se etimologijskim pitanjima, navodi cijeli niz teškoća povezanih s pojmom znanosti koja istražuje politiku. Među nazivima koje rabe različiti autori, Prelot odabire naziv politologija kao "potpuno prihvatljiv". Njegova prva prednost, u odnosu na statologiju (kao uostalom i na sociologiju) jest u tome što iz istog jezika uzima obje sastavnice imena. Skovan od dviju grčkih riječi: polis = grad-država i logos = um, zakon, razumno izlaganje materije, "izraz je dobro izabran da označi sistematsku spoznaju o državi".

Znatno prije tog suvremenog politologa, pojam je prihvatio i objasnio Gert von Eynern, u članku "Politologie" objelodanjenom u *Zeitschrift für Politik* godine 1954., u kojem se osvrće na terminološke rasprave što su se osobito burno vodile 1948. godine o nazivu struke i njezinih promicatelja. Prema Eynernu, izraz *politologija* daleko je primjereniji od izraza *politikologija*, koji je još 1934. upotrijebio Gerhart Niemeyer, kao izdavač H. Hellersove "Staatslehre". (9) Za isti izraz zalaže se i politolog J. Dreijmanis, profesor na sveučilištu Sv. Tomislava u Kanadi, i navodi pet prednosti tog izraza pred izrazom "politička znanost". "Prvo, taj je naziv kraći i time sličniji nazivima drugih društvenih znanosti - antropologiji, demografiji, ekonomiji, psihologiji, sociologiji. Drugo, ovim nazivom se u jednoj riječi određuje onaj koji se bavi politologijom. Treće, njime bi se postigla i veća sličnost s nazivima nekih novijih proučavanja, kao što su futurologija i urbanologija. Četvrto, naziv bi bio međunarodni. Peto, bio bi to izraz koji bi odražavao sjedinjenje aktualnih podijeljenosti." (10)

U njemačkom govornom području susrećemo se s ovim nazivima: "Wissenschaft von der Politik", "Politische Wissenschaft", "Politische Wissenschaften", "Wissenschaftliche Politik", "Politikwissenschaft", (11) u anglosaksonskom "Political Science" ili "The Science of Politics", španjolskom "Ciencia politica", francuskom "Sciences politiques", talijanskom "Scienza politica", slovenskom "Politična veda", dok u hrvatskom postoji čitav niz izraza:

a) *Politologija* je izraz kojim se nastoji izbjeći poteškoća upotrebe srodnih termina, ali i zbog želje da se usvoji univerzalan međunarodni izraz, koji bi zamijenio čitav niz gore navedenih, kojim bi se lakše operiralo u jezičnom i sadržajnom smislu.

b) *Politička znanost*. Ovaj su naziv vrlo često upotrebljavali politolozi koji istraživanju političkog pristupaju *monistički*, smatrajući da je jedna znanost koja istražuje politiku. S druge strane, izraz je sadržajno problematičan jer se može postaviti pitanje, koja znanost nije ili koja ne može postati politička? Fundamentalna istraživanja iz atomske fizike, ukoliko imaju praktičnu primjenu u postizanju neke osobite političke svrhe, primjerice, postaju politička. Štoviše, gdje god je politika postala sudbina i gdje je znanost upregnuta u njezina kola interesa radi osvajanja, očuvanja vlasti i manipulacije ljudskim dušama/materijalom, svaka je znanost zapravo politička.

c) *Političke znanosti*. Polazi se od pretpostavke da ne postoji jedna politička znanost, te se monističkom suprotstavlja *pluralističko načelo*. Budući da je područje političkog veoma kompleksno, zastupnici ove koncepcije misle da se jednom znanošću ne može obuhvatiti političko. U tom slučaju, ako se želi istražiti politički život grupâ, autoritet i distribucija moći u grupi, moramo se poslužiti *političkom sociologijom*. S druge strane, *politička psihologija* može nam biti od pomoći u istraživanju grupno političkog ponašanja, primjerice prilikom izbora, ili pak u istraživanju masovnog ponašanja unutar boljševičkih ili fašističkih pokreta. želi li istraživač misliti "štostvo" političkog, političko djelovanje, tada se mora pozabaviti *filozofijom politike*, a ako ga pak zanimaju načela organizacije država u prožlosti treba posegnuti za *političkom poviješću*. Ovo nisu sve discipline pluralističkog koncepta. U širem smislu, tu ulaze i politička ekonomija, antropologija, teologija, komunikologija, pedagogija itd. Ovdje se uvijek postavlja pitanje o odnosu "središnje (matične) znanosti" i njezinih disciplina. Mogli bismo reći i pomoćnih, ali za neke su one pomoćne a za neke glavne, ovisno o motrištu. Neki smatraju da je "središnja znanost" ta koja se sastoji od *političke teorije*, *unutrašnje politike* i *vanjske politike* (Unescova podjela u pojednostavljenom obliku), jasno s metodološkim pretpostavkama, dok su spominjane "pomoćne" discipline. Drugi pridaju veću važnost disciplinama, koje se počesto nameću kao alternativa politologiji, ili kao ona sama, što je slučaj s radikalnijim teoretičarima filozofije i sociologije politike. Oni čak idu do potpunog negiranja politologije. Valja navesti i

orijentaciju koja nudi "integralističko" rješenje ili "sintezu" matice i disciplina, zagovarajući sveukupnu politologiju.

d) *Znanost o politici* je termin koji ukazuje na postojanje jedne znanosti, pa je djelomice sličan izrazu politička znanost. Njegovi se zagovornici nastoje ograditi od disciplina odnosno od filozofikacije, sociologizacije, psihologizacije, ekonomizacije, historizacije političkog, zagovarajući "maticu".

što je, dakle, politologija?

Politologija (grč. *episteme politike*, lat. *politica scientia*) je skup sistematiziranih znanja i spoznaja o politici i političkim sustavima. Ona je teorija, mišljenje, za razliku od političkog djelovanja (prakse). Politologija je praktična znanost. Onaj koji se bavi politologijom je *politolog*. Politolog je prije svega istraživač, analitičar i sistematičar znanja o politici, političkim sustavima, zatim teoretičar politike, za razliku od političara (praktičara), te istraživač i povjesničar politike.

4. Predmet

Poteškoće oko naziva znanosti koja se bavi istraživanjem politike i političkog postaju osobito izrazite kada pokušamo odrediti njezin predmet. Budući da znanost i jest po predmetu i metodi, i da predmet i metoda spadaju u metodologijske (12) i logičke probleme svake znanosti, potrebno je propitati kako stvari stoje sa predmetom politologije. Prije svega, valja se školski zapitati - što je predmet znanosti?

Predmet je ono što je predmetnuto kao problem, dakle ono što se ispostavlja subjektu, što je predmetnuto subjektu kao problem spoznaje. U znanosti se predmeti određuju prema polju ili području problema koji se spoznaje. Određivanje predmeta spada u metodologiju neke znanosti, problem predmeta je i spoznajno-teorijski problem. Zadaća je svake znanosti da definira predmet istraživanja, što omogućuje zadobivanje dijela stvarnosti - pojedinačne znanosti ili cjeline stvarnosti - filozofija, kao i stjecanje znanstvenog legitimiteta u istraživanju problema koje valja spoznati. Čini se da su mnoge pojedinačne znanosti u odnosu na politologiju znatno ranije i lakše uspjele koncipirati vlastiti predmet. To je, prije svega, bilo lakše u području egzaktnih prirodnih znanosti i u jednom dijelu socijalno duhovnih znanosti. Ako se politologija uvrštava u sklop društvenih i djelomice humanističkih znanosti, onda nema poteškoća oko definiranja njezina predmeta. Znanosti poput sociologije ili prava dokazuju porođajne muke novih znanstvenih područja. Potrebno se prisjetiti predinstitucionalne sociologije, odnosno njezine povijesti, (13) da

bi se veoma lako uvidjelo koliko je dugo ta fundamentalna društvena znanost bila zaokupljena problemom predmeta. Naime, ovisno o različitim razmišljanjima sociologa o predmetu sociologije, nastalo je i mnoštvo sociologijskih orijentacija, a one se sa svoje strane učvršćivale predmetnost sociologije pospješeno je ovim orijentacijama. S druge strane i pravna znanost dugo se bavila vlastitim predmetom, koji je i danas, čini se, sporan. (14)

Iako je znanstveno proučavanje politike staro koliko i bavljenje problemom bitka u filozofiji, dakle koliko i filozofija, u takozvanoj predinstitucionalnoj politologiji nije bilo pokušaja definiranja predmeta politologije, niti imenovanja takve znanosti. Znanje koje se u grčkoj filozofiji odnosilo na političko pripadalo je takozvanoj "praktičkoj filozofiji", a u hijerarhiji znanja bilo je na drugome mjestu (Aristotel). Eventualni predmet "stare predinstitucionalne politologije" bilo bi praktično znanje koje se izražavalo kroz etičko-političko-ekonomijsko djelovanje u širem smislu, a u užem "polis", u današnjem prijevodu država, i djelovanje u njemu radi općeg dobra. Dakle, u užem smislu predmet, ono "političko" kao političko djelovanje bio, bi etički određen zbog antičkog shvaćanja politike. U tom smislu: "Predmet političke znanosti je ono plemenito i pravedno" (V. Henis, *Politika i praktična filozofija*). S obzirom na promijenjeno novovjekovno razumijevanje politike i političkog, s pozicije anti-etičkog koncepta politike i njezina instrumentalističkog i teleologijskog tumačenja volje za vladanjem (N. Machiavelli), što u biti mijenja i predmet znanosti, koja se najčešće u novovjekovlju imenuje kao "znanost o vladanju". Jedno je sigurno - koncipiranje predmeta politologije u bitnome je ovisilo o razumijevanju "pojma političkog" kroz povijest filozofije politike, političke teorije, političkih doktrina i političkih ideja i da je svaka politička teorija različito koncipirala predmet, pa otuda i poteškoće oko utvrđivanja predmeta politologije. (15) Budući da je ona znanost koja se zanima za praktično područje čovjekova života, poteškoću oko utvrđivanja predmeta dijeli sa svim onim znanostima koje se bave djelovanjem; u tom su smislu prirodne egzaktne znanosti u izvjesnoj prednosti jer im je lakše utvrditi svoj predmet, što proizlazi iz njihove biti (egzaktnosti) negoli socijalno-duhovnim znanostima.

Evidentirane poteškoće oko utvrđivanja predmeta politologije moramo uvažiti, i ukazati na čitav niz shvaćanja o predmetu. Odmah valja upozoriti da su mnogi politolozi u koncipiranju predmeta imali pred sobom novovjekovno određenje politike. Manji dio, oni koji surađuju s filozofima normativističke orijentacije, (16) zadržao je stari pojam politike, dakle u tom kontekstu i odgovarajuće shvaćanje *predmeta politologije*. Normativističko shvaćanje polazi od toga da je politika u najširem smislu predmet politologije. Gledajući na političko i na politiku kao na ono što bi *trebalo biti*, kako bi trebao biti ustrojen politički život, kako bi trebalo djelovati, normativisti kao zastupnici "temeljne struje" bitno su u kontekstu tradicijskog mišljenja politike

odnosno politike kao predmeta politologije. Nasuprot tradicijskom, normativističko/ontologijskom konceptu politike stoji empirijsko shvaćanje, (17) koje na političko gleda kao na ono kako jest, pa mu se kao predmet ispostavlja iskustveni život unutar zajednice. Kao predmeti empirijskog istraživanja u politologiji mogu poslužiti dijelovi ili cjelina političkog, npr. političke grupe i njihovo političko ponašanje u političkom sustavu ili politički sustav kao cjelina. Treća orijentacija u politologiji je dijalektičko kritička; za njene je zastupnike političko dijalektička kategorija.

Normativistička, empirijska i dijalektičko-kritička orijentacija u politologiji svaka na svoj način razumijeva političko, ali unatoč dubokim razlikama postoji i nešto što ih povezuje: naime, predmet politologije smještaju u područje djelovanja determiniranog svijetom politike kao čovjekove sudbine. Izdvojivši opće tri orijentacije u politologiji i tek naznačene podorijentacije i pravce unutar empirijske orijentacije na temelju studiranja relevantne politologijske literature, moguće je uočiti nekoliko bitnih stvari vezanih uz koncipiranje predmeta. Posve je izvjesno da politolozi i u svijetu i u nas različito gledaju na predmet znanosti kojom se bave. Kako je politologijska literatura u svijetu veoma opsežna na ovome mjestu, dakako, nećemo poimence navoditi sva predmetna određenja, ali je moguće raspoznati osnovne grupe autora koje određuju na ovaj ili onaj način predmet politologije.

Prva grupa autora polazi od shvaćanja *politike* kao općeg predmeta politologije. Tako određen predmet je, međutim, veoma općenit i sadržava pojedinačne predmete. Istini za volju, on izražava cjelinu političkog, ali je ona neprepoznatljiva ukoliko se ne izraze specifični predmeti kroz koje se pojavljuje, artikulira političko. Dodatnu poteškoću stvaraju i različita shvaćanja politike i političkog, što je dodatna poteškoća koncipiranja predmeta (politički odnosi, institucije i procesi).

Drugoj skupini autora pripadaju oni koji kažu da je predmet politologije *država*, dakle koji idu na zasnivanje pojedinačnih predmeta u okviru općeg predmeta. Takva shvaćanja predmeta politologija, kako kaže A. Bibič, spadaju u najstarija shvaćanja koja svoje podrijetlo imaju u znanosti o državi (Staatwissenschaft). Nedostatak ovog shvaćanja, prema Bibiču, jest u tome što se identifikacijom države i politike predmet politologije svodi na *vlast* i borbu za vlast. Ovdje je posrijedi još jedan redukcionizam, jer se političko ili totalitet politike ne iscrpljuje u vlasti. Pored navedenih predmetnih određenja, (18) moguće je navesti cijeli niz predmeta, prema kojima je politologija znanost o moći, političkom poretku, političkom vodstvu, demokraciji. Radi se, dakle, o znanosti s *pluralizmom predmeta*, kojoj odgovara i *pluralizam metoda*. Dakle, pluralizam predmeta je široko područje politologije, unatoč tome što filozofija (politike) i sociologija (politike) uglavnom iz konkurentskih a ne valjanih znanstvenih razloga opovrgavaju

egzistiranje politologije i nastoje se nametnuti kao alternativa politologiji. Njihov osnovni prigovor je da politologija ne može iskazati specifičnu predmetnost, a time i metodu i da ne postoje metodologijske osnove politologije. Pritom se, međutim, ne vodi dovoljno računa o tome da je područje političkog koje se ispostavlja kao predmetnost politologije toliko izvjesno da ne može a da nema jednu znanost (politologiju) koja će ga istraživati. Dakle, sama činjenica postojanja fenomena političkog omogućava i ujedno je prva i osnovna pretpostavka postojanja politologije; političko se ispostavlja kao globalni predmet u svojim pojedinačnim pojavnim oblicima ili predmetima. Osnovna je poteškoća za politologiju to što ona, uslijed kompleksnosti političkog, ne može strogo odrediti navlastitost, predmetnost. Dosadašnje rasprave o predmetnom koncipiranju politologije imaju smisla jer pridonose njezinom utemeljivanju. S razlogom se danas i dalje govori o utemeljenosti politologije s obzirom na problem predmeta. Čini nam se da su sve nedoumice oko predmetnosti započele u trenutku rastvaranja stare politike i prekida s tradicijom. Zbog prekida s tradicijom, naime, politologiju se pogrešno shvatilo kao jednu od "mlađih znanosti".

S druge strane, rasprave što su se vodile oko razgraničenja predmetnog okružja sa srodnim znanostima (disciplinama), primjerice sociologije i filozofije politike ili političke ekonomije, nisu pridonijele osobitom napredovanju u koncipiranju predmetnosti politologije. Naprotiv, sudionici rasprave su se držali svoga, (19) a pritom se zaboravljalo da niti jedna društvena znanost ili disciplina koje jednim dijelom zahvaćaju političko - poput sociologije i filozofije politike (20) - nisu u stanju u cijelosti zahvatiti područje političkog. Smatramo da nitko ne može, kao što smo spomenuli, zaniijekati postojanje političkog, a time i postojanje znanosti politologije, (21) koja se *u strukturi znanja o političkom pojavljuje kao središnja znanost*, koja nužno postavlja odnos sa srodnim znanostima odnosno disciplinama kao što su sociologija politike, filozofija politike, politička ekonomija i povijest, psihologija. Sa strukturnog gledišta, politologija nipošto ne može zaobići suradnju s navedenim znanostima odnosno disciplinama, jer svaka od njih istražuje jedan segment političkog. Mišljenja smo da umjesto predmetnih razgraničenja mora postojati kooperacija na istom predmetu, političkog koji se obrađuje s pojedinih aspekata, a da bi se stekla spoznaja o cjelini političkog potrebno je zajedničko djelovanje "globalne znanosti" o političkom i dijelova znanosti o političkom, što zajedno tvori jedinstvenu znanost o političkom - politologiju.

Globalna znanost o političkom (politologija) istražuje političko kao realitet i kao stvarnost, koja se nadaže kao opći ili pojedinačni predmet istraživanja.

5. Metode, metodologija

Znanstvena istraživanja nije moguće zamisliti bez metoda i različitih tehnika. Bez obzira radi li se o prirodnim, tehničkim ili društveno-humanističkim znanostima, uz predmet, u prvi plan ističu se metode i metodologija.

Što je *metoda*? Metoda (gr. *methodos* = put, način), općenito je planski postupak za postignuće nekog cilja na filozofijskom, znanstvenom ili praktičnom području, ustaljen i smišljen način obavljanja nekog rada, djelatnosti. Metode, tj. putovi spoznaje, jesu načini istraživanja predmeta određene znanosti. Metoda je put ili način dolaženja do određenih ciljeva, put do znanstvene spoznaje.

Jedno od temeljnih djela novovjekovne filozofije, *Rasprava o metodi* Renéea Descartesa, u cijelosti je posvećeno *metodi*; u tom djelu Descartes izrijekom kaže da je "stvorio metodu" koja mu je omogućila "proširenje znanja". (22) Metoda mu je poslužila u "proučavanju istine" (23) i kao način "pravilnog upravljanja umom". (24) Descartes je u drugom dijelu izložio *pravila metode*, kojih se želi pridržavati. Četiri su pravila metode: *prvo pravilo*, ne prihvatiti ništa istinito bez prethodne jasne i razgovjetne spoznaje, bez povoda u sumnju; *drugo pravilo*, raščlamba problema, tj. problem treba raščlaniti na "onoliko dijelova, na koliko je to moguće", (25) poradi postizanja "najboljeg rješenja"; (26) *treće pravilo*, odnosi se na pravilno upravljanje mislima od jednostavnog do složenog predmeta, dok se *četvrto pravilo* odnosi na *sintezu*, tj. potpuno pobrojanje i sačinjanje općeg pregleda. Descartes raspravlja o metodi koja bi trebala sadržavati postupanje prema pravom redu i davati "izvjesnost pravilima" znanosti (on kaže, aritmetike). Izražava zadovoljstvo metodom poradi pružanja jamstva da se u svemu služio "svojim umom", nadodajući "ako ne već potpuno, onda u najmanju ruku na najbolji način". (27)

Za razliku od metode, *metodologija* je znanost, "logička disciplina", zatim "sustav metoda neke znanosti" koja se bavi proučavanjem metoda, njih, njihovih logičkih počela, načina osustavljenja znanja. Metoda je, dakle, put, pravilo spoznaje istine, a metodologija logičko-epistemološka kritička raščlamba iskustva, metoda neke znanosti. Sastavnice metodologije su: *logička* (tvorba pojmova, raščlamba, sinteza, ispitivanje znanstvenih uopćavanja, zakona, teorija, hipoteza); *tehnička* (prikupljanje iskustvenih podataka, postupci i sredstva njihova sređivanja); *strategijska* (utvrđivanje ciljeva znanstvene djelatnosti, te putova i sredstava njihova ostvarenja).

Nakon što smo pokušali odrediti značenje *metode* i *metodologije*, pokušajmo nešto kazati i o *metodologiji društvenih znanosti*. Metodologija društvenih znanosti, *politologije* (politologija je društvena znanost) bavi se sustavom metoda, heuristikom, logikom, te logički, tehničkim i strategijskim pitanjima društvenih znanosti. Društvene znanosti, a među njima i politologija, rabe različite metode, primjerice metode otkrića, samopromatranja, uživanja u situaciju, metode neposrednog promatranja (kada znanstvenik istraživač neposredno promatra političko ponašanje grupe), pa i ulaska u grupu. Tu su, nadalje, metoda proučavanja dokumenata - istraživač prikuplja, razvrstava, sistematizira dokumente, raščlanjuje sadržaj i koristi podatke, metoda anketiranja - kada se podaci dobivaju upitnikom, metoda kontrasnih skupina - usporedba ekstremnih pojava ponašanja nakon čega slijedi generalizacija s prethodnom iskustvenom potvrdom, pojmovna raščlamba - raščlanjivanje pojmova radi boljeg razumijevanja predmeta istraživanja, metode verifikacije, izbora, prikupljanja podataka, analize sadržaja itd.

Ovim se metodama uvelike koriste društvene znanosti. što vrijedi za njih, vrijedi i za politologiju kao društvenu znanost: "Politologija se služi istim pojedinačnim metodama otkrivanja i istim pojedinačnim metodama verifikacije kojima se služe sve ostale društvene znanosti." (28) Njemački politolozi Hans Mayer i Dirk Berg Schlosser pitaju se što su posebnosti politološke metode. Te posebne metode *nema* upravo zbog shvaćanja politologije kao moderne društvene znanosti. Stoga oni i kažu da, istini za volju, nema posebne politološke metode, ali ima više različitih politoloških metodologija.

Može se govoriti o pluralizmu metoda i metodologa u politologiji. To, pak, zavisi od različitih teorijskih koncepcija politike, škola i pravaca u politologiji, primjerice normativističkog, pozitivističkog, empirijskog, sistemskog itd. Svaki pravac, svaka politološka škola koriste navlastite metode i metodologije, naravno i standardne metode iz društvenih znanosti. U tom smislu govori se o normativnoj politologiji koja razmatra kakvo bi političko trebalo biti, pa se u istraživanju koristi *kvalitativnim metodama* (hermeneutika, fenomenologija), dočim se suprotstavljena pozitivistička, empirijska politologija bave realnim svrhama svijeta politike, tj. činjenicama i iskustvima, pa se u istraživanju koristi *kvantitativnim metodama*, empirijskim metodama i tehnikama istraživanja. škole tradicionalne i moderne politologije u konceptualnom, metodičkom/metodološkom smislu međusobno su suprotstavljene i isključive, a njihov je metodički nedostatak apsolutizacija jedne metode. Sistematska politologija treba koristiti najbolje methodske i metodološke osobine jedne i druge škole.

Imajući u vidu dvije velike škole u politologiji, vidi se da teorije i pravce u politologiji određuju metode i metodologije. Vrlo uvaženi njemački politolog Klaus von Beyme veli: "Teorija i metoda upućene su jedne na drugu. Teorija bez metodičkog propitivanja i proširenja

ostaje nekorisna, metoda ostaje sterilna bez teorije koja usmjerava odluke o smislenoj upotrebi metode. Metode imaju povratno djelovanje na teorije, ali ograničen broj metoda u politologiji nezavisan je od mnoštva teorija, čiju važnost mora ispitati nekoliko metoda." (29) Beyme navodi pet postavki teorije politike (povijesno-genetska, institucionalna, bihevioristička, funkcionalno-strukturalna, usporedna) za koje veli da se ne mogu "striktno klasificirati kao *metoda* ili teorija nego se mora svrstati kako se podrazumijeva kod svakog autora". (30)

I doista, svaki autor kao predstavnik neke teorije politike ima ili gradi pojam politike i shodno tomu bira metodu/metodologiju istraživanja, izlaganja predmeta. Koliko god je uvoda, propedeutika ili prolegomena u politologiju, toliko je različitih metodičkih i metodoloških pozicija. Navedimo na ovome mjestu neke uvode, odnosno načine na koji politolozi izlažu metode i metodologije.

Georges Burdeau u *Uvodu u političku znanost* (31) govori o metodama koje "nemaju samo apstraktnu vrijednost", nego su u praktičnom smislu "radna oruđa znanosti". On govori o induktivnoj i deduktivnoj metodi. U istraživanju političkog/politike, Burdeau govori o "velikom broju radnih tehnika", a s obzirom na različite pristupe mogu se rabiti sociološke, psihološke, povijesne metode. Budući je po njemu politologija društvena znanost i spekulativna znanost, on (poput Dirka Berga Schlossera, njemačkog politologa) smatra da "politologija nema vlastitih radnih tehnika". Rabi, dakle, uobičajene istraživačke tehnike u istraživanju svijeta politike. Kao društvena i spekulativna znanost mora surađivati s drugim znanostima i pritom se pojavljuje kao *sintetička društvena znanost*.

Dirk Berg Schlosser i Theo Stammen govore o ideografskim, nomotetičkim, aksiomatskim i empirijsko-analitičkim metodama. (32) Iring Fetscher i Herfried Münkler u knjizi *Politologija* (33) govore o različitim politološkim školama i metodama. Jürgen Bellers i Rüdiger Kipke u *Uvodu u politologiju*, (34) trećem odjeljku "Metode politologije", pišu o pojedinačnim metodama, korelativnim, znanstveno-pozitivističkim, input-output raščlambi, indikatorskim, holističkim, hermeneutičkim, normativnim metodama i tehnikama, kao što su upitnik, raščlamba sadržaja, teorija igre, simulacija, prognoza itd. Gerhard Lehmruch u *Uvodu u politologiju*, (35) u drugom odjeljku "Teorije i metode politologije", piše o empirijsko-analitičkom oblikovanju hipoteza, funkcijama i procesima, operacionalizaciji, oblikovanju deskriptivnih, sistemskih, deduktivnih, funkcionalnih i genetičkih teorija, usporednim i monografskim metodama odnosno "studijama slučaja", monografskom istraživanju političkih procesa.

Brojni uvodi u politologiju, dakle, rječito govore o raznolikosti metoda, metodologija ili metodoloških koncepcija u politologiji.

BILJEŠKE

(1) "Dodatna zbrka nastaje zbog toga što dotične natuknice nikako nisu isto za svijet izvornog grčkog zajedništva i suvremene državne sustave. U najboljem slučaju, te navodno svima poznate tuđice poprimile su prava ili kriva nova značenja, koja nikako nisu istovjetna s izvornim sadržajem danih pojmova." - Tomislav Ladan, Predgovor u: Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb, 1987.

(2) Marcel Prelot, *Politika (Uvod)*, u: Adolf Bibič, *Politička znanost: Predmet i suština*; Pavle Novosel, *Politička znanost: Metode*, Zagreb, Naprijed, 1971, str. 164.

(3) Isto, str. 166.

(4) Uz opću ili državnu politiku postoje pojedinačne politike, primjerice obrazovna, kulturna, znanstvena, migracijska, zdravstvena, sportska, gospodarska itd. Politolozi bi se trebali baviti izradom tih politika (policy analiza).

(5) Klaus von Beyme, *Suvremene političke teorije*, Zagreb, Stvarnost, 1977, str. 160.

(6) Na političkom voluntarizmu se temelje diktatorski poreci. Umjesto vladavine prava i normi izvedenih iz razuma vlada se voljom, po kojoj uslijed nedostatka prava svatko tko nije u ili blizak vladajućoj strukturi može pasti u nemilost. A takvih primjera bilo je dosta.

(7) U novije vrijeme evidentna je sveza političara s mafijom, različitim tajnim udrugama i tome slično. Moderno političko djelovanje zapravo je *Catch as you can* (zahvati kako možeš).

(8) Adolf Bibič, *Politička znanost: Predmet i suština*; Pavle Novosel, *Politička znanost: Metode*, Zagreb, Naprijed, 1971, str. 169. Smatra se da je taj izraz prvi uporabio Eugen Fischer-Baling, još godine 1948.

(9) Usp. Gert von Eynern, "Politogie", *Zeitschrift für Politik*, sv. 1, 1954., str. 83 i dalje.

(10) John Dreijmanis, "Politologija", *Arhiv za pravne i društvene znanosti*, br. 3/1978, str. 490.

(11) Usp. Von Dirk Berg-Schlosser, Herbert Maier, Theo Stammen, *Einführung in die Politikwissenschaft*, München, C.H. Beck, 1977, str. 1-2. Hättich rabi pojam "Politikwissenschaft". Za ovu problematiku vidjeti: Bernhard Blanke, Ulrich Jürgens, Hans Kastendiek, *Kritik der Politischen Wissenschaft*, Frankfurt/New York, 1975, str. 11. i dalje.

(12) O metodologiji politologije više u odjeljku o metodi/metodama. Köln i Opladen, Westdeutscher Verlag, 1970; Dolf Sternberg, *Begriff des Politischen*, Frankfurt a/M, Insel Verlag, 1961; Carl Schmit, *Pojam politike i ostale rasprave*, Zagreb, Matica hrvatska, 1943; Axel Gorlitz, *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, München, Franz Elenwirth, 1970; *Politik*, red. Klaus v. Beyme, Frankfurt/New York, Herder, 1971.

(13) G. Gurvitsch, *Sociologija*, prvi dio. Iz njegova prikaza vidljiva je predmetna šarolikost sociologije: 1. Saint-Simon - sociologija se bavi istraživanjem društva u djelovanju; 2. Comte -

sociologija istražuje "ljudsko društvo kao realni totalitet" i bavi se "socijalnom fizikom"; 3. H. Spencer - sociologija se bavi izučavanjem socijalnih organizama; 4. E. Durkheim - između ostalih određenja - sociologija istražuje socijalne institucije; 5. Max Weber - sociologija izučava socijalno djelovanje - znanost o socijalnom djelovanju; ona je "znanost o kulturi"; T. Parsons - sociologija izučava socijalne sustave.

(14) O tome vrlo temeljno Umberto Cerroni, *Uvod u društvenu znanost*, odjeljak "Znanstvena spoznaja i pravo", pododjeljci "Predmet bez znanosti" i "Znanost bez predmeta", Zagreb, školska knjiga, str. 78-85 i 86-90. "Između svih društvenih znanosti koje su se u toku stoljeća i pol konstituirale proglašavajući vlastitu emancipaciju od filozofije, pravna je znanost vjerojatno jedina koja još raspravlja o prirodi svog predmeta i koja je, štoviše, često objavljivala nemogućnost da ga se definira. Ta okolnost, očito, otkriva da pravna znanost još nije usavršila svoju metodu", str. 86.

(15) Ako se uzme u obzir tradicija, onda je politologija ili znanstveno istraživanje politike svakako uz filozofiju najstarija znanost. O tome govore spisi poput Tukididovih *Političkih govora*, Herodotove *Historije*, Platonove *Države*, Aristotelove *Politike* i *Nikomahove etike*. Filozofi politike mogu reagirati na ovakvo gledanje kojem se može uputiti prigovor da ta djela spadaju u filozofiju politike ili praktičnu filozofiju, a ne u pojedinačnu znanost. Mišljenja smo da ona podjednako spadaju i u filozofiju politike i u politologiju. Budući da je u Aristotelovoj podjeli *theoria - praxis - poiesis*, *PRAXIS* spadao u područje praktičke filozofije i da je većina današnjih pojedinačnih socijalno-duhovnih znanosti ulazila u krug filozofije, logično je da je i ono što mi današnji mislimo pod politologijom ulazilo u krug praktičke filozofije odnosno filozofije politike. Ovdje se u relaciji filozofija politike - politologija radi o tome da "politika spada u znanost politologije, ali pitanje o biti političkog ipak ostaje stvar filozofije". - K.H. Volkmann-Schluck, *Politička filozofija*, Zagreb, Naprijed, 1977, str. 12. Osim toga, stara praktična filozofija u procesu oposebljavanja znanosti iz filozofije zadesila je sudbina rastvaranja, koja nije mimoišla ni staru politologiju.

(16) Normativistički smjer u svjetskoj politologiji zastupa više relevantnih filozofa/politologa: L. Strauss, W. Henis, H. Arendt, E. Voegelin, H. Spiro, H. Maier, B. Chirck, M. Oakeshott.

(17) Ova empirijska orijentacija u politologiji izražava se kroz nekoliko manjih pravaca: 1. empirijsko-analitički/pozitivistički pravac (E. Nagel, K. R. Popper, A. Albert, K. Messeleken); 2.

funkcionalistički pravac (K. Deutsch, W. Runciman, T. Lowi, D. Easton, N. Luhman i dr.); 3. bihevioristički pravac, naročito u SAD-u i SR Njemačkoj (H. Lasswell, G. Almond, V.O. Kex, D. Truman, O. Stammer, C.H.P. Lutz, P. Odegard, A.F. Bentley, S. Kent, H. Tingsten) i institucionalistički pravac (E. Barker, C.J. Friedrich, H. Laski, H. Finer, E. Frankel, D. Strenberger i dr.). O ovoj orijentaciji i pravcima vidjeti: Klaus v. Beyme, *Suvremene političke teorije*, Zagreb, Stvarnost, 1977, str. 31-115, kao i već citiranu knjigu: Von Dirk Berk-Schlosser, *et. al.*, *Einführung in die Politikwissenschaft*, München, Verlag C.H. Beck, 1977, str. 20-31, odjeljak "Begriffe des Politischen".

Nedostaci normativističke orijentacije su u odbacivanju realnog i stvarnog i u animozitetu prema empirijskom, a empirijske orijentacije u tome što nije naklonjena teoriji i što često ostaje na površini. Mišljenja smo da su isključivosti nepotrebne jer se time samo šteti mogućnosti cjelovite spoznaje političkog, koja je moguća kooperacijom normativističkog i empirijskog. Takvo stanje izaziva podjelu na politologe teoretičare i empiričare.

(18) O pogledima na državu, vlast, politiku vidjeti Adolf Bibič/P. Novosel, *Politička znanost - Predmet i metode*, Zagreb, Naprijed, 1971, str. 28-31. Autor je naveo sve nedostatke tih shvaćanja kao i politologe koji se suprotstavljaju svođenju politike na državu i one koji smatraju da je vlast predmet politologije.

(19) O odnosu filozofije politike i politologije: "U novije vrijeme političko spada kao pripadna predmetna oblast u znanost koja pod imenom 'politologija' stječe sve veće priznanje. Budući da je političko već dodijeljeno toj znanosti, filozofija se našla pred pitanjem: je li uoče išta od te teme preostalo za filozofsku obradu." - K. H. Volkmann-Schluck, str. 12.

(20) Ovako nešto samo izaziva nesporazume i nejasnoće, posebice kod studenta politologije koji je s pravom na mukama, jer od šume ne vidi drveće.

(21) "Ako želi na primjeren način ispuniti zadatke koje joj postavlja život, politička nauka mora ponovo uspostaviti prirodan odnos prema svojoj tradiciji, pa i prema svojim znanstveno-teorijskim osobenostima." (W. Henis, str.13.) U ovom Henisovu djelu karakteristično je još jedno mjesto: "... njeno je sadašnje stanje do srži određeno tim nepostojanjem tradicije" (str. 130), što on ilustrira knjigom američkog politologa B. Cricka, *The American Science of Politics*, London, 1959.

(22) René Descartes, *Rasprava o metodi*, Zagreb, Matica hrvatska, 1951, str. 12.

(23) Isto, str. 12.

(24) Isto, str. 12.

(25) Isto, str. 22.

(26) Isto, str. 22.

(27) Isto, str. 23.

(28) Bibič-Novosel, *Politička znanost - Predmet i metode*, str. 441.

(29) Klaus von Beyme, *Suvremene političke teorije*, Zagreb, Stvarnost, 1977, str. 85. šire o problemu metoda i metodologije u: *Metodologija politologije*, Osijek, Pan liber, 1996.

(30) Klaus von Beyme, nav. dj., str. 86.

(31) Georges Burdeau, *Einführung in die politische Wissenschaft*, 1964.

(32) Dirk Berg Schlosser/Theo Stammen, *Einführung in die Politikwissenschaft*, München, C.H. Beck Verlag, 1992.

(33) Iring Fetscher/Herfried Münkler (Hrsg.), *Politikwissenschaft. Begriffe - Analysen - Theorien. Ein Grundkurs*, Rheinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1985.

(34) Jürgen Bellers, Rüdiger Kipke, *Einführung in die Politikwissenschaft*, München/Wien, R. Oldenburg Verlag, 1993.

(35) *Einführung in die Politikwissenschaft*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, W. Kohlhammer, 1967. Skrećemo pozornost i na ove naslove: Alemann Ulrich, Erhard Forndran, *Methodik der Politikwissenschaft*, Stuttgart 1985; Hans Kammler, *Logik der Politikwissenschaft*, Wiesbaden,

1976; R.H. Schmidt, F.F. Müller, M.G. Schmidt, *Empirische Politikwissenschaft*, Stuttgart, 1979.

II. POVIJEST POLITOLOGIJE

1. Razmišljanja o povijesti politologije

Ako se politologija razumije u širem smislu kao sistematizirano znanje o politici i političkim sustavima, tada je ona jedna od najstarijih društvenih znanosti čiji korijeni sežu duboko u povijest političke misli.

Povijest političke misli najčešće se izlaže počevši s Platonom (427-347), koji je iznio idealnu koncepciju države, koje je bit ideja pravednosti. Ona se mora temeljiti na načelima pravednosti, hrabrosti, umjerenosti i razumnosti, što tvori bit njegovog razumijevanja političkog. S druge strane, Aristotel (384-322) je realističniji u shvaćanju političkog u odnosu na Platonov idealizam. Taj se realizam izražava u istraživanju državnih oblika odnosno oblika vladavine (Aristotel, *Politika*). Država nastaje radi nekog dobra (*Politika*, 1252a), a čovjek u njoj jest biće zajednice, društveno biće, zoon politikon. Države se razlikuju prema obliku vladavine (kraljevstvo, aristokracija, republika, tiranija, oligarhija i demokracija). Predmet znanosti o državi jest istraživanje lijepih i pravednih stvari (*Nikomahova etika*, 1094b), a cilj znanosti o državi težnja dobru. Aristotel kaže da onaj koji želi slušati o znanosti o državi mora biti dobro odgojen i iskusan. (1) Znanost o državi bavi se praktičnim (*praxis*), pa je dakle znanost o djelovanju. U rimsko doba se razumijevanje politike i fenomenena političkoga mijenja, ali se još uvijek polazi od platonovsko-aristotelovske tradicije - u slučaju, primjerice, jednog Polibija (201-120) i Cicerona (104-43) (*De re publica*). (2) U srednjovjekovlju, relacija etike i politike ostala je na snazi, ali u kontekstu kršćanske etike i teološkog shvaćanja politike. Tada se razvija nauk o "dvije države" - nebeskoj i zemaljskoj. Za razliku od zemaljske, nebeska/božanska država je oličenje dobra. Na zemlji je zlo, i čovjek će biti sretan tek nakon života u božjoj državi. Zastupnici teološkog shvaćanja politike u to doba su Augustin (354-430) (*De civitate dei*), (3) i Toma Akvinski (1224-1275). (4) Napuštanje relacije etike i politike i oslobađanje politike od teologije najprisutnije je s nastupom novovjekovlja, i to kod N. Machiavellia (5) (*Vladar*, 1513. i *Discorsi* 1531). U istraživanju politike on mijenja pristup u odnosu na prethodne epohe. Politika je postala *tehnika* osvajanja, čuvanja vlasti. Kao tehnika, ona se bitno instrumentalizira u ozbiljenju postavljenih ciljeva. U tom smislu zasniva se na mudrosti i lukavstvu, sili i moći a po potrebi na individualnom ili državnom teroru. Radi postizanja političkoga cilja dopuštena su sva sredstva. Njegova koncepcija politike oličenje je novovjekovnog političkog realizma i instrumentalizma ugrađenog u manje više sve suvremene političke teorije i prakse političkog. Machiavelli se smatra ocem novovjekovne politologije kao znanosti o osvajanju i čuvanju vlasti, a njegovo djelo *Vladar*, prvo djelo koje za predmet ima političku znanost.

Nakon njega, velik doprinos emancipaciji politike od teologije pripada Jeanu Bodinu (1530-1596) (*Šest knjiga o republici*, 1756), (7) zastupniku teorije suvereniteta i Johannesu

Althusiusu (*Politica methodica digesta*, 1603), koji govori o *načelima i biti politike*. On spominje i termin *znanstvena politika*, nastojeći potonju razgraničiti od pravne.

Razvoj novovjekovne političke teorije (8) bio je obilježen težnjom da se apsolutna vlast vladara, zasnovana na božanskom pravu i volji Božjoj, promijeni. U tu svrhu pojavio se niz ugovornih i prirodno-pravnih teorija. Tom teorijskom usmjerenju političke teorije pripadaju teorija prirodnog prava H. Grotiusa (1583-1645), koji govori o zapovijedi razuma, B. Spinoza (1632-1667) (*Teološko-politički traktat*), koji zastupa shvaćanje o prirodnom stanju i prirodnom pravu pojedinca koje država ne smije narušavati, a cilj države je sloboda; Thomas Hobbes (1588-1679) (*Leviathan*, 1651), (9) bio je predstavnik ugovorne teorije države, prijelaza iz prirodnog u državno stanje. Ugovorom se mora očuvati mir i stvoriti sigurnost a država je umjetna tvorevina. John Locke (1632-1704) (*Dvije rasprave o vladi*, 1609) smatra, nasuprot Hobbesu, da prirodno stanje nije rat svih protiv sviju, nego mir i dobra volja. Prirodno stanje obilježavaju prirodni zakoni, to je stanje slobode, i ono nije nepodnošljivo kao u Hobbesovu slučaju. Unatoč tome ljudi su se odlučili na osnivanje političkog društva/države, putem ugovora, koji osigurava slobodu u državi, a njezino jamstvo je u podjeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i federativnu (vanjska politika). Sloboda je ugrožena ako je sva vlast u jednoj osobi. Najviša vlast pripada narodu, koji ima pravo na revoluciju. Drugi zastupnik diobe vlasti bio je S. L. Montesquieu (1689-1775) (*Duh zakona*, 1748), prosvjetiteljski mislilac. Zakoni su izraz razuma i "odgovaraju prirodi i principu vlasti koja je uspostavljena" (Montesquieu). Vlast se dijeli na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, a njihovo sjedinjenje može biti pogubno. Teorija diobe izraz je suprotstavljanja apsolutnoj vlasti vladara.

Jean Jacques Rousseau (1712-1778) (*Društveni ugovor*, 1762; *Rasprava o nejednakosti*, 1753), jedan od najutjecajnijih mislilaca francuskog prosvjetiteljstva, teoretičar je društvenog ugovora. U njegovom djelu su već sadržana načela koja su kasnije formulirana u *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina*, koja će postati temeljem građanskog poimanja demokracije kao slobode, jednakosti i suverenosti naroda. Ljudi pristaju na odredbe društvenoga ugovora da bi dobili građanska prava i pritom dragovoljno ustupaju svoja prirodna prava. Rousseau razlikuje prirodno od građanskog stanja i naučava o općoj volji i suverenitetu. Opća volja smjera općem dobru i u njoj su izražene posebne volje, ona je odluka većine. Suverenost pripada narodu i po prirodi je nedjeljiva, neotuđiva i neprenosiva. Pod utjecajem prosvjetiteljske misli, svoju političku teoriju oblikovali su Kant, Fichte i Hegel, znameniti predstavnici tzv. njemačkog klasičnog idealizma. "Država (civitas) je udruživanje mnoštva ljudi pod vlašću pravnih zakona", smatra Immanuel Kant. Njegova idealno-racionalna država odgovara tipu liberalne države, jer građanima jamči prava i slobode. Vječni mir je stanje i ideal kojim treba težiti. I Johann Gottlieb

Fichte (1762-1814) (*Zatvorena trgovačka država*, 1800) u svojoj političkoj misli ne manje od Kanta smjera moralu, pa se u tom smislu država i politika pojavljuju samo kao instrumenti ozbiljenja čudorednog života u zajednici. Država se zasniva na ugovoru (J. G. Fichte, *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftlehre*). Njegova "etička država" plod je ugovora sviju sa svima. Ona je intervencionistička, jer svojim intervencijama uređuje raspodjelu društvenog bogatstva i pridonosi ravnoteži socijalnih klasa. U Hegelovoj političkoj misli ističemo problem države. G. W. F. Hegel (1770-1831) (*Vorlesungen über Rechtsphilosophie /Filozofija prava/, 1813-1831, Filozofija povijesti, Enciklopedija filozofijskih znanosti, odjeljak Objektivni duh, 1817; Prirodno pravo i nauk o državi, predavanja 1818-19*). Sloboda se stječe u državi kao izrazu racionaliteta, koja je po Hegelu "moderna", "racionalna cjelina sa svojim posebnim momentima: apstraktnim pravom, moralitetom, obitelji i građanskim društvom".

Mislioni prosvjetiteljske tradicije prihvaćaju dosege i ostvarenja Francuske revolucije, a mislioci i kritičari prosvjetiteljstva ulaze u raspru s prosvjetiteljstvom i revolucijom. To su zastupnici političke misli/teorije konzervativizma. Edmund Burke (1729-1797) (*Razmišljanja o francuskoj revoluciji*, 1790), kritičar revolucije, polazi od 1. kritike revolucije, 2. antitradicionalizma, 3. iracionalizma, 4. historicizma (Burke i Joseph de Maistre (1753-1821) zastupnici su tradicionalnog odnosno apokaliptičkog historicizma), 5. organicizma, Burke, Adam Muller (1779-1829) (*Die Elemente der Staatskunst*, 1809), Friedrich Schlegel (1772-1829), Novalis, pseud. Leopold von Hardenburg (1772-1801) i 6. reakcionarnog radikalizma Karla Ludwiga von Hallera (1768-1854). Naspram konzervativnim političkim teorijama stoje politička misao liberalizma J. Benthama (1748-1832), predstavnika radikalnog liberalizma, kulturološki i etički liberalizam K. W. von Humboldta (1767-1835), te ideje o uređenju države predložene novom francuskom Ustavnom poveljom i *Ideje za jedan ogled o granicama djelatnosti države* (1792) B. Constanta (1767-1830). Bliske su im i postavke J. S. Milla (*O slobodi*), zagovornika slobode koja postavlja granicu vlasti. Subjekt slobode je pojedinac, koji je gospodar duše i tijela, koji može slobodno izražavati vlastitu misao i udruživati se s drugim ljudima (J. S. Mill). S druge strane Alexis de Tocquevilleov (1805-1859) (*Demokracija u Americi*, 1835) liberalizam je idealtipski, a odnosi se na američku demokraciju.

U 18. stoljeću došlo je do velikog rastvaranja političkog na mnoštvo pojedinačno zasnovanih disciplina. To je prekretnica, jer je od tada vrlo teško uhvatiti niti tradicije. Negdašnji stari predmet politike toliko se u procesu rastvaranja stare politologije rastvorio da je nastao niz disciplina koje se međusobno spore, nastoje koegzistirati ili se međusobno isključiti. Kako Hennis kaže: "Još krajem prošlog vijeka postojala je jasna predodžba o povezanosti stare politike i njenog cijepanja koje je uslijedilo neposredno prije toga."

Politologija se u 19. stoljeću ponajčešće naučavala kroz njemačku koncepciju *Staatwissenschaft*. Valja još jedanput pripomenuti da je pojam politologija u Njemačkoj rabio Rehbergs u recenziji Tocquevilleove knjige *De la democratie en Amerique* 1836. godine (10). Utjecaj koncepcije *Staatwissenschaft* bio je znatan pri institucionalizaciji američke politologije. Prema Somitu i Tanenhausu, karakteristike toga utjecaja bile su u "pažljivom određenju koncepta i usporedbi, sistematizaciji i visokoj profesionalnoj analizi činjenica". (11)

John W. Burgess smatra se utemeljiteljem moderne američke politologije. On je 1880. godine na Kolumbijskom sveučilištu osnovao Školu za političke znanosti.

Prvo proučavanje politike temeljilo se na ekonomskim, povijesnim i zemljopisnim (geopolitičkim) činjenicama, kojima su krajem 19. stoljeća pridružene i sociologijske. Utjecaj njemačkog historicizma nazočan je u Burgesovoj studiji *The Methods of Teaching and Studying History*, oslanjanjem na povijesne činjenice, kasnije na ideje i ustanove.

Razdoblje od 1890-1903. smatra se tradicionalnom fazom američke politologije. Temeljne karakteristike tradicionalne faze, prema većini autora, jesu u orijentaciji istraživanja na institucije, procese, veze između prava i politike, ali i u analizi klasičnih tekstova iz političke teorije i filozofije politike.

U navedenom razdoblju temeljni problem bio je strukturiranje nove znanosti, što je uvelike i današnji problem. Crane i Moses smatrali su da se politologija sastoji iz političke teorije i praktične politike. Drže da je politička teorija zapravo politička analiza što za predmet ima državu kao "organizam koncentracije i distribucije političke moći nacije". (12) Drugi građevni blok orijentiran je prema praksi politike, tj. analizi političke akcije, motiva i ciljeva političkoga djelovanja. Njezin utemeljitelj (Burgess) politologiju je razlikovao od ustavnoga i javnog prava, a W. W. Willoughby navodi tri područja politologije: 1. temeljna filozofijska načela, 2. deskripciju političkih institucija, i 3. determinaciju zakona i razvoja političkog života. (13) Što se predmeta tiče, politologija istražuje državu i ona je "znanost o državi". U pogledu metoda Burgess je bio uvjeren u mogućnost primjene metode otkrića kao i u prirodnim znanostima. Osim spomenute metode, tadanji su politolozi u istraživanju političkoga koristili historijsko-poredbenu i realističku metodu. Čini se da je početak stoljeća prekretnica u povijesti politologije. Bentleyjevo djelo *Proces vladanja* uvelike je označilo potpun prekid s tradicijom. Prvi se prekid zbio procesom osamostaljenja pojedinačnih znanja/znanosti i filozofije i kasnijim razbijanjem starog koncepta politike/politologije. Ta nas činjenica navodi na pomisao o postojanju drugog, psihologijsko-sociologijskog korijena ili povijesnog izvora politologije.

U Bentleyjevoj analizi predmet je grupna dinamika/grupno djelovanje i ponašanje. U središtu je analiza akcije/djelovanja. Pod djelovanjem se misli "stajalište s kojeg se mora tražiti

odgovarajući iskaz pojave". Svako je djelovanje vezano uz motiv korisnosti, tj. za interes. U tom smislu: "Nema grupe bez svog interesa. Grupa je djelatnost, a djelatnost nam je samo poznata po svojem posebnom tipu, njena vrijednost s pomoću drugih djelatnosti, njena težnja tamo gdje ona nije u stadiju koji daje očite rezultate. Interes je upravo procjena djelatnosti, ne kao dijeljen od nje, nego kao procijenjena djelatnost sama." (14)

Behavioralisti su uglavnom zaniijekali tradicionaliste i institucionaliste, otpisavši ih, kako kaže Micael Parenti, kao "lanjski snijeg". (15) Začetnici behavioralne revolucije bili su okupljeni unutar čikaške škole, u kojoj se posebno isticao Ch. E. Merriam, iz koje su iznikli vodeći američki politolozi, poput Almonda, Laswela, Simona i Trumana. Između 1903-1921. godine porastao je broj politologa, udruženja i sveučilišnih odsjeka za politologiju. Inovacije bihavioralista u metodologijskom pogledu sastojale su se u uvođenju empirijskih tehnika istraživanja političkog. Tako nešto nije moglo proći bez teorijskih prijevora između behavioralista i institucionalista. Heinz Eulau u tekstu *Tradition and Innovation: On the Tension between Ancient and Modern Ways in Study of Politics* (16) pokazuje kontroverzu između starih, tradicionalnih i inovacijskih tehnika. Naravno da time nisu iscrpljene sve kontroverze moderne politologije. Eulau, uostalom kao i David Easton, upozorava na kontroverzu između bihaviorizma kao psihologijske škole i bihaviorizma kao empirijskog smjera u politologiji. Easton je ovdje kategoričan, jer: "Politologija nikada nije bila behavioristična ni na vrhuncu svoje behavioralne faze." (17) Dijagnosticirajući kontroverze i prijevore između tradicionalista i inovatora, predstavnika "bihavioralne revolucije", pokazuje se da su glavna mjesta sukoba: "priroda političkog znanja, mjesto vrijednosti, izbor jedinstvene analize". Kategorija prirode političkog znanja relevantna je utoliko što je podrijetlo toga znanja moguće u filozofskoj materiji (tradicionalisti), ali i u području iskustvenog, realnog, na što se uglavnom oslanjaju predstavnici bihaviorizma u politologiji. Osim toga, mjesto vrijednosti je značajno jer se vrednovanjem određuje svojstvo, sadržaj i kakvoća pojave. Od bihavioralne revolucije može se s pravom govoriti o "amerikanizaciji discipline", čiji se utjecaj širio vrlo brzo, jasno ne uvijek primjereno. Ako je u prvoj fazi proces akulturacije njemačkih kulturnih krugova utjecao na oblikovanje američke politologije, tada je druga faza američke politologije utjecala na razvoj njemačke i europske politologije. To ponajbolje pokazuje japanski politolog Kinhide Mushokoji ukazujući na difuzionistički utjecaj američke bihavioralne revolucije na Europu i druge dijelove svijeta. Ona je, po njemu, bila produktivna i to s novim pristupima u istraživanju politike (sistemska analiza), koji su, kako se to može vidjeti kod Beymea, determinirani praktičnim razlozima, jer se politologija sve više počela koristiti u analizi svakodnevnog političkog života. Pridonijela je: "1. preciznijem oblikovanju hipoteza pri operacionalizaciji pojmova; 2. disciplinu je učinila

kumulativnom s aspekta ubrajanja provjerene kvalitete i standardiziranih podataka i njihova sustavnog skladištenja; 3. omogućila je izradu sustavnih modela, koji su omogućavali interakciju između kompleksnih brojnih varijabli; 4. razvila je bogatu metodološku bazu visoke heurističke vrijednosti i pritom uporabila elektronske strojeve (kompjutore); 5. omogućila je vezu između politologije i nastajućih metodologija planiranja, a s tim razvila znanost i politika (policy sciences)". (18)

Kolikogod je bihavioralna revolucija predstavljala pomak u analizi političkih fenomena, ipak se nije mogla sačuvati i od napadaja i izazova druge strane. Upravo vrijednosna neutralnost ili izbjegavanje vrednovanja predstavljaju osnovni prigovor kritičara, jer, kako drže, nedopustivo je da istraživač bude hladni promatrač ili analitičar događaja, a da im ne odredi vrijednosti, ili što bi bilo daleko izazovnije, da svojim znanjem pokuša intervenirati u djelovanje i tako pripomogne praksi. No to je već prevelik zahtjev za bihavioraliste. Na njihovo hladno, "plaćeničko", neutralno držanje spram zbilje reagirali su *postbihavioralisti*. Revolucija u politologiji temeljila se na uniformnosti, kvantifikaciji podataka i iskustvenoj orijentaciji (D. Easton). Tako strukturirana politologija zapravo je empirijska znanost, u koju se nastoje uvesti elementi prirodnih znanosti, kvantitativne metode, mjerenja, ispitivanja i provjeravanja. Vrijeme nezgodnih i mučnih kritičkih propitivanja započelo je potkraj šezdesetih godina, dakle u doba velikih potresa i osporavanja autoritarnog koncepta sveučilišta, time i društva, a naravno i države. Naime, tada su se politolozi, vrijednosnim "neutralcima" predbacivale slabosti u analizi društvene zbilje. Nije im pošlo za rukom objasniti društvenu dinamiku, proturječna djelovanja koja ona uzrokuje. Bihavioralna paradigma bila je ozbiljno produbljena i dovedena u nezgodnu poziciju obrane. Postbihavioralni izazov označio je novu prekretnicu u američkoj i svjetskoj politologiji. David Easton, jedan od ponajboljih američkih politologa i poznavatelja discipline, misli da se zapravo dogodila "nova revolucija u politologiji". Razlozi potonje jesu u nezgodama "bihavioralne revolucije", tj. u pretjeranoj scijentifikaciji, metajeziku analitičara, znanstvenom konzervativizmu i profesionalnoj apstinenciji u djelovanju. Elementi stare paradigme morali su se ponovno propitivati. Postbihavioralisti odnosno predstavnici postbihavioralne revolucije svoj teorijski program zasnovali su na *relevantnosti* i *djelovanju*. Easton je uspio pokazati u čemu je razlika između bihavioralista i postbihavioralista. Osnovna načela postbihavioralnog izazova jesu: "1. Sadržaj ima prednost pred tehnikom istraživanja; 2. Bihavioralna znanost skriva u sebi ideologiju empirijskog konzervativizma; 3. Bihavioralna istraživanja izgubila su vezu sa zbiljom; 4. Istraživanje vrijednosti i njihov konstruktivni razvoj nerazdvojiv su dio studija politike; 5. Pripadnici neke znanstvene discipline nose istu odgovornost kao svi intelektualci; 6. Znati nositi odgovornost za djelovanje/akciju, djelovati i

angažirati se u preoblikovanju društva. Intelektualac kao znanstvenik nosi posebnu odgovornost da djeluje na temelju znanja; i 7. Politizacija poziva..." (19)

Unatoč širenju i snažnom utjecaju empirizma odnosno bihavioralizma u američkoj politologiji, razvija se normativna politologija kao suprotnost bihavioralnom konceptu. Ona je baštinjena "praktična filozofija" odnosno filozofija politike, koja se održava unutar europskog doseljeničkog kruga nakon Drugog svjetskog rata, kojemu pripadaju ponajprije Hannah Arendt, Leo Strauss i Herbert Spiro. Za razliku od empirijskog konteksta političkog, normativisti se pitaju kakvo bi političko trebalo biti; zanimaju ih ideje a ne toliko institucije, procesi i ponašanja. Kao svojevrsna reakcija na politologijski instrumentalizam, naime, javili su se pokušaji obnavljanja praktične filozofije s ishodištem u Platonovoj i Aristotelovoj, ali i u tradicionalnoj političkoj teoriji. U kontekstu obnove i suprotstavljanja bihavioralnoj revoluciji oživjeli su interes za političku teoriju, ideje i zahtjev vraćanja normama. Normativisti kritiziraju ili odbacuju pozitivizam i empirizam. Njima je svojstvena ontologijska koncepcija političkog. U spoznajnom smislu orijentirani su na *djelovanje*. To potvrđuje, primjerice, Straussov tekst *Što je politička filozofija?*, u kojem polazi od pojma političkoga djelovanja. Svako djelovanje smjera promjeni ili konzerviranju stanja. Osim toga, u djelovanju se teži dobrom iako se može ostvariti i zlo. Politička filozofija je znanje o političkom i to znanje o cjelini političkog. Što se dogodilo s njom? Strauss govori o njezinu raspadanju, opadanju, nestajanju, razdvajanju od pojedinačnih znanosti, od politologije. Osim toga, ona je sve više u defenzivi zahvaljujući ofenzivnom pozitivizmu i empirizmu u politologiji. Strauss se kao normativist jasno eksponirao kao kritičar vrijednosnog neutralizma koji promiče bihavioralna američka politologija. On kritizira vrijednosno neutralni koncept politologije kao i odbacivanje vrijednosnih sudova.

U razmišljanjima o povijesti politologije došli smo do spoznaje o postojanju tradicionalne i institucionalne (ili moderne) faze. Tradicionalna faza politologije može se podijeliti na: a) antičku, b) srednjovjekovnu i c) novovjekovnu. Institucionalna ili moderna faza započinje u SAD-u. U njoj imamo tradicionalni koncept orijentiran na istraživanje ustanova, bihavioralni ili napuštanje tradicije, postbihavioralni i oživljeni normativistički koncept tipa Lea Straussa. Ti koncepti i pravci prevladavaju u američkoj politologiji.

Europska je politologija do bihavioralne revolucije uglavnom bila pod utjecajem tradicije. Pravno institucionalna škola imala je uporište u Njemačkoj, dok se u Francuskoj razvila dijalektičko-strukturalna. To je proces koji se odigravao tijekom pedesetih godina našeg stoljeća. Nakon rata, valovi američke bihavioralne i funkcionalističko sistemske škole počeli su zapljuskivati obale Europe. Bilo je i pokušaja konvergencije pravno-institucionalne s dijalektičko-strukturalnom školom.

Europska politologija razlikuje se ovisno o brojnim školama i pravcima. Tako se francuska sastoji iz već spomenute dijalektičko-strukturalne, institucionalističke, interakcionističke i sociologijske škole. S druge strane, njemačka politologija, prema Hansu Kastendieku, zasniva se na normativno-političko-filozofskom konceptu, politologiji koja se orijentira na stanje "suvremenog društvoslovlja", kritičkoj teoriji. Naspram njemu, Klaus von Beyme govori o četiri pravca ili škole o kojima ćemo još govoriti: 1. normativno-ontologijska (Arnold Bergsträsser, H. Maier, W. Hennis, Nikolaus Lobkowitz; 2. institucionalistička (Theodor Eschenburg, Carl J. Friedrich, Ernst Fraenkel i drugi); 3. bihavioralistička tipa Otta Stammera; 4. marksistička politologija Wolfganga Abendrotha. (20)

2. Politologija na sveučilištima

U 19. stoljeću polagali su se temelji institucionalnom proučavanju politike. Potkraj 19. stoljeća, točnije 1872., u Parizu je Emil Boutmy utemeljio Slobodnu školu političkih znanosti (Ecole libre des sciences Politiques).

U SAD-u osam godina poslije (1880) na Sveučilištu Columbia utemeljena je Škola za političku znanost. (21) Početkom 20. stoljeća u Europi je otvoreno nekoliko studija politologije, primjerice Visoka škola za politiku u Berlinu i Münchenu (Hochschule für Politik), Bologni, Milanu itd. (22) Do kraja 20. stoljeća nema niti jednog sveučilišta u Europi, SAD, Latinskoj Americi, Japanu, arapskim zemljama i bivšim zemljama "realnog socijalizma", na kojem ne djeluju politološki fakulteti, instituti ili odsjeci za politologiju, koji prednjače u SAD. (23)

U Hrvatskoj je već u 18. stoljeću utemeljen Političko-kameralni studij. Marija Terezija je 17. srpnja 1769. potpisala Akt o osnivanju Političko-kameralnog studija upućen Kraljevskom vijeću u Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji u Varaždinu: "Ugledni i velemožni, prečasni velemožni i odlični, naši ljubljani vjerni! Da za veći napredak ovih kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, našli smo za shodno da dobrohotno odlučimo da se i u tim kraljevinama početkom slijedeće školske godine uvede *političko-kameralni studij*, da se katedra toga studija smjesti u našem slobodnom i kraljevskom gradu Varaždinu, samo za ono vrijeme za koje to Kraljevsko vijeće zadrži sjedište u istome gradu, i da se zaštita toga studija povjeri banu tih kraljevina i tome Kraljevskom vijeću na taj način da jedan od njegovih vijećnika uvijek prisustvuje ispitu." (24) Studij je bio utemeljen radi poboljšanja upravnih prilika. Djelovao je dvije godine, kada je bio premješten u Zagreb, u sklop studija prava. Početkom šezdesetih godina (1962) u Zagrebu je bio utemeljen Fakultet političkih znanosti kao sveučilišna jedinica, koji se nije oslanjao na tradiciju varaždinskog studija. Početak institucionalne politologije u Hrvatskoj je

Političko-kameralni studij u Varaždinu u 18. stoljeću a ne *Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu*, institucija osnovana tek u 20. stoljeću. Prema tome, studij politologije nije najmlađi, nego uz studije bogoslovije, filozofije i prava na Pravoslavnoj akademiji, zapravo jedan od starijih na Zagrebačkom sveučilištu.

Politologija se u svijetu počela institucionalizirati krajem 19. i početkom 20. vijeka, (25) što je slučaj i s američkom politologijom. Godine 1906. osnovano je Američko udruženje za politologiju, (26) koje je uvelike potaknulo i ubrzalo proces institucionalizacije i širenja politologije na sveučilištima. Utemeljiteljima američke politologije smatraju se J. W. Burgess i A. F. Bentley, a Lieber je jedan od onih politologa koji su se zalagali za institucionalnu nezavisnost politologije kao struke. Isprva je pozornost politologa bila usmjerena na istraživanje socijalnih i političkih ideja. Predstavnik tog smjera je V. L. Parrington. Godine 1908. napisana je jedna od prvih politoloških studija; bilo je to djelo A. F. Bentleya *The Process of Government*. On je inače bio pod utjecajem europske institucionalističke škole, a kasnije je ta studija utjecala i na europske politologe, što govori o uzajamnom širenju kulturnih krugova.

U Njemačkoj je politologija nazočna na mnoštvu sveučilišta a struktura njemačke politologije sastoji se od 1. nauka o ustavu i vladi (komparativne studije, javna uprava), 2. međunarodnih odnosa i 3. političke teorije (političke ideje). (27) U poslijeratnim godinama istraživanja su bila usmjerena na institucije, dok je za šezdesete karakteristična orijentacija na istraživanje elita, partija i grupa. Sedamdesetih oživljava interes za "policy science" (C. Offe) i neomarksističke orijentacije. Uz navedena područja istraživačkog interesa, u sektoru međunarodne politike značajna su istraživanja mira, razoružanja itd. (28)

U Austriji se politologija oblikovala pod znatnim utjecajem američke i njemačke politologije. Prema A. Pelinki, institucionalizacija je uslijedila šezdesetih godina a najpoznatija sveučilišna središta u kojima se studira politologija jesu Innsbruck i Salzburg. Sedamdesetih je osnovano austrijsko udruženje za politologiju, a 1972. pokrenut je *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*. Austrijska politologija je strukturirana na sljedeći način: 1. političke teorije, 2. austrijski politički sustav, 3. međunarodna politika i 4. komparativna politika. Položaj politologije u toj zemlji, uostalom kao i u drugima, veoma je otežan zbog dominacije tradicionalnih znanosti i struka poput prava. (29)

Na švicarskim sveučilištima politologija je prisutna od početka ovog stoljeća; u razdoblju 1914-1927. počinju politološka istraživanja, a u Laussani je otvorena School of Social and Political Sciences. Najzastupljenija područja su politička povijest, politička/praktična filozofija, povijest prava i ustavno pravo, međunarodno javno i diplomatsko pravo. U njemačkom

govornom području najzastupljenije discipline su ustavno i državno pravo, a u francuskom dijelu povijest političkih teorija i studij švicarskih političkih problema.

U švedskoj povijesti društvenih znanosti politologija je registrirana kroz dijelove praktične filozofije i znanost o državi. Prvi studij politologije utemeljen je 1902. godine. Politologija se studira na više sveučilišta, a posebno na stockholmskom. Namijenjena je diplomatskoj službi, novinarima, državnoj upravi, političarima i nastavnicima sveučilišta. U metodologiji prevladavaju sociologijske, filozofijske, historijske i pravne metode. Polje istraživačkog interesa usmjereno je na vladu i njezine institucije, povijest ustava, stranke, javnu upravu, lokalnu vlast, grupe, međunarodne odnose i komparativne institucije odnosno sustave. (30)

Utemeljenje francuske politologije pada koncem 19. stoljeća; E. Boutmy je godine 1872. utemeljio Ecole libre des sciences politiques, središte suvremene francuske politologije. Prema R. Aronovim riječima, francuska politologija je znatno ranije postojala u "literarnom" vidu. Sjetimo se J. Bodina, ili Montesqueua, J.J. Rousseaua, Tocquvellea. Za suvremeno stanje francuske politologije karakteristično je, prema P. Favreu, nekoliko problema: problem predmeta, rascjepkanosti i specijaliziranosti, znanstvene legitimnosti. (31) Politološka istraživanja (32) okrenuta su institucijama, državi, grupama za pritisak, strankama i komparativnim političkim sustavima; u potonjoj se veoma razvila specijalizacija. P. Favre navodi nekoliko politologa specijalista kao što su A. Grosser za njemački, M. Charlot za britanski, H. Carre d'Encausse za sovjetski, M. F. Toniet za američki politički sustav. Tu su još J. Leca za političke sustave Magreba i G. Hermet za autoritarne režime. (33) Poslije rata pojavilo se nekoliko politologijskih orijentacija. To su tradicionalne orijentacije u svjetskoj politologiji - institucionalistička i bihevioristička. Uz njih Favre spominje marksističko/strukturalističku (L. Althusser i N. Poulantzas), interakcijsku orijentaciju (Dows, Olson, Hirschman) i sociološku specijalnost/orijentaciju, zasnovanu na metodološkim načelima Marxa, Durkheima i Webera. Najznačajniji politolozi sociološke orijentacije su J. P. Cot i J. P. Mounier, pisci knjige *Pour une sociologie politique*, objavljene 1974. (34) U Francuskoj djeluje Nacionalna fondacija za politologiju (FNFP).

Politologija u Italiji prošla je tri razvojna razdoblja. Prvo je razdoblje prije fašizma, koje je obilježeno prisutnošću dva značajna politološka mislioca - G. Mosce (*Elementi di scienza politica*, 1923; *Storia delle dottrine politiche*, 1932) i V. Pareto (*Sociologia generale*, 1923). Njih su dvojica najviše utjecali na oblikovanje prijeratne politologije. Za fašizma je politologija je bila okrenuta istraživanju političkog realizma, teorijskog određenja fašizma (Croce, Gentile) i pojma zakona. Prijeratno razdoblje označeno je prisutnošću marksističke politologije Gramschija, koji

uvelike utječe i na talijansku marksističku političku misao poslije rata. U trećoj, poslijeratnoj fazi, politologija je bila okrenuta problemima institucionalnog zasnivanja demokratske države. Glavno središte politologijskih istraživanja, prema R. Mannheimeru, jest Feltrinellijeva fondacija u Milanu. Može se reći da prevladavaju empirijska istraživanja. Tako je između 1982-1983. na više talijanskih sveučilišta provedeno oko sedamdesetak značajnijih istraživanja, koja su obuhvaćala teme poput: skupština, nasilje, prava, ženski pokret, elita, mladež, vlada, grupe za pritisak, javna uprava, javno mnijenje, administracija, zakonodavstvo, teorija države, politička komunikacija. Najznačajnija sveučilišta na kojima se provode politološka empirijska istraživanja su u Milanu, Torinu i Bologni.

BILJEŠKE

(1) Aristotel, *Nikomahova etika*, Zagreb, Liber, 1982, str. 2. Iskustvo je preduvjet slušanja znanosti o državi. "Stoga mladić nije prikladan slušatelj znanosti o državi; neiskusan je u djelatnostima što se zbivaju u životu, a kod kojih ona polazi i o kojima govori; i kako se uz to povodi strastima, slušat će uzalud i beskorisno, jer tu nije svrha znanje, nego djelovanje", str. 3 (1095a).

(2) M. T. Cicero, *Der Staat*, Rheinbeck, Rowohlt, 1971; *Staatsreden*, Berlin, Akademie Verlag, 1963. O ranim političkim teorijama vidi: Peter Weber-Schafer, *Einführung in antike politische Theorie: Die Früzeit; Von Platon bis Augustinus*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976.

(3) Aurelije Augustin, *O državi božjoj*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1982.

(4) T. Aquinas, *Selected political Writings*, Oxford, (s.n.), 1954.

(5) Niccolo Machiavelli, *Vladar*. Pored citiranog djela spominjemo: "Rasprave o prvih deset knjiga Tita Livija", *Politička misao*, br. 4/1983, str. 110-117 (prijevod s talijanskog Damir Grubiša, uz popratnu bibliografiju o Machiavelliju, str. 118-125).

(6) Usp. Umberto Ceroni, *Društvena znanost*, Zagreb, Školska knjiga, 1983, str. 131.

(7) Jean Bodin, *Six Books of the Commonwealth*, Oxford, (s.n.), 1955. U jednom leksikonu ističe se Bodinova uporaba termina "science politique".

(8) U ovom povijesnom prikazu nije nam namjera ulaziti u prikaz pojedinih političkih teorija, nego u kratkim crtama prikazati povijesni razvoj teorije. Za šire upoznavanje s povijesti političkih teorija valja upozoriti na sljedeće radove: Ernest Barker, *Principles of Social and Political Theory*, Oxford, Clarendon Press, 1952; R.N. Berky, *The History of Political Thought*, London-Toronto-Dent, 1972; Arnold Brecht, *Politische Theorie*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1969; H.R.G. Greaves, *Grundlagen der politischen Theorie*, Neuweid, Luchterhand Verlag, 1960; Nerkez Smailagić, *Historija političkih doktrina*, Zagreb, Naprijed, 1970; Marcel Prelot, *Historie des idées politiques*, Paris, 1961.

(9) O podrijetlu novovjekovne politologije: Davor Rodin, "Novovjekovno porijeklo znanosti o politici", *Politička misao*, br. 4/1968, str. 549-556.

(10) *Lexikon zur Geschichte und Politik im 20. Jahrhundert*, München, 1974, str. 646.

(11) Albert Somit/Joseph Tanenhaus, *The Development of American Political Science, From Burgess to Behavioralism*, New York, Irvington Publishers, 1982, str. 8.

(12) Isto, str. 24.

(13) Isto, str. 25.

(14) Arthur F. Bentley, "Proces vladanja", u: Bibič-Novosel, *Politička znanost - Predmet i suština*, Zagreb, Naprijed, 1971, str. 251-252.

(15) Michael Parenti, "Stanje discipline: Jedna interpretacija svima omiljene kontroverzije", *Politička misao*, br.3/1984, str. 116.

(16) Vidjeti u: H. Eulau, *Behavioralism in Political Science*, New York, Atherton Press, 1969.

(17) David Easton, "Politologija u SAD", *Teorija in praksa*, Ljubljana, br. 7-8/1985, str. 873

(18) Kinhide Mushokaji, "Razvoj politične znanosti v 80 letih in vloga IPSA", *Teorija in praksa*, Ljubljana, br. 7-8/1985, str. 847.

(19) D. Easton, "Nova revolucija v politični znanosti", *Teorija in praksa*, Ljubljana, br. 3/1971, str. 465-466.

(20) Klaus von Beyme, "Razvoj političke znanosti u SR Njemačkoj", *Politička misao*, br. 3/1984, str. 104.

(21) O razvoju američke politologije vidjeti: Albert Somit/Joseph Tanenhaus, *The Development of American Political Science from Burgess to Behaviorism*, New York, Irvington Publishers, 1982.

(22) Usp. Hans Maier, *Politische Wissenschaft in Deutschland. Aufsätze zur Lehrtradition und Bildungspraxis*, München, Piper Verlag, 1969.

(23) Golema je znanstvena politološka produkcija u Europi i svijetu, a u Hrvatskoj je dosad preveden razmjerno neznatan dio te literature. O razlozima tomu valjalo bi govoriti na drugome mjestu.

(24) Izvor: *Varaždin u XVIII. stoljeću, Političko-kameralni studij 1769-1969*, Zagreb, Varaždin 1972, str. 286.

(25) Udruženje je 1957. brojilo 15 000 politologa.

(26) Komparativni prikaz razvoja politologije crpimo iz Unescove studije *Contemporary Political Science*, UNESCO, Paris, 1950. Za položaj i razvoj američke politologije pored ove

studije navodimo još: W. Dweit, *Political Science in the United States*, Paris, UNESCO, 1956; Kalinski-Moeck, Lowe, *Politologie in den USA*, Berlin, WEB, 1971, a za političku teoriju Lee R. Kerschner, "Suvremena američka politička teorija", *Politička misao*, br. 1/1969, str. 56-61.

(27) Hans Maier, *Politische Wissenschaft in Deutschland*, München, R. Piper & Co., 1969, str. 239-240.

(28) Beyme, nav. dj. str. 106-107.

(29) Anton Pelinka, "Nerazvita politična znanost v razviti deželi", *Teorija in praksa*, Ljubljana, br. 7-8/1985.

(30) Usp. *Contemporary...*, str. 150-164.

(31) Usp. P. Favre, "Politična znanost v Francii", *Teorija in praksa*, Ljubljana, br. 7-8/1985, str. 898.

(32) U području političke teorije i strukture politologije značajna su imena poput G. Burdeaua, *Traité de science politique*, 1-7, Paris, 1947-1957; M. Duverger, *Methodes de la science politique*, Paris, 1959; J. Meynaud, *Uvod u političku znanost*, 1960; M. Duverger, *Uvod u politiku*, 1966; E. Weil, *Philosophie politique*, Paris, 1956; M. Prelot, *La science politique*, Paris, 1963.

(33) Usp. P. Favre, str. 899.

(34) Isto, str. 901-902.

III. STRUKTURA POLITOLOGIJE

Unescova znanstvena paradigma

Iako je u politologiji ustanovljena znanstvena paradigma (za koju, barem zasad, nije nađena bolja zamjena), ona se teško može podjednako primijeniti u svim zemljama svijeta. Razlog nemogućnosti univerzalne primjene paradigme leži u prirodi politologije. Paradigma je teorijski model, a teškoća nastaje kada je treba primijeniti u praksi, jer se svaka politologija institucionalizira prema političkom *ustroju*. Iz tog razloga politolozi paradigmu prilagođuju političkom sustavu i interesima, političkoj praksi, zadržavajući neke zajedničke teorijske elemente koji imaju obilježja univerzalnosti. Ti razlozi svakako otežavaju razumijevanje suvremene politologije, koja je institucionalizirana prema nacionalnom, državnom interesu. Politolozi koji se bave tim problemima pristupaju im s nacionalnog ili regionalnog aspekta, pišući o politologiji u Americi, Njemačkoj, itd.

Politološku paradigmu konstruirali su eksperti/politolozi na konferenciji održanoj pod pokroviteljstvom UNESCO-a godine 1948. Politologiju su strukturirali iz *četiri* područja: "*I. Politička teorija*: 1. političke teorije; 2. povijest političkih ideja; *II. Političke institucije*: 1. ustav; 2. centralna vlast; 3. regionalna i lokalna vlast; 4. javna uprava; 5. ekonomske i socijalne funkcije vlasti; 6. komparativne političke institucije; *III. Stranke, grupe i javno mnijenje*: 1. političke stranke; 2. grupe i udruženja; 3. participacija građana u vlasti i upravi; 4. javno mnijenje; *IV. Međunarodni odnosi*: 1. međunarodna politika; 2. međunarodne organizacije i administracija; 3. međunarodno pravo." (1)

Iz navedenih razloga, jedva da je moguće u cijelosti primijeniti izloženu paradigmu. Poradi toga ona se adaptira *političkoj praksi*. Tako se (prema Hansu Maieru) zapadnonjemačka politologija sastoji iz nekoliko područja: 1. znanost o ustavu i vladanju, 2. međunarodni odnosi i 3. političke teorije, (2) a britanska iz 1. političke teorije, 2. britanske vlade, 3. komparativne politike, 4. međunarodnih odnosa i 5. kontroverznih inovacija.

(3) Mišljenja smo da je razumijevanje strukture politologije relevantno zato što uočavanje strukturnih elemenata politologije omogućuje lakše uspostavljanje odnosa spram srodnih znanosti i disciplina (posebice sociologije i filozofije politike). Poradi postavljanja odnosa *strukture* i *discipline*, *glavnog* i *pomoćnog* u politologiji, polazimo od pretpostavke da se Unescovu paradigmu može pojednostavniti. Tako pojednostavljena, obuhvaćala bi tri globalna područja: 1. *politička teorija*, 2. *unutrašnja politika*, 3. *vanjska politika/međunarodni politički odnosi*. Po našem mišljenju, ta tri strukturna elementa *politologiju*. Držeći se tih strukturnih elemenata discipline se svode na pravu mjeru u odnosu na strukturne elemente politologije.

1. Politička teorija

Politička teorija (4) zacijelo je temeljni element strukture politologije. Možda bi bilo preciznije govoriti o političkim teorijama, koje su nastajale kroz ljudsku povijest - antičkim, novovjekovnim i suvremenim ili normativno-ontološkim, empirijsko-analitičkim ili dijalektičko-kritičkim. Razlike u političkim teorijama izvode se prema razumijevanju pojma političkoga. S druge strane, teorije moraju sadržavati tri osnovna elementa: 1. sustav tvrdnji o određenim isječcima političkog realiteta, 2. podatke o pretpostavkama i graničnim uvjetima pod kojima bi trebale vrijediti, 3. mogućnost da se oblikuju hipoteze o budućim događajima. (5)

Politička teorija mora biti skup sređenih i sistematiziranih pojmova i znanja, teorija kao izvjesno mišljenje o nekom predmetu, koje će se razlikovati od prakse. Odnos teorije i prakse uopće, pa i politike, različito se razumijevao kroz povijest. U antičko doba je teorija zauzimala mjesto ispred prakse, primjerice u Aristotelovoj filozofiji. Teorijsko znanje je najviši oblik znanja, za razliku od praktičnog ili prakse. Praksa kao djelovanje predmet je teorije ili filozofije prakse, kada se radi o politici onda filozofije politike ili političke teorije. Teorijska znanja pronalaze svoj predmet u izvanljudskom, a praktična u ljudskom djelovanju. Dok na području teorije "vlada stroga nužnost", dotle na području praktičnih nauka, prakse, vlada načelo subjekta djelovanja. Praktične nauke, time i politika ovdje shvaćena kao znanost, ne izražavaju nužne, nego opće istine. S obzirom na strogost, izvjesnost istine, teorijske nauke, kod Aristotela imaju prednost nad praktičnim. To, naoko, umanjivanje vrijednosti i značenja praktičnih znanja i znanosti te davanje prednosti teorijskim, vodilo je odstranjenju politike iz područja znanstvenih spoznaja ili pak u novovjekovlju, u postaristotelovskoj tradiciji, interpretaciji politike "po uzoru na teorijske znanosti" (Hennis). Novovjekovne tendencije u filozofiji i znanosti potiskivale su praktičnu filozofiju/teoriju prakse, a onda i teoriju politike na račun egzaktnih znanosti i podređivale je teorijskom pojmu znanosti. Ideal teorijskog i znanstvenog jest ono što je egzaktno.

Nasuprot tome pojavio se problem praktičnoga, jer se za njega nisu mogla uspostaviti mjerila znanstvenosti, pa odatle i upitnost stroge znanstvenosti praktičnih znanosti.

Politička teorija je zapravo mišljenje politike kroz različite modalitete i predmete. Ona pruža mogućnost analize političke prakse uz primjenu odgovarajuće metodologije. Te teorije, kao što smo rekli, međusobno se razlikuju prema razumijevanju pojma političkog. (6) Politolozi koji razmišljaju o političkom kakvo bi "trebalo biti" odnosno u idealnotipskom obliku (Max Weber) nazivaju se *normativnim političkim teoretičarima*. Normativne teorije polaze od norme kao zamisli o političkom, one promiču nauk o vrlinama (Tugendlehre). Političko se konstruira prema zamišljenom, a zamišljeni ideal može biti "dobro" ili sreća građana u zajednici. Zamišlja se kako bi se *trebalo djelovati* da se ostvari neka zamisao ili norma. Normativne teorije uglavnom se vezuju za polje etičkoga, što implicira vezanost etičkog i političkog. Čovjek djeluje u harmoničnom odnosu etičkog i političkog radi ispunjenja smisla života unutar zajednice. Normativne teorije mogu se podijeliti na klasične (antičke) i suvremene normativne teorije. (7) Beyme navodi sljedeće karakteristike normativne postavke/normativnih teorija: 1. pokušaj nastavljanja na Aristotelovu filozofiju politike (L. Strauss), postavljanje ontologije u središte (Eric Voegelin), minoran doprinos empirističkom smjeru u politologiji, kategorija *djelovanja*, "normativno-statički odnos prema jeziku", nazočnost u empirijskom u "idejno-povijesnim sferama". (8) Posve su evidentni prijepori između *empirijsko-analitičkih* i normativističkih teorija i to na metodičkoj, analitičkoj razini i u razumijevanju *pojma političkog*. "Empirijsko-analitičke teorije (nazvane također deduktivno-empirijske ili empirijsko-generalizirajuće-induktivne), koje počivaju na jednoj varijanti neopozitivističke znanstvene logike, daleko su slojevitije nego normativne". Za iskustvene znanosti i ove teorije vrijedi: 1. predteorijsko razmišljanje u obliku određivanja "problema", 2. postavljanje hipoteza, 3. operacionalizacija, 4. navlastito oblikovanje teorije. (9) Prema Dirk Berg-Schlosser, njemačkom politologu, "tri tipa teorija imaju različitu razinu apstrakcija. To su deskriptivne, sistematske i deduktivne. Cilj empirijskih teorija je objašnjenje, prognoza i tehnološka prisutnost (Narr). U treću grupu teorija, kako smo već naveli, ubrajaju se *dijalektičko-kritičke teorije*.

BILJEŠKE

(1) Nav. prema *Contemporary Political Science*, Paris, UNESCO, 1950, str. 4.

(2) Hans Maier, *Politische Wissenschaft in Deutschland/Aufsätze zur Lehrtradition und Bildungspraxis*, München, R. Piper & Co., 1969, str. 239.

(3) Usp. *Research in Political Science*, London, Heinemann, 1968, str. 17-18.

(4) Klaus von Beyme, *Suvremene političke teorije*, Zagreb, Stvarnost, str. 25.

(5) Ima nekoliko sinonima ili izraza za pojam politička teorija. Ti su: "politička filozofija", "politička misao", "političke doktrine".

(6) Suvremeni normativisti zaslužni su za razvijanje tradicije u političkoj teoriji. Najpoznatiji su među njima Hannah Arendt, Leo Strauss, Eric Voeglin, Herbert Spiro.

(7) Wolf-Dieter Narr izvodi tipologiju političkih teorija. Po njemu je teorija u odnosu spram stvarnosti u kojoj se mora provjeriti; tada se dijeli na: normativno-ontološke, deduktivno-empirijske i iskustveno uopćavajuće induktivne teorije, te dijalektičko historijske. - Wolf-Dieter Naar, *Theoriebegriffe und Systemtheorie (Einführung in die moderne politische Theorie)*, Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1971, str. 41-83. Svaku navedenu teoriju razmatra s obzirom na premise, ciljeve, metode i rezultate.

(8) Usp. nav. dj., str. 35-39. O normativističkoj političkoj teoriji pored Beymea vidjeti: Dirk Berg-Schlosser, Herbert Maier, Theo Stammen, *Einführung in die Politikwissenschaft*, München, Verlag C.H. Beck, 1977, str. 45-56; Wolf-Dieter Narr, *Theoriebegriffe und Systemtheorie*, Mainz, Kohlhammer, 1971; Joachim Ritter, *Metaphysik und Politik/Studien zu Aristotel und Hegel*, Frankfurt, Suhrkamp, 1969; Ante Pažanin, *Filozofija i politika*, Zagreb, FPN, 1973; Aristotel, *Politika*, Zagreb, 1988.

(9) Dirk-Berg, nav. dj., str. 58-59. Ove teorije nastale su analizom političkog iskustva u praksi, pa se zato nazivaju empirijsko-analitičke teorije (D. Easton). Oni autori koji su okrenuti istraživanju strukture i sistema političkog razvili su "sistemska politička teoriju".

1.1.Polićke teorije, doktrine/ideologije

1.1.1. Konzervativizam

Konzervativizam (1) je kompleksna i višeznaćna doktrina, koja se ne može ukratko iscrpno izložiti i jedan je od onih fenomena koji nam upravo "bježi" kada smo najsigurniji da smo ga obuhvatili. Rasprostire se na cijelome kulturnom prostoru Europe i ima svoju strukturno-antropologijsku i povijesnu dimenziju. On, međutim, nema i jedinstvenu paradigmu, a ponajmanje univerzalno praktično oćitovanje, kao ostali svjetonazori ili ideologije. Konzervativizam, zapravo, obuhvaća određeni naćin razumijevanja ćovjeka u povijesti i povijesnog djelovanja nastalog u obliku protukretanja, protupokreta. Stoga ga ne moćemo

pojednostavniti i promatrati kao ostale pravce u društvenoj, kulturnoj i političkoj povijesti europskog ljudstva, jer nije riječ o istim korijenima i očitovanjima. Svaki pokušaj pojednostavljivanja ili svođenja na jedan tip, primjerice tip političkog konzervativizma, promašuje cilj, jer se konzervativizam ponajmanje iscrpljuje u političkome. Njegovo rodno mjesto je sustav vrijednosti u vremenu koje se želi kulturologijski očuvati spram naglih misaonih ili političkih okreta. Istraživanje konzervativizma pretpostavlja prepoznavanje "ukrućenih" faza u europskoj kulturnoj povijesti, jer je upravo to ukrućenje ono što ga obilježava. To "zaustavljanje svijesti" svojevrsna je obrana ili suprotstavljanje naglim ili nepredviđenim skokovima, takvima koji su prekidali kontinuitet u povijesti i zanemarivali iskustvo prethodnih naraštaja. U tom smislu za konzervirajuću i ukrućenu svijest skokovi su nepredviđena djelovanja, koja izazivaju strah i suprotstavljanje. Sigurno je samo ono što je povijesnim iskustvom stečeno i potvrđeno.

Pojam konzervativizam potječe od Chateaubrianda, koji je 1818. godine svoj list nazvao *Le Conservateur*. Nekoliko godina kasnije, 1835, raširio se u Engleskoj, a tridesetih, odnosno četrdesetih godina minulog stoljeća u Njemačkoj i SAD. Konzervativizam (lat. conservare = očuvati) znači čuvanje, održavanje ustanovljenih oblika života i sustava vrijednosti.

Još u srednjem vijeku rabio se izraz konzervator za čovjeka koji je bio čuvar zakona ili čuvar mira. Postoji više određenja konzervativizma. Prema njima konzervativizam je: misaoni pravac; tradicionalističko mišljenje; život koji se još živi na osnovi onoga jučerašnjega što još vrijedi; uređenje naravnoga; društveno djelovanje ili ponašanje; nepromjenljivost ljudske naravi; ideologija vladajućih;

protuliberalno djelovanje; suprotnost naprednome; pokret protiv francuske revolucije; historicistički pokret; očuvanje postojećega; ukrućeni izraz nekog pokreta (liberalnoga, komunističkoga); nadziranje dinamičnog svijeta; pogled na svijet; ukrućena ideologija; neprekidnost dugo utemeljenih ustanova; skup uvjerenja, ali ne i ideologija, iako ima konzervativnih ideologija; povijesno razvijen dinamički i objektivno strukturirani sklop; obrambeni pokret protiv osloboditeljskih nastojanja; duhovni protupokret; politička ideologija koja priznaje, brani i opravdava postojeće kao da je oduvijek postojalo; protudemokratski stav; zaštita postojećih odnosa uopće; društvena harmonija, mir.

Predstavljena široka lepeza određenja govori o pojmu koji obuhvaća složeni svjetonazor, sustav vrijednosti i mišljenja. To pak znači da uvijek moramo biti točni pri izricanju pojmova, a ponajviše tada kada mislimo da smo sigurni u njihovo značenje. Upravo je ta pretjerana sigurnost ili lakoća uporabe pojma nazočna u svakodnevnom priopćavanju, razgovoru gdje su svi pojmovi jednostavni i naizgled samorazumljivi, a kada se krene na pravi teren pitanja što jest konzervativizam, počesto nastaju šumovi u komunikacijskom kanalu.

Odnos prema restauraciji, reakciji i tradicionalizmu

Tradicionalizam i konzervativizam se razlikuju u tome što je tradicionalizam navlastit čovjeku kao djelovanje koje se oslanja na iskustvo prethodnih generacija. Ono je ponavljanje. Tradicionalizam je, drži Mannheim, naravni konzervativizam, pripada ljudskoj naravi, dok je konzervativizam društveno uvjetovan fenomen nastao godine 1789. Restauracija (1814/1815) je bila pokušaj vraćanja na stanje prije revolucije, koju su europski restauratori shvaćali kao nasilan čin. Reakcija je težila vraćanju starog poretka.

Teorije o konzervativizmu

Prema *aristokratskoj teoriji* konzervativizam je ideologija specifičnog povijesnog pokreta. On je reakcija feudalnog staleža na Francusku revoluciju i liberalizam, te uspon građanstva na kraju 18. st. Konzervativizam je ideologija plemstva, aristokracije, a liberalizam građanstva.

Autonomne teorije polaze od toga da je konzervativizam samostalni sustav vrijednosti

određen vrijednostima kao što su pravednost, legitimnost, poredak.

Situacionističke teorije polaze od pretpostavke društvene uvjetovanosti konzervativizma. Konzervativizam je proturevolucionarni, protuprosvjetiteljski, protumetafizički i protuliberalni pokret koji se protivi fundamentalnim, revolucionarnim zahvatima koji ukidaju etablirane ustanove i njihove nositelje. Bit konzervativizma je po situacionim teorijama čuvanje vrijednosti postojećega.

Temeljni elementi konzervativnog vjerovanja su slijedeći:

- Čovjek je u temelju religiozno biće, a religija je temelj građanskog društva. Božanska potvrda ispunjenja je legitimni postojeći socijalni poredak.
- Društvo je naravni, organski proizvod povijesnoga rasta. Postojeće institucije otjelovljenje su mudrosti prethodnih generacija.

- Čovjek je biće naravnih nagona ispunjeno umom. Mudrost i iskustvo su bolji od uma, logike, apstraktnih pojmova i metafizike. Istina se ne nalazi u univerzalnim naučenim postavkama, nego u konkretnim iskustvima.

- Zajednica je iznad pojedinca i društva. Prava ljudi izvode se iz njihovih dužnosti. Zlo pripada ljudskoj naravi, i nije određeno društvenim uređenjem. Diferencijacija, hijerarhija i vodstvo su obilježja svakog građanskog društva.

Faze europskog konzervativizma

Tradicionalni konzervativizam (1789-1848)

Veliki europski događaj, francuska revolucija 1789, uvjetovao je rađanje konzervativizma. Odgovor je uslijedio u Burkeovim *Razmišljanjima o francuskoj revoluciji*. Kao predstavnik i utemeljitelj tradicionalnog konzervativizma, Burke zastupa načela očuvanja i poboljšanja. (2) Očuvati znači ostaviti, osigurati kako jest, a poboljšati znači dati postojećem snagu opstojanja. Burke drži da su načela očuvanja i opstojanja postojala kako u vrijeme engleske revolucije tako i u doba restauracije. Nije sklon metafizičkim formulacijama kada je riječ o ljudskim pravima. (3) Političku revoluciju, pak, proglašava zlom. (4) Drži da je europska kultura utemeljena u duhu viših staleža i religiji te da je čovjek, prije svega, božji stvor. (5)

U kulturni obrazac društva utkani su, dakle, religija i vjerovanje u Boga. Burke se javlja kao bogoslovni antropolog, kritičar prosvjetiteljstva, racionalizma i zastupnik prošlosti. Naglasak na prošlosti i tradiciji svrstava ga u krug tradicionalnog historicizma. Po njemu su promjene moguće, ali moraju biti promišljene i potrebno im je izvjesno vrijeme u kojem će se postupno odvijati. Ljudi po naravi nisu jednaki i stoga je demokracija nemoguća. Politika je, po njemu, Božja služba na zemlji te, dakle, nije "stvar razuma" nego iskustva.

Zastupnici tradicionalnog konzervativizma u Francuskoj bili su Joseph de Maistre (1753-1821) i Louis de Bonald (1782-1854). Joseph de Maistre, kritičar revolucije i zastupnik apsolutne monarhije, drži da čovjek može raditi po svojoj slobodnoj volji što god želi, ali nipošto ne smije mijenjati "plan svijeta" ("Weltplan"). (6) Budući da je za Maistrea podrijetlo čovjeka i države u Bogu, otuda, kao i u Burkea, slijedi teološka antropologija uz političku teologiju, karakteristična za zastupnike apsolutizma, koji razmišljaju o Božjem poretku na zemlji. Louis de Bonald razlikuje se od de Maistrea u "shvaćanju apsolutne monarhije". (7) Ne dopušta nadmoć crkve nad državom. Vlast je po svojoj naravi apsolutna, nedjeljiva, i uvijek od nekoga nezavisna.

"Tako je vlast oca neovisna o djeci; vlast gospode o slugama, vlast Boga o ljudima." (8) Bonald je utemeljenost apsolutne vlasti dokazivao na egipatskom primjeru. Religija, drži on, postoji u svim sferama života; zato inzistira na religijskom i političkom odgoju. Ističe načelo naslijeđa u vlasti; budući da se osigurava nasljeđivanjem, neovisna je o svakoj partikularnoj volji.

Najistaknutiji predstavnik tradicionalnog konzervativizma u Španjolskoj bio je Donoso Cortes, zastupnik restauracije monarhije. Pod utjecajem je Bonalda i de Maistrea. Poznat je po djelu *Božja država* (1851) i decezionističkom shvaćanju politike. Na njega se kasnije oslanja Carl Schmitt.

Tradicionalni njemački konzervativizam

U širenju i posredovanju Burkeova konzervativnog utjecaja u Njemačkoj zasluge pripadaju F. Gentzu. On je 1783. *Razmišljanja...* s francuskog preveo na njemački jezik. Bio je jedan od utemeljitelja povijesno-romantične škole. Njemački konzervativizam manifestirao se u historicizmu i političkoj romantici, kojoj su pripadali Novalis, Adam Müller i Schlegel.

Novalisova politička romantika reakcija je na rušenje starog svijeta. On govori o dobu kada je dominiralo kršćanstvo, duhovno carstvo na zemlji, o slabljenju religije u oblikovanju političkog života. Njegova je politička romantika izražena u studiji *Kršćanstvo ili Europa*, za koju Joachim Ritter kaže: "Ona ima oblik historijske studije koja se istražujući obraća srednjem vijeku, kao predmodernom svijetu." (9)

Temeljni elementi političke romantike su narav, povijest i kontinuitet. Narav je bitak, struktura i "funkcionalno jedinstvo organizma", drži Novalis. (10)

2Organizam shvaća kao biološku sredinu i funkcionalnu povezanost. Povijest shvaća kao jedinstvo bez raznolikosti, raznolikost bez jedinstva i raznolikost u jedinstvu. U *Fragmentu o povijesti*, Novalis smatra "da se sadašnjost ne može razumjeti bez prošlosti". Načelo kontinuiteta predstavlja održavanje postojećega u iskonskom obliku.

Komentirajući političku romantiku autora toga doba kao odbacivanje racionalizma, isticanje kulta naravi, interesa za prošlost, egzotike, beskonačnog viteštva i uzvišenje osjećaja, Mannheim drži da je to prije svega suprotstavljenost prosvjetiteljstvu, sukob racionalizma i iracionalizma. "Romantička misao nije, naime, romantizirala politički i svjetonazorni sadržaj, nego također sam proces starog načina mišljenja." (11)

Drugi istaknuti predstavnik političke romantike bio je Adam Müller. Prema Mannheimu, za ranu političku romantičnu fazu Adama Müllera relevantan je "panteistički element u mišljenju, i to kao oblik mišljenja u napetosti s hijerarhijskom nadgradnjom katoličke slike

svijeta i strukture mišljenja". (12) Kao romantičarski filozof prava i Müller se suprotstavlja apstraktnom pojmu države. Država, po njemu, uostalom kao i sva ljudska djela, ne može se izraziti u pojmu ili u riječi. "Ali o državi ne postoji pojam." (13) Čistim apstrakcijama Müller suprotstavlja iskustvo.

U konkretnoj državi plemstvo je društveni sloj reprezentacije moći, običaja i duha. Njegova teorija obitelji zapravo je teorija plemstva. Kao i drugi politički romantičari, Müller se oslanja na religiju, "utemeljicu životnog mira u najvišem poretku stvari". (14) Mannheim smatra da se ishodište staleškog elementa u Müllerovu mišljenju može naći u djelu Edmunda Burkea i Justasa Moesera. To nas izravno upućuje na Burkeov utjecaj na Müllera, njemačku političku romantiku, te historicizam jednog Savignya ili Rankea.

Građansko nacionalni konzervativizam (1848-1918)

Pojavljuje se kao oblik borbe za ustanovljenje racionalne države. Odnosno, politički oblik građansko nacionalnog konzervativizma jest nacionalna država s parlamentarnim ustavom. Staleško ustrojstvo društva zamijenjeno je načelom kapitalističkoga učinka (Leistungprinzip). Ideologijско predstavljani građanski konzervativizam očituje se u naciji ili političkom narodu. U prvoj fazi konzervativizma, liberalizam je bio konzervativizmu suprotstavljena progresivna snaga. U drugoj, građansko nacionalnoj fazi, konzervativizam i liberalizam nisu više u suprotnosti. Građansko nacionalni konzervativizam skončao je u sukobu nacija Europe 1914-1918.

Protudemokratska misao ili treća faza konzervativizma (1918-1933)

Weimarska republika bila je izraz rata, prekida carstva, splet povijesnih okolnosti, ali nije bila učinak "demokratskog narodnog pokreta" (Kurt Sontheimer), nego rezultat neprilika i zbunjenosti, meteža. Protivnici su joj bili lijevi radikali (pokušaj komunističke revolucije u Njemačkoj) i široka lepeza konzervativnih i radikalno konzervativnih grupa koje su težile: pokušaju restauracije monarhije i kritici prekida carstva, zaustavljanju komunističke revolucije te radikalnoj kritici Versailleskog ugovora.

Weimarska republika i demokracija suočila se s protudemokratskim pokretom s njegovom širokom lepezom protudemokratskih, tradicionalno, moderno i radikalno konzervativnih stavova, od kojih je radikalni konzervativizam završio u njemačkom fašizmu/nacionalsocijalizmu.

Na temu protudemokratskih grupa, ideja i konzervativnih političkih doktrina objavljena je dosad vrlo opsežna politološka literatura, a jedan od sintetskih prikaza protudemokratskog, konzervativnog pokreta i ideja dao je njemački politolog Kurt Sontheimer. (15) Sontheimer govori o sljedećim grupama:

- starim njemačkim nacionalistima - zastupali: restaurativne ambicije, suprotstavljali se demokraciji;
- konzervativnim revolucionarima - zastupali: projekt "konzervativne revolucije" ili njemačke revolucije, koja bi trebala stvoriti novu Njemačku, ili Treći Reich;
- revolucionarnim nacionalistima - zastupali: aktivizam i vitalizam; nacionalistička revolucija im leži u krvi, jer je nacija "zajednica krvi"; nacija se ne može shvatiti rasistički, nego vitalistički; cilj nije njemačka nacionalna država nego njemački imperijalizam;
- nacionalnim boljševicima - nacionalboljševizam je bio varijanta revolucionarnog nacionalizma (Ernst Niekisch) - cilj: "podruštvljenje Njemačke, oslobađanje radničke klase od kapitalizma i versailskog sustava", odnosno, "stvaranje nacionalne zajednice rada";
- narodnjacima - zastupali: svenjemačku politiku moći, njemački svjetonazor, navlastitost Njemačke, antisemitske ideje;
- nacionalsocijalistima - zastupali: sintezu nacionalne i socijalne politike u Njemačkoj (protukapitalizam i njemački nacionalizam).

Predmet protudemokratske i konzervativne kritike bila je weimarska demokracija, njezin ustav i njezine ustanove (usp. Sontheimer, str. 181).

Kritika liberalizma odnosila se na kritiku političkih stranaka, parlamentarizma, demokratske misli i weimarskog ustava.

Protuliberalno kritičko razmišljanje o državi počivalo je na nekoliko postavki:

a) Staleška država - izvodi se iz organskog shvaćanja države, nejednakosti ljudi i društvene hijerarhije (Justus Beyer).

b) Autoritarna država - vrh vlasti pripada pojedincu ili eliti; zahtijeva se "depolitizacija naroda" (H.O. Zeigler); radikalnija varijanta - diktatura (Herman Heller).

c) Totalna država - jedinstvo društva i države. Konstitucionalizam razbija totalnu državu, cijepa spojnice njezine totalnosti. Totalna država postoji onda kada nema "nepolitičkih zona, privatno-društvenog rezervata".

Prema protuliberalnom konzervativnom mišljenju o državi, država je "narodna zajednica određena vjerovanjem u izvornost i svetost naroda i potrebu političkog jedinstva". Sastavnice tog razmišljanja su pozivanje na: vođu nasuprot parlamentarizmu, personalnu

diktaturu i Reich s različitim shvaćanjima:

1. katoličko shvaćanje germanskog kršćanskog carstva;
2. božji Reich Nijemaca - "Carstvo Nijemaca je Božje";
3. Reich i nacija - "pretpostavka nacije i njezine snage je Reich kao povijesni zahtjev Njemačke";
4. Reich kao mit - moćna ideja božanskog uzvišenja;
5. Reich i Srednja Europa - "plan za novi poredak srednjoeuropskog prostora pod vodstvom njemačkog Reicha".

Protudemokratsko i konzervativno mišljenje temeljilo se na ovim pojmovima:

1. narod - kao krvna, prirodna zajednica;
2. zajednica - mit o narodu usko povezan sa zajednicom, kao organskim i Božjim djelom. Mala zajednica je *Bund* (savez). Najveća zajednica je *narod*. Narodna zajednica je organska povezanost svih Nijemaca u cjelinu;
3. nacija - velika sudbinska trajna zajednica ili kroz jedinstvenu volju politički određen narod. Ideja nacije povezana s idejom jedinstva;
4. organicizam - bitak je postojanje, rast, organska cjelina, organon;
5. odluka - "bitan moment protudemokratske misaone strukture". Suveren je onaj koji "donosi odluku o izvanrednom stanju", diktaturi (C. Schmitt).

Protudemokratska kritika weimarskog društva izrazila se u mnoštvu ideja i vrednota koje su kasnije nekritički i eklektički prihvatili nacionalsocijalisti, koje treba razlikovati od konzervativnih revolucionara.

Neokonzervativizam (1945 -)

Kronološki, neokonzervativizam nastaje nakon Drugog svjetskog rata. Tako se u Njemačkoj u razdoblju 1945-60. govorilo o restaurativnim ambicijama, sedamdesetih godina u uzletu je bio *reformski konzervativizam*, dok su osamdesete obilježene *vrijednosnim konzervativizmom*. Neokonzervativizam se očituje u nekoliko tipova. Jedan od njih je *antropologijski ili kulturni neokonzervativizam*, a njegov najpoznatiji predstavnik *Arnold Gehlen*. Gehlen polazi od određenja čovjeka kao bića djelovanja i bića kulture. Kultura je druga čovjekova narav, ili artifičijelni oblik života. Čovjek je biće prirode (nagona) i kulture: porivna čovjekova struktura izraz je njegova biološkog ustroja. Porivi se, međutim, odgajaju, koč, a taj se proces odvija kroz institucije. Institucije su sustavi vođenja-navika, u kojima se odvija *habitualizirano djelovanje*. Institucije služe grupnom zadovoljavanju potreba i interesa, vođenju i stabiliziranju, a po vremenitosti imaju relativni karakter. Gehlen primjećuje da je kultura moderne prožeta negativnim tendencijama. Negativne tendencije izražavaju se u *krizi legitimacije tradicionalnih ustanova*, obitelji, vojske, crkve, škole. On smatra da te tendencije vode krizi ustanova i njihovoj nestabilnosti. Gehlen misli na krizu tradicionalnih institucija, pokušavajući razviti tezu o *kristalizaciji kulture* (tradicionalne) i povijesti. Pod kristalizacijom zapravo misli sve mogućnosti kulture koje u njoj postoje i koje su po njemu razvijene u svojim temeljnim sadržajima. Kristalizacija kulture zapravo je zadnja faza jednog povijesnog razvoja, svršetak postojeće tradicionalne kulture, "svršetak povijesti", ili povijesti ideja na kojima se zasnivaju tradicionalne ustanove. Gehlen nastoji zamrznuti tradiciju/kulturu moderne i tradicionalne ustanove. On je kritičar moderne krize tradicionalnih i sakralnih ustanova, koji priželjkuje njihovu stabilnost i učvršćenje. Kritičar je moderne i protivnik prekida tradicije.

Tehnokratski neokonzervativizam (Hans Freyer, H. Schelsky, E. Forsthoff) izražen je u *nauku o tehnokraciji*, pomirenju s parlamentarnom demokracijom i prihvatanju, uvažavanju važnosti elita u modernom društvu prihvatanjem *elitno kompetitivnog modela demokracije*. Tehnokratsko konzervativni model industrijskog društva temelji se na znanju stručnjaka, elite, i hijerarhiji. Naime, ovdje se radi o skoro nemogućoj sintezi napretka i tradicionalnih vrijednosti. Pozicija tehnokratskog neokonzervativizma je *uvjetno prihvatanje napretka*, dakle moderniteta, uz istodobno zadržavanje i zamrzavanje tradicionalnih vrijednosti. Znanost i tehnika moderne civilizacije, kako ističe Schelsky, u funkciji su povijesnog kontinuiteta. Što se tehnokratskoga konzervativizma u politici tiče, njegov zastupnik Ernst Forsthoff kaže da je moderna država zapravo *tehnička država*, nastala fuzijom tehnike i države. Forsthoff pita: Što su političari u toj 2državi? Tko zapravo vlada? Političari ili tehnokrati neopterećeni ideologijom? Tehnokratski neokonzervativizam kao politička ideologija elita ističe nadmoć stručnjaka i strojeva nad

demokracijom, tj. masovnom demokracijom, koja vodi krizi parlamentarizma (C. Schmitt), masovnoj demokraciji kao tiraniji većine. Forsthoff primjećuje kako su, živeći u masovnoj demokraciji, državljani u današnjoj državi sve više u ulozi laika/nestručnjaka koji gube pregled nad državnim poslovima, pa ih uslijed nepreglednosti prepuštaju stručnjacima.

Za razumijevanje neokonzervativizma relevantna su i razmišljanja Hermana Luebbea o tradiciji i modernoj civilizaciji. Prema Luebbeu je neokonzervativizam pokušaj priznavanja tradicije, protupogled na modernu civilizaciju rasta i napretka. On je protivnik kulturne revolucije šezdesetih s lijeva, koja *prekida kontinuitet*, ruši mostove koji povezuju prošlost i sadašnjost. Prema Luebbeu, neokonzervativizam je na neki način *sinteza konzervativizma i napretka*. Dakle, kompromis iz povijesne nužnosti.

BILJEŠKE

(1) Za ovu dionicu korištena su prethodna politološka istraživanja konzervativizma objavljena u: Anđelko Milardović, *Konzervativizam i neokonzervativizam*, Zagreb, Alinea, 1994.

(2) Usp. Edmund Burke, *Betrachtungen ueber die franzoesische Revolution*, Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1967, str. 53.

(3) Usp. isto, str. 111.

(4) Usp. isto, str. 114.

(5) Usp. isto, str. 134.

(6) Joseph de Maistre, *Betrachtungen ueber Frankreich*, Berlin, Verlag von Reimar Hobbing, 1924, str. 29.

(7) Francesco Valentini, *Moderna politička misao*, Zagreb, Školska knjiga, 1982, str. 95.

(8) Friedrich Glum, *Konservativismus im 19. Jahrhundert*, Bonn, H. Bouvier, u. Co. Verlag, 1969, str. 40.

(9) Joachim Ritter, *Metafizika i politika*, Zagreb, FPN/Informator, 1987, str. 200. I dalje: "S novim dobom i u njegovoj revoluciji konac kršćanstva postao je politička realnost i sudbina vremena" (isto, str. 200). O Novalisu vidjeti i: Herman Luebbe, *Politische Philosophie in Deutschland*, München, DTV, 1963.

(10) O Novalisu поближе u Smailagić, nav. djelo.

(11) K. Mannheim, nav. dj., str. 149.

(12) Isto, str. 150.

(13) Adam Müller, *Schriften zur Staatsphilosophie. Ausgewählt und herausgegeben von Rudolf Kohler*, München, Thetiner Verlag, 1923, str. 16-17.

(14) Isto, str. 40.

(15) Kurt Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*, München, Nymphenburger Verlagshandlung, 1962.

1.1.2. Liberalizam

Liberalizam (lat. liber - slobodan) je pokret i doktrina uspinjućeg trećeg staleža, građanstva, protiv svih srednjovjekovnih, duhovnih, političkih, kulturnih i tvarnih ograničenja u vođenju života i neograničene vlasti vladara. Dakle, liberalizam u izvornom i prvom značenju je pokret građanstva protiv svekolikih ograničenja za sustav života po načelima *slobode* i *prava*, nošen idejom *napretka*. Engleska ili tiha revolucija, zatim francuska revolucija, njemačko, talijansko ujedinjenje, donijeli su pisane ustave ili ustavne dokumente kojima se ograničavala

vlast vladara i jamčio sustav prava i sloboda čovjeka i građanina. Liberalizam počiva, dakle, na "individualnoj slobodi i privatnom vlasništvu". (1)

Liberalizam ima u najmanju ruku tri temelja. *Prvi je filozofski, duhovni temelj*; liberalizam počiva u ideji slobode osobe i očitovanju njezinih osobnosti bez ikakva ograničenja. Širi duhovni temelj liberalizma izvodi se iz svih misaonih strujanja novovjekovlja, prije svega humanizma. Liberalizam polazi od ideje da je čovjek po prirodi dobar, dobro biće, i tako razvija optimističku antropologiju. Vjera u um i razum drugo je obilježje duhovnog temelja liberalizma, uz vjeru u napredak posredstvom razvoja prirodnih i empirijskih znanosti. Liberalizam je baštinio ideje prosvjetiteljstva.

Politički temelji liberalizma izražavaju se u temeljnim pojmovima moderne demokracije, kao što su teorija ugovora i narodnog suvereniteta, *dioba vlasti*, sustav prava i sloboda čovjeka i građanina, pravna država, parlamentarna demokracija, jednakost, pravednost, legalitet i legitimacija.

Gospodarski temelji liberalizma su privatno vlasništvo, slobodna konkurencija, tržišno gospodarstvo, načelo *laissez-fairea* ili tržišni spontanitet.

Liberalizam kao doktrinu razlaže više njegovih zastupnika. Jeremy Bentham (1748-1832) drži da je liberalizam doktrina koja se "nadovezuje na prosvjetiteljsku političku misao". (2) On je teoretičar i promicatelj načela *korisnosti*: "Dakle, upravo je princip korisnosti i maksimalne sreće nešto apsolutno, taj je princip sam po sebi očit, na osnovi njega sve može biti vrednovano: moralnost, mjere vlasti, zakoni, običaji, ideologije." (3) Razlikuje naravno od političkog društva. U političkom društvu postoje oni koji vladaju i oni kojima se vlada. Vlada ne smije zlorabiti svoje ovlasti; ona treba ukloniti "eventualne zapreke ekonomskoj slobodi". (4) Ciljevi vlade su sigurnost, stabilnost, obilje i jednakost. Bentham preferira ustavnu monarhiju s dva doma; glede vlasništva kaže: "Vlasništvo i vlast se moraju slagati, treba da budu u istim rukama da bi bilo mira". (5)

James Mill (1773-1836) bio je Benthamov suradnik. On kaže da vlast mora postojati, jer "narav nije proizvela dovoljno sredstava za sve". Prema tome, vlast ima distribucijsku ulogu odnosno cilj joj je "pravilna razdioba proizvoda" i ostvarenje najveće moguće sreće". (6) Od svih najbolja je *demokratska vlada*. Zalaže se za predstavničku demokraciju odnosno demokraciju koju je izabrala "zajednica jednog određenog broja ljudi koji u njeno ime djeluju". (7)

U odnosu na Benthamov i Millov liberalizam, Humboldt, Constantu i gospođi Stael je "nepovjerenje prema pozitivnom djelovanju države ... inzistiranje na *društvu ... pojedincu*". (8) Njihov liberalizam nije više ekonomistički nego "etičko-kulturološki". (9)

Karl Wilhelm von Humboldt (1767-1835) kaže da država mora djelovati kao pravna, jamčiti pravno stanje. Država je u službi "održavanja sigurnosti". Međutim, Humboldt je državu doživljavao kao "nužno zlo": "Država je, dakle, izvanjska društvu, ona je sredstvo prisile koje pokatkad djeluje izvana, iako uvijek u službi društva." (10) Državni intervencionizam dolazi u obzir tek ukoliko je u "opasnosti sigurnost građana". (11) Država ne smije intervenirati u kulturnu i znanstvenu sferu, kojoj treba jamčiti pretpostavke razvoja.

Benjamin Constant (1767-1830) zastupnik je onog liberalizma koji se temeljio na motivu "slobode i pojedinačne spontanosti protiv svakog oblika prinude i nasilja". (12) Constant je dakle branitelj slobode pojedinca, protivnik autoritarizma i masa. Slobodu izjednačava s "liberalnim institucijama". Liberalna vlada zapravo je minimalistička vlada, koja društvene događaje treba prepuštati njihovom tijeku odnosno njihovoj spontanosti. Unutrašnji zadatak vlade je sprečavanje nereda koji ugrožava društvo i državu.

Za razumijevanje liberalizma i demokracije nezaobilazno je djelo Alexisa de Tocquevillea (1805-1859) *Demokracija i Americi*. Po njemu je "američka demokracija primjer jednog općenitijeg pojma moderne demokracije; demokracija i sloboda nisu nužno povezane, jer može biti liberalnih i neliberalnih demokracija". (14) Tocqueville zastupa načela suvereniteta naroda. Što se američke demokracije tiče, ona je predstavnička i liberalna, dok predsjednik ima suspenzivni veto na zakone. Nadalje govori o autoritetu sudaca, koji su "protuteža demokratskoj vlasti skupština". Njegov liberalizam nije ništa drugo nego "niz čimbenika koji ograničavaju središnju vlast, s institucijske točke gledišta".

John Stuart Mill (1806-1873) zastupnik je naglašenog individualizma. On nema povjerenja u demokraciju zbog egalitarizma i kvantitativizma tj. vladavine većine nad manjinom - "tiranija većine". Dimenziji kvantitete demokracije suprotstavlja kakvoću pojedinca. Osim toga, njegov je "liberalizam otvoren prema socijalizmu" odnosno prema liberalnom socijalizmu, jednakosti prilika i slobodnoj konkurenciji. U odnosu na slobodu pojedinca država mora jamčiti samostalnost pojedinca. Millov individualizam osobito je izražen u njegovoj poznatoj raspravi *O slobodi*.

Povijesne faze liberalizma

Rani liberalizam (1750-1850)

Ovo je razdoblje kada se na zasadama prosvjetiteljstva oblikovala liberalno racionalistička slika svijeta. Vodila se borba za ustavnu državu, usporedo je tekao proces

industrijalizacije a građanstvo kao oslonac liberalizma sve je više jačalo. Građanstvo je htjelo osigurati građansko društvo, slobodno poduzetništvo, demokraciju, i suprotstaviti se ostacima starog poretka. Plemstvo više nije igralo presudnu ulogu. Poslije 1848. prešlo se na realpolitiku: "Sama država postala je vrhovnom idejom." (15)

Liberalizam etabliranog građanstva (1860-1890)

Ovo razdoblje obilježavaju odnosi: ustavni ideal *versus* "realpolitika", slobodna trgovina *versus* protekcionizam i imperijalizam, vlasništvo *versus* radničko pitanje, slobodni sindikati, koncentracija *versus* natjecanje (konkurencija) itd. (16)

Liberalizam (1890-1933)

Ovo je razdoblje organiziranog kapitalizma, monopolizma koji je uvelike poljuljao izvorne temelje liberalnog nauka i prakse. Koncentracija kapitala, Prvi svjetski rat i kasnije kriza izmijenili su lice liberalizma, iako su temeljna načela ugrađena u ustave demokratskih država ostala na snazi. Godina 1919., kako kaže Ernst Nolte, bila je godina rađanja europskih fašizama i radikalnih konzervativizama, koji su se postavili otvoreno protoliberalno. Uzmimo primjer Njemačke i Italije. Njemačka je padom monarhije godine 1918. proglašena parlamentarnom republikom na liberalnim zasadama. Protudemokratski pokret u Weimarskoj republici kritizirao je ustav, ustavnu državu, parlamentarnu demokraciju, smatrajući je neprimjernom njemačkom narodu, suprotstavivši tomu načela vođe, Reicha, nacije, zajednice, krvi, naravi, organskog shvaćanja društva i države. U Italiji su se liberalni krugovi stopili s fašizmom. Godine 1929. poznata je kao godina svjetske gospodarske krize i državnog intervencionizma (keynesijanizam), koji je uvelike revidirao liberalnu teoriju o državnom neupletanju u (gospodarske) tijekove. Godine 1933. u Njemačkoj je pobijedio nacionalsocijalizam. Weimarska republika utemeljena i na liberalnim tradicijama, bila je zamijenjena totalitarnom državom i osobnom diktaturom. Razlikovanje privatnog i javnog nadomješteno je srastanjem privatnog i javnog odnosno potiskivanjem oaze privatnosti.

Neoliberalizam (1930-)

Za obnovu liberalne misli u 20. stoljeću iznimno je važan Ludwig Erhard (1897-1977), zastupnik konkurencije i kritičar monopola. Njegovo najznačajnije programatsko djelo,

Nadmašivanje gospodarstvene krize kroz gospodarsko političko utjecanje (1931), nastalo je u doba svjetske gospodarske krize; u njemu se zalaže za jedan vid intervencionizma; jedno od obilježja neoliberalizma, naime, jest da nije protiv svakog oblika državnog upletanja. Neoliberalizam u Njemačkoj bio je poznat pod nazivom Ordo-liberalizma. Njegovi najznačajniji zastupnici su Wilhelm Roepke (1891-1966) i Walter Eucken (1899-1950). Kod ordo- ili neoliberala uz načelo državnog intervencionizma, vrijedi i *načelo socijalne dužnosti*. Alexander Ruestow (1885-1963) zastupao je neoliberalni koncept trećeg puta između planskog socijalizma i kasnog kapitalizma. Neoliberali su se suprotstavljali svakom tipu kolektivizma, odnosno boljševizmu i nacionalsocijalizmu. Smatraju da se ljudski poredak, ustroj "ne može sam od sebe razvijati" (17) već svjesno stvarati.

Primjerice, Eucken smatra da tradicionalno načelo *Laissez-fairea*, u uvjetima gospodarske krize jednostavno više ne vrijedi. Država ne smije izravno intervenirati, ali svojim mjerama treba jamčiti stabilnost. Najznačajniji predstavnik neoliberalizma je Friedrich August von Hayek (1899-1992), koji se bavio odnosom slobode i jednakosti. U natjecateljskom sustavu razlika u položaju među ljudima nije velika. Hayek se zalaže za sustav korekcija. Gospodarski i politički poredak treba počivati na pozornosti ili susretljivosti. Od totalne političke vlasti treba zaštititi pojedinca, vlasništvo i slobodnu konkurenciju.

BILJEŠKE

(1) Hans-Joachim Lieber (Hrsg.), *Politische Theorie von Antike bis Gegenwart*, Bonn, Bundeszentrale fuer politische Bildung, 1993., str. 365.

(2) Francesco Valentini, *Moderna politička misao*, Zagreb, Školska knjiga, 1982., str. 103.

(3) Isto, str. 106.

(4) Isto, str. 109.

(5) Isto, str. 111.

(6) Isto, str. 112.

(7) Isto, str. 115.

(8) Isto, str. 115.

(9) Isto, str. 119.

(10) Isto, str. 119.

(11) Isto, str. 122.

(12) Isto, str. 129.

(13) Isto, str. 136.

(14) *Povijest svijeta*, str. 570.

(15) Usp. Dieter Nohlen (Hrsg.), *Woerterbuch Staat und Politik*, Bonn, 1991., str. 348-349.

(16) Hans-Joachim Lieber (Hrsg.), nav. dj., str. 742.

1.1.3 Kršćanska demokracija

Kršćanska se demokracija (1) u Europi, na doktrinarnoj razini, oslanja na crkveni socijalni nauk, posebice Papine enciklike. Na zasadama katoličkog socijalnog nauka oblikovani su politički programi. Budući da se u toj doktrini polazi od *čovjeka kao osobe*, personalizam je oblik kršćanske antropologije. Kao osoba, čovjek je izvor i temelj svih društvenih ustanova i član je *zajednice*. Za zajednicu, vrlo važnu kategoriju ove doktrine, vrijedi načelo solidarnosti. Viši oblik društvenosti u odnosu na osobu jest *obitelj*, u kojoj nastaje osoba. Obitelj je tip primarne društvene zajednice. Da bi se osoba reproducirala, ima pravo na *rad* i *privatno vlasništvo*. *Osoba, obitelj, rad, privatno vlasništvo* temeljne su vrijednosti crkvenog socijalnog nauka na koji se oslanjaju kršćansko-demokratski programi. Radom i privatnim vlasništvom osoba održava užu

(obitelj) i širu zajednicu. *Svaka osoba ima pravo na privatno vlasništvo*. Onaj tko posjeduje, "posjeduje za sve". Vlasništvo, dakle, nije shvaćeno u egoističnom smislu, ono ima neka obilježja solidarnosti te obilježje odgovornosti, dužnosti. Onomu tko radi ili je privatni vlasnik treba zajamčiti slobodu privatne inicijative i mehanizam očitovanja prava na privatno vlasništvo.

Sastavni su dijelovi crkvenog socijalnog i kršćansko-demokratskog nauka, kada je riječ o slici društva, načela *supsidijarnosti* i *autonomije*. Načelo supsidijarnosti znači da se društveni poslovi, ako je moguće, prenose na niže društvene jedinice (ustanove). Ne treba, dakle, sve prepustiti državi. Kada bi se državi prepustili svi poslovi, zaprijetila bi opasnost od *totalitarizma*, protiv kojeg se bore kršćanski demokrati. Jamstvo od mogućeg lijevog i desnog totalitarizma je, uz načelo supsidijarnosti, i načelo *autonomije*. U društvu postoje područja s navlastitim zakonom i pravom. Što se pak političke zajednice tiče, crkvenosocijalna doktrina drži da je država *ustanova općeg dobra*. Država mora voditi računa o stvaranju uvjeta općeg dobra. Prije svega, treba biti *demokratska*, ona mora osobi jamčiti prava i slobode. Mora biti i pravna, jer se tako vladavina iskazuje ili utemeljuje u zakonu, pravu. Država uza sve mora biti i *socijalna*, kako građane ne bi prepustila samima sebi. Država skrbi za održavanje njihovog egzistencijalnog minimuma, posebice pripadnika najugroženijih društvenih slojeva (načelo solidarnosti). Crkvena socijalna doktrina veliku pozornost posvećuje socijalnim pitanjima (obitelj, radni odnosi, sindikati, udruživanja, *socijalno partnerstvo*, radi otklanjanja "klasne borbe").

Elementi doktrine

Politička doktrina/ideologija kršćanske demokracije uvelike se oslanja na crkvenosocijalni nauk. Genezu nauka moguće je pratiti kroz socijalne dokumente Katoličke crkve. (2) Ishodišta su enciklike od *Rerum novarum* (15. 5. 1891.) do najnovijih enciklika, koje se u stogodišnjem kontinuitetu nadahnjuju duhom *Rerum novarum*. Uzimajući u obzir sve novonastale promjene u suvremenom svijetu, naša interpretacija uglavnom će se kretati zadanim koordinatama socijalnih dokumenata Katoličke crkve od 1891. do 1991. Takav dokumentaristički pristup omogućuje uvid u *narav, sastavnice, načela i metodologiju socijalnog nauka* katoličke crkve, osobito s obzirom na to da je riječ o politologijskom čitanju katoličkog socijalnog nauka, usmjerenom raščlambi političkih ideja. *Narav i bit* tog nauka izvedena je iz evanđeoskih poruka i moralnih zasada Crkve, koje su se s vremenom tumačile i primjenjivale u kontekstu realnih ili zadanih društvenih prilika u novijoj povijesti Europe.

Teologija, filozofija i društvene znanosti sudjeluju u *oblikovanju* socijalnog nauka Crkve. Njezini su izvori Sveto pismo, naučavanje otaca i velikih bogoslova. (3)

U središtu doktrine je *čovjek-osoba* i njegovo dostojanstvo. Čovjek je "određeni subjekt, temeljna zbilja kršćanske antropologije". (4) Socijalni nauk Crkve ima *teorijsku, povijesnu i praktičnu dimenziju*. Stoga se govori o *trodimenzionalnosti* socijalnog nauka. Teorijska dimenzija iznesena je u crkvenim dokumentima, povijesna u primjeni načela na konkretno društvo tijekom povijesti, a praktična na operacionalizaciju i primjenu načela nauka u svakodnevnom životu. Metoda socijalnog nauka temelji se na *viđenju, prosudbi i djelovanju*.

Crkveni socijalni nauk počiva na nekoliko načela. *Prvo fundamentalno načelo* je konkretna *ljudska osoba i njezino dostojanstvo*: "Dostojanstvo osobe temelji se na činjenici da je stvorena na Božju sliku i priliku te uzdignuta na nadnaravnu svrhu koja nadilazi, transcendira, zemaljski život. Zato je čovjek, kao razumno i slobodno biće, kao subjekt prava i dužnosti, prvo načelo i, može se reći, srce i duša socijalnog naučavanja crkve." (5) Čovjek-osoba je i temelj svake društvenosti, svih društvenih ustanova. U tom smislu važno je načelo povezanosti osoba - društvo. Čovjek-osoba očituje se u obitelji. Obitelj je tip primarne društvenosti, zajednice u kojoj vrijedi zakon međusobnog pomaganja i skrbi za potomstvo te starije i onemoćale osobe. Dostojanstvo ljudske osobe i obitelji može se zaštititi samo zajamčenim *ljudskim pravima*: "Ljudska prava po svojoj unutrašnjoj logici proistječu iz dostojanstva ljudske osobe." (6)

Kao *drugo fundamentalno načelo* crkveno-socijalnog nauka navodi se *solidarnost* (uzajamništvo). Tumači se kao kršćanska krepost naspram čisto *liberalistički shvaćenoga egoističnog individualizma*.

Treće načelo crkveno-socijalnog nauka je *supsidijarnost*, kao sastavni dio solidarnosti. Pod supsidijarnošću se razumije stajalište da se "društvo višega reda ne smije miješati u nutarnji život nižega reda lišavajući ga njegovih nadležnosti, nego mu mora, naprotiv, pomagati u slučaju nužde te mu pomoći da uskladi svoje djelovanje s djelovanjem drugih društvenih komponenata u vidu zajedničkog dobra". (7)

Četvrto načelo crkveno-socijalnog nauka je *sudioništvo ili participacija*. Sudioništvo podrazumijeva pravo čovjeka kao osobe na sudjelovanje u svekolikom društvenom razvoju, kao pretpostavci suživota ljudi. *Sveopća namjena dobara peto je načelo*, koje kaže da su "zemaljska dobra namijenjena svim ljudima kako bi zadovoljili svoje pravo na život u skladu s dostojanstvom osobe i potrebama obitelji". (8)

Šesto načelo, i ujedno središnje, u ovoj politološkoj raščlambi crkvenosocijalnog nauka, jest načelo *zajedničkog dobra*, pod kojim se razumijeva "sveukupnost onih društvenih uvjeta koji ljudskim bićima dopuštaju i pospješuju cjelovit razvoj njihove osobnosti". (9)

Državna i javna vlast moraju skrbiti za zajedničko dobro. Država je pripomoćna služba, ustanova u čovjekovoj službi. Ona se ne smije bezrazložno upletati u život čovjeka kao osobe i obitelji. Tek ako su osoba i obitelj u nepriličnoj situaciji, "državna vlast opravdano posreduje, jer su pojedine obitelji dio države". (10)

Državni upravljači moraju djelovati tako da im cilj bude "blagostanje zajednice i pojedinaca" (11), moraju stvarati uvjete sreće i blagostanja. O tome što unapređuje sreću i dobrobit države enciklika *Rerum novarum* kaže: "A sreću i dobrobit države unapređuju ponajprije: čudoređe, dobro uređen obiteljski život, održavanje vjere i pravednosti, umjereno nametnuti te pravedno podijeljeni javni tereti, napredak industrije i trgovine, napredno poljodjelstvo i drugo slično tome." (12) Svrha države je, dakle, skrb za zajedničko i opće dobro. Ona mora brinuti za sve društvene slojeve, staleže, osobito radničke, mora jamčiti svim društvenim slojevima slobodu djelovanja.

Enciklika *Rerum novarum* donesena je 1891., u doba naglašenoga liberalizma. Papa Pio XI. u *Quadragesimo anno* (15. 5. 1931.), enciklici upućenoj katoličkom svijetu povodom četrdesete obljetnice *Rerum novarum*, poručuje: "Što se tiče građanske vlasti, Lav XIII., smiono prekoračivši granice što ih je postavio liberalizam, neustrašivo uči da nju ne valja smatrati samo čuvaricom prava i pravnog reda, nego da se ona više mora svom snagom truditi da općenito pomaže cjelokupnim zakonodavstvom i političkim ustanovama, da iz samog ustrojstva i državne uprave cvjeta blagostanje zajednice i pojedinaca." (13) Državna vlast zaštitnica je zajednice i svih njezinih pojedinih dijelova, posebice najslabijih i najsiromašnijih članova. Država, vlast, treba odmjereno dopuštati korištenje privatnog vlasništva, vodeći računa o interesima općega dobra.

Enciklika *Quadragesimo anno* (15. 5. 1931.) podupire jedno od temeljnih načela crkvenosocijalnog nauka, načelo *supsidijarnosti*. Poslovi koje mogu obaviti pojedinci na nižoj ljestvici društvene hijerarhije ne smiju se prepustiti "većemu društvu". Bit načela supsidijarnosti je hijerarhijski društveni red, koji državi omogućuje autoritet. Ovdje se misli na tradicionalni tip vlasti, na božanskim predodžbama.

Unatoč tradicionalnom tipu vlasti, Pio XII. u radio poruci upućenoj cijelom svijetu na Badnjak 24. prosinca 1944. u jeku totalitarnih diktatura podupire *demokraciju* i kritizira diktaturu. Što mora imati demokratska država? Iznad svega ograničenu autoritarnu vlast. Nasuprot demokraciji, diktatura je oblik vladavine s *neograničenom* vlasti, ili kako Papa Pio XII. kaže, "državni apsolutizam". Ljudi nipošto ne bi smjeli odbaciti svaku ovisnost o državnom autoritetu. O tome Pio XII. kaže: "Budući da su osoba, država i javna vlast sa svojim odnosnim pravima ustanovljene na istoj osnovi, tako su tijesno povezane da zajedno stoje ili padaju." (14)

Neki apsolutni red stvari mora postojati. Njegov izvor je u Bogu. Pio XII.: "A budući da u svjetlu razuma, a naročito kršćanske vjere, taj apsolutni red može imati izvor u osobnom Bogu, Našem Stvoritelju, dostojanstvo čovjeka je dostojanstvo Božje slike, dostojanstvo države je dostojanstvo moralne zajednice koju je Bog htio, a dostojanstvo političkog autoriteta dostojanstvo je njegova udjela u Božjem autoritetu. Svaki oblik države mora voditi brigu o toj tijesnoj i neraskidivoj vezi: a ponajviše - demokracija." (15) Smisao je demokracije dostojanstvo čovjeka, sloboda i "poziv na božansko sinovstvo". U enciklici *Mater et Magistra* 2(15. 5. 1961.) Papa Ivan XIII. kaže da je država "pripomoćna služba" koja podupire privatnu inicijativu, dok je "čovjek pojedinac nužno temelj, uzrok i cilj svih društvenih ustanova, čovjek ukoliko je po naravi društveno biće uzdignuto u nadnaravni red". (16)

Ta je misao potvrđena u Enciklici *Pacem in terris* (11. 4. 1963.). Ako je čovjek osoba uzrok i temelj svih društvenih ustanova, uključujući i državu kao političku ustanovu, osoba mora uživati sva prava koja joj jamči država. Država treba počivati na zakonima (pravna država). Zakoni osiguravaju opće dobro i dostojanstvo ljudske osobe. Enciklika *Pacem in terris* naglašava načelo supsidijarnosti.

Na Drugom vatikanskom saboru (7. 12. 1965.) potvrđena su temeljna načela katoličkog nauka, uz potporu demokratskom poretku tj. takvom u "kojem će biti bolje zaštićena prava ljudske osobe u javnom životu, kao što su prava slobodnog sastajanja i udruživanja, pravo na izražavanje vlastitih mišljenja te pravo na privatno i javno ispovijedanje vjere". (17) Nadalje se kaže da politička zajednica postoji radi "općeg dobra". Povezujuća sila svake političke zajednice je vlast u ulozi općeg dobra, a nehumano je kada "politička vlast zauzima totalitarne ili diktatorske oblike koji vrijeđaju prava osobe ili društvenih skupina".

Enciklika o razvitku naroda (*Populorum progressio*) od 26. 3. 1967. kaže da državna vlast mora posredovati u sukobu između "stečenih privatnih prava i iskonskih potreba zajednice". Politička vlast ne smije podupirati pojedinačne probitke, nego mora voditi računa o dobru sviju članova zajednice. A što se, pak, *politike*, u crkvenoj socijalnoj doktrini tiče, ona se shvaća kao *djelatnost kršćanskog zalaganja radi službe drugima*. Društvo strukturirano prema načelima crkveno-socijalnog nauka ima organski ustroj. Obilježja takvog ustroja su unutrašnja *dinamika svih članova, razum i sloboda osoba*, posebna društva, organska povezanost nižih organizacijskih jedinica (osoba, obitelj, zajednica, društvo, država), načelo supsidijarnosti i organske solidarnosti.

Odnos prema drugim političkim doktrinama i ideologijama

U socijalnim dokumentima Crkve odbacuje se socijalistička doktrina: "Socijalističko rješenje je štetno za samo društvo." Odbacuje se i socijalističko načelo o "zajedničkim dobrima", jer se "protivi naravnim pravima pojedinca, iskrivljuje dužnost države i muti opći mir". (18) Ne prihvata se marksistička ideologija ateističkog materijalizma, dijalektika nasilja i gušenja osobne slobode u totalitarnoj kolektivnosti. Osim toga, u ranim crkveno-socijalnim dokumentima prepoznatljiva je kritika neobuzdanog liberalizma, koji osobnu slobodu *stavlja iznad svega*, ističe načelo vlastitih probitaka i isključuje solidarnost. Crkvenosocijalna doktrina ne štedi nacionalizam: "Nacionalizam izolira narode radeći protiv njihova istinskog dobra, i bio bi osobito opasan ondje gdje krhkost nacionalnih ekonomija zahtijeva objedinjavanje napora, financijskih sredstava i znanja da bi se ostvarili programi razvoja i povećala trgovinska i kulturna razmjena." (19) A što se političkih poredaka tiče, socijalni dokumenti Crkve odbacuju totalitarizam, diktaturu, preferirajući demokraciju na kršćanskim načelima.

Povijesne faze kršćanske demokracije

Oblikovanje crkveno-socijalne doktrine i kršćansko demokratskog pokreta (1891-1932)

Oblikovanjem crkvenosocijalne doktrine sredinom devetnaestog stoljeća javile su se kršćansko-demokratske i narodne stranke. U većini europskih zemalja tijekom 19. i 20. stoljeća bilo je više zastupnika kršćansko-demokratske ideje. Njezini najistaknutiji promicatelji u Francuskoj bili su Rene de Chateaubriand, Grof Montalambert, Mar Sagnier, Robert Schuman; u Njemačkoj - Joseph von Goerres, Ernst Ludwig von Gerlach, W. Emmanuel von Ketteler, Konrad Adenauer, Josef Müller; u Luxemburgu - Emile Reuter, Joseph Bech; u Belgiji - Pierre de Decker, Charles Graf Broqueville, Paul van Zeeland, Theo Lefevre; u Nizozemskoj - Groen van Prinsterer, Abraham Kuiper, Luis Joseph, Maria Bell; u Irskoj - Daniel O'Connell, Arthur Griffith, Desmond Fitzgerald; u Italiji - Don Luigi Sturzo, Aleide de Gasperi, Mario Scelba, Mariano Rumor. (20)

Prvi kongres kršćansko-demokratskih i narodnih stranaka održan je u Koelnu 1932. Na kongresu su sudjelovale Austrijska narodna stranka, Kršćanska radnička stranka Belgije, Demokratska stranka Poljske, Narodna stranka Čehoslovačke, Demokratsko kršćanska stranka Španjolske, Narodna stranka Slovenije, Katolička stranka Nizozemske, Demokratska stranka Luxemburga, Demokršćanska narodna stranka Francuske i Narodna stranka Italije. Sudionici kongresa su podrprli suradnju europskih nacija.

Uloga Alcide de Gasperia (1943)

Jedan od "mozgova" europske kršćanske demokracije, ujedno i utemeljitelj talijanskih kršćanskih demokrata *Alcide de Gasperi*, iznio je 1943. temeljna razmišljanja kršćanskih demokrata. Gasperi se založio za zaštitu slobode svake ljudske osobe i svih državlјanskih sloboda. Političku je slobodu smatrao pretpostavkom zaštite ljudskih osoba. Predstavnička demokracija zasniva se na općem izbornom pravu. Parlament je najviše zastupničko i zakonodavno tijelo političke vlasti. Država, tj. njezini dijelovi moraju biti decentralizirani. Kod Gasperija u punom obliku izranja načelo *političke supsidijarnosti*, kao jedno od temeljnih načela u socijalnim dokumentima Crkve. On govori o jamstvu slobode uređenja regija, slobodnom organiziranju lokalnih interesa, načelu decentralizacije državnih djelatnosti. Ističe stabilnost poredaka zasnovanih na moralu. Zagovara zaštitu obitelji, kršćanski odgoj novih naraštaja, kršćansku klicu u ukupnom društvenom životu, zaštitu ljudskog dostojanstva. Po Gasperiju su kategorije socijalne pravednosti osiguranje rada i vlasništva, otklanjanje nezaposlenosti, socijalno osiguranje, reforme u gospodarstvu, itd.

Obnova kršćanske demokracije i silazna tendencija (1947 -)

Poslije Drugog svjetskog rata u europskim su zemljama obnovljene kršćansko-demokratske i narodne stranke. Godine 1947. utemeljena je međunarodna kršćansko-demokratska organizacija *Nouvelles Equipes Internationales (NEI)*, koja je 1965. prerasla u *Europsku uniju kršćanskih demokrata (EUCD)*. Ciljevi NEI-a istaknuti su u programskom dokumentu iz 1949. Dva su temeljna cilja: stvaranje europske Unije i udruživanje ljudi u stranke kršćansko-demokratskog usmjerenja. Od 1947. do 1989. održana su 23 kongresa NEI/EUCD-a, na kojima se raspravljalo o duhovnim temeljima i političkim akcijama kršćanske demokracije, socijalnoj politici, kršćanskoj demokraciji u kontekstu napretka u slobodi i solidarnosti, ljudskim pravima, itd. Kao članice EUCD-a navode se CDU, CSU, Austrijska narodna stranka, Kršćanska narodna stranka (Belgija), Partido Nacionalista Vasco, Unido

Democratia de Catalyny (Španjolska), Centre des Democrates sociaux (Francuska), Democrazia Cristiana (Italija), Partit Nazzjonalista (Malta), Centro Democratico y Social (Portugal), Partito Democratico Christiano Sanmarinese (San Marino), Kristen Demokratisk Samling (Švedska), Christlich demokratische Volkspartei (Švicarska).

Na ovome mjestu valja ukratko usporediti programe europskih kršćansko-demokratskih i narodnih stranaka s dokumentima i doktrinama Crkve, odnosno pokazati sukladnost ili odstupanje programa od doktrine. Kao primjer usporedbe navodim *Manifest kršćanskih demokrata Europe* (Pariz, 21. 2. 1976.). Prema *Manifestu*, društvo i država utemeljeni su na kršćanskim načelima. Čovjek se shvaća kao osoba (personalizam) i ističe njegovo dostojanstvo. Osim toga, spominje se načelo solidarnosti, a u temeljnim načelima kršćanskih demokrata Europe navode se partnerstvo i pluralističko društvo, sloboda, jednake prilike, socijalna pravda, djelatna solidarnost, primjena demokratskih metoda djelovanja, osobna odgovornost, borba protiv totalitarizma, demokratske ustanove, materijalistička kultura.

U političkom programu *narodnih stranaka Europe* (program za Europu) iz 1976. u odjeljku *Čovjek i društvo* nabrajaju se ove kategorije: čovjek kao osoba, društvo kao zajednica, pravednost, solidarnost, duhovni i kulturni pluralizam, odgovornost pred Bogom i ljudima, sloboda i jednakost. Za europske narodne stranke je pluralistička demokracija oblik vladavine utemeljen na volji građana, izraženoj na izborima i predstavljenoj u parlamentu. Kakva je uloga države? Država mora odgovarati potrebama i interesima građana; shvaća se, dakle, kao ustanova u službi općeg dobra. Što se gospodarskog sustava tiče, ponajprije se polazi od kategorije rada pa se u tom smislu "narodnjaci" zalažu za opće pravo na rad. Podupiru tržišno gospodarstvo, načelo učinka, slobodnu inicijativu, natjecanje na tržištu, solidarnost i socijalno partnerstvo. U *Temeljnem programu narodnih stranaka Europe* (Atena, 11.-13. studenog 1992.) zapisane su ove vrijednosti i načela: Čovjek je subjekt, a ne objekt povijesti, svaka osoba mora biti slobodna. Sloboda podrazumijeva slobodu posjedovanja. Onaj tko posjeduje nešto mora računati na solidarnost, uzajamnost i socijalnu pravdu. Poradi suzbijanja monopola državne vlasti istaknuto je načelo supsidijarnosti te participacije ili sudioništva građana u područjima industrijske i političke demokracije. Supsidijarnost i participacija suprotstavljaju se totalitarizmu. Borba protiv totalitarizma konstanta je kršćansko-demokratskih i narodnih stranaka Europe. Za kakvu se Europu zalažu narodne stranke? Za federalnu Europu, demokratsku i učinkovitu, sa socijalno tržišnim gospodarstvom i ekološkim načinom gospodarenja. Za Europu otvorenih granica, Europu otvorenu svijetu i Europsku zajednicu koja prerasta Europsku uniju.

Kao primjer stranaka narodne i kršćansko-demokratske provenijencije u pojedinačnoj zemlji možemo uzeti *Program Kršćanskodemokratske unije Njemačke* iz 1978. i *Nacrt*

temelnog programa CSU-a iz 1993. Iz Programa Kršćansko demokratske unije izdvojit ćemo pojmove/načela i vrijednosti koji su u skladu s doktrinom. CDU se određuje najprije kao *narodna stranka*, zatim socijalna, liberalna i konzervativna. U polazištu programa je čovjek i njegovo dostojanstvo, odgovornost pred Bogom. Kao načela i vrijednosti ističu se sloboda osobe, solidarnost, supsidijarnost, razvoj osobe kroz obitelj, rad kao temeljna ljudska vrijednost, socijalno tržišno gospodarstvo, demokratska i pravna država, itd.

Kršćanska demokracija u Njemačkoj je stabilna i ima perspektivu. U ostalim europskim zemljama je u zalazu. Primjerice, u Italiji je postala beznačajna zbog ozbiljnih moralnih i društvenih ambivalencija kršćanskih demokrata; u Austriji kršćanski demokrati bilježe tendenciju stagnacije i krize, dok u ostalim srednjoeuropskim zemljama nastalim padom Berlinskog zida nemaju neku zapaženu ulogu.

BILJEŠKE

(1) Ova dionica je prerađeni tekst: Anđelko Milardović, "Načela demokršćanstva", *Politička misao*, br. 4/1994. te dio prerađene uvodne studije: "Razumijevanje društvenih pitanja u skladu s kršćanskim naukom", u: *Kršćanska demokracija u Europi*, Pan-Liber, Osijek, 1994. Priredio: Anđelko Milardović.

(2) *Socijalni dokumenti crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., Papa Ivan Pavao II., *Sto godina, Centesimus annus*, Enciklika, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.

(3) Usp. *Socijalni dokumenti Crkve*, str. 628.

(4) Isto, str. 628.

(5) Isto, str. 647.

(6) Isto, str. 648.

(7) *Centesimus annus*, str. 57/58.

(8) *Socijalni dokumenti Crkve*, str. 653.

(9) Isto, str. 651.

(10) Isto, str. 6.

(11) Isto, str. 6.

(12) Isto, str. 16.

(13) Isto, str. 37.

(14) Isto, str. 96.

(15) Isto, str. 96.

(16) Isto, str. 153.

(17) Isto, str. 265.

(18) Isto, str. 7.

(19) Isto, str. 337.

(20) Usp. *Zur Geschichte der christlich-demokratischen Bewegung in Europa*, Melle Verlag Ernst Knoth, 1990., str. 31.

1.1.4. Fašizam/nacionalsocijalizam

Prema riječima jednog od njegovih istaknutih protagonista, fašizam je "organizirana, koncentrirana, autoritarna demokracija na nacionalističkim temeljima". (B. Mussolini)

Njemački teoretičar Nolte, kojeg ćemo na stranicama što slijede obilnije navoditi, smatra da je godina 1919. bila presudna za nastanak europskih fašizama. Te godine kao gljive poslije kiše, kaže Nolte, niču fašističke organizacije i pokreti u Njemačkoj, Italiji, Francuskoj, Austriji, Poljskoj, Britaniji, Francuskoj, Španjolskoj itd.

Fašizam je talijanska, a nacionalsocijalizam njemačka tvorevina, varijanta fašizma. Nacionalsocijalizam je bio više antisemitski, rasistički orijentiran. Shvaćen je kao "diktatura nacionalne obnove, deespocija s ciljem širenja prostora i ... spasa svijeta". (E. Nolte). Imao je ambivalentan odnos spram neprijatelja. Međutim, i talijanski fašizam i njemački nacionalsocijalizam su bili pokreti "srednjih slojeva" u kojima su se prepletale "partikularne i univerzalne težnje".

Francuska akcija (Charles Maurras, 1868-1952)

Maurras je "uobličio cijeli tijek proturevolucionarnog mišljenja" od 1789; pojavio se kao predstavnik *radikalnog konzervativizma* koji se najviše približio fašizmu. Struktura radikalnog konzervativizma mogla bi se oslikati na sljedeći način: 1. protugrađanski pokret, 2. mržnja prema kapitalu, 3. antisemitizam, 4. masovna promidžba.

Organizacija i istoimeni časopis *Francuska akcija* nastala u okrilju afere Dreyfus. Francuska akcija je časopis, organizacija i pokret francuskog radikalnog konzervativizma na čelu s Charlesom Maurrasom. Utemeljena je 1899. Godine 1903. je na monarhističkim pozicijama, dok je 1908. manje politička a više duhovna konzervativna snaga s utjecajem u Francuskoj i Italiji.

Na zasadama Maurrasove doktrine počivao je francuski fašistički režim u Vichy, a maršal Petain bio je blizak njegovoj doktrini. Petaina su okruživali Maurrasovi učenici. Maurras je s Francuskom akcijom predstavljao intelektualnu pretpostavku francuskog stvarnog fašizma iz Vichya kao mjesta "nacionalne revolucije". S njegovim uhićenjem 1944. ugasila se i Francuska akcija.

Maurras nikada nije osporavao srodnost svojih ideja s fašizmom. O toj srodnosti Nolte piše: "Maurras je u Europi bio prvi koji je kao mislilac i političar poveo konzervativizam preko granice koja predstavlja *početak fašizma*."

Ključni pojmovi Maurrasove doktrine su *monarhija* i monarhizam, shvaćen kao "cezarizam odvojen od svojih revolucionarnih korijena", te *federalizam* tj. program uspostave "starih provincija". Ostali su pojmovi 1. *nacionalizam* - Francuska shvaćena kao boginja; idealno

je društvo starog poretka; kralj je "funkcionar nacije"; 2. *zavist prema drugim nacijama* - Njemačkoj, npr. (zavist, strah, mržnja); 3. *demokracija je bolest* - bolest koja slabi naciju; ona je vrst anarhije, "vladavina brbljavaca", zlo i smrt; 4. *monarhizam (monarhofašizam)* - struktura - zov za vođom kontrarevolucije, suverenom u ratu; 5. *protoliberalizam* - kritika individualističke organizacije društva nasuprot homogenizaciji nacije; 6. *iracionalni strah* - strah od "neočekivanih ljudskih ('neljudskih') mogućnosti već je sto godina temeljna crta europske duhovne povijesti" (E. Nolte); 7. *strah od neprijatelja* - strah od nepoznatog i neobičnog čovjeka; 8. *neprijatelj kao "kompleks neprijatelja"* - diferenciran pristup neprijatelju: a) liberalizam, socijalizam, anarhizam, komunizam, b) Židovi, protestanti, c) Nijemci, Englezi - jedni su pljačkaši Alzasa a drugi utemeljitelji parlamentarne demokracije; 9. *romantika* - "literarno otjelovljenje konzervativnog i reakcionarnog duha"; 10. *mesijanske elite* - manjina koja u Francuskoj u odnosu na narod "superiorno razumije stvari i ne zaboravlja"; njezina legitimnost temelji se na "unutrašnjoj snazi" odnosno organizaciji koja želi uspostaviti monarhiju; 11. *konzervativna revolucija* - "revolucija za kralja"; iz "konzervativne revolucije" proizlazi apsolutna monarhija.

Nolte smatra da je Francuska akcija neosporno i izravno utjecala na oblikovanje fašizma, koji je "najviše kontakata imao s Francuskom akcijom". Francuska je akcija imala *zaokruženu* doktrinu, a fašizam je tek paradigma, koja se - kao i nacionalsocijalizam - može protumačiti iz aktivizma, prakse fašizma. Iz te prakse naknadno se mogu izlučiti doktrinarni elementi. Fašizam i nacionalsocijalizam nemaju autohtonu *doktrinu*, iako su je Mussolini i Hitler nastojali "zaokružiti". Fašizam i nacionalsocijalizam su eklektični i neautentični, jer se oslanjaju na različite izvore i nauke o socijalizmu, naciji, nacionalizmu, rasama, tradiciji, revoluciji, krvi, tlu, antisemitizmu itd.

Zato je za tumačenje talijanskog fašizma potrebno krenuti od njegove "prakse" i ocrtati elemente doktrine.

Talijanski fašizam

Talijanski se fašizam vezuje uz ime Benita Mussolinija, kao "pokret obnove" koji se temeljio na talijanskom nacionalsocijalizmu, legionarstvu i marksističkoj/socijalističkoj epizodi B. Mussolinija, s načelima vođe, etike i akcije.

Mussolini je od 1902. do 1914. bio aktivan u Socijalističkoj stranci (iz koje je kasnije isključen) i koketirao je sa sindikalističkom ideologijom Georgesa Sorela. Već godine 1919. iz redova sindikalista i socijalista formirale su se intervencionističke grupe *fasci*. Sve šire djelovanje *squadrista* (mladih fašista) i uspon *sqadrismo* postavili su Mussolinija na čelo masovnog pokreta. Koncem 1919. *fascie* su imale oko devetsto članova, a krajem 1921. broj im se povećao na oko dvjesto pedeset tisuća. Godine 1921. je Mussolini osnovao stranku, partito Nazionale fascista, i objavio svoj novi program. Za to rano razdoblje fašizma karakteristične su nasilne fašističke akcije - fašističko nasilje protiv crvene opasnosti u Italiji. Teror je bio najžešći među nacionalnostima u Trstu i Furlaniji. U tim se regijama socijalizam poistovjećivao sa slavenstvom, pa je fašističko nasilje imalo i rasističke konotacije. I službena vlast se sve više poistovjećivala s fašističkim pokretom. Godine 1922. fašistička stranka imala je više članova negoli ostale stranke zajedno. Vrhunac moći fašističkog pokreta bio je pohod na Rim i imenovanje Mussolinija predsjednikom vlade.

Godine 1922. Mussolini sastavlja kabinet "nacionalne koncentracije", preuzevši mjesto predsjednika i ministra unutrašnjih i - privremeno - vanjskih poslova. Nolte smatra da Italija u institucionalnom smislu 1925. ulazi u "fašistički totalitarizam" i da je "početkom 1927. godine konstituirana 'fašistička Italija'".

Godine 1929/1933. je svjetska gospodarska kriza uzrokovala ulazak fašističke Italije u kolonijalni rat u Etiopiji. Od godine 1935. razvija se totalitarna vlast i donose *fašistički zakoni* - Zakoni o zaštiti države i Zakoni o ustavnoj reformi (parlament se pretvara u stranačku skupštinu a izvršna i zakonodavna vlast stapaju; veliko fašističko vijeće pretvara se u najmoćnije državno tijelo). Stvorena je *korporativna fašistička država* ili stranačka država u kojoj vođa nadzire radništvo, vlast, najvitalnije interese. Stvoren je *nacionalfašizam* kao metoda "skupljanja nacije u snop energije", čiji je cilj blagostanje naroda. Krajni učinak je *totalitarna nacionalfašistička razvojna diktatura* usmjerena prije svega na rat. Učinak sinteze razvojne diktature i rata bio je "kolonijalni pothvat u velikom stilu" (Nolte). Mussolini je 9. svibnja 1936. proglasio "pravno rođenje imperije na sudbonosnim brežuljcima Rima" (E. Nolte). Godina 1938. predstavlja početak "fašističke rasne politike", početak antisemitizma, iako su sami utemeljitelji fašizma i korporativizma potjecali iz židovskih redova. Nolte smatra da nacionalfašizam i antisemitizam nisu bili tako povezani kao u Njemačkoj, primjerice. Židovi u Italiji su bili mala i utjecajna

grupa, ali "nije došlo do pojave značajnijeg antisemitizma": "Polazna točka rasne politike nije bila mržnja prema Židovima nego strah od 'miješanja rasa u Carstvu'." Mussolinijeva fašistička država donijela je "zabranu za sve službenike ... da se žene strankinjama bilo koje rase".

Teoretičari smatraju da se problem fašističke doktrine može bolje razumjeti iz fašističkog aktivizma negoli iz smušene Mussolinijeve doktrine. "Najjaču osobnu inicijativu", piše Nolte, "Mussolini nije razvio u teoriji fašizma, već u temeljnoj strukturi njegove prakse." Fašizam je prije akcija negoli doktrina; taj aktivizam ili fašističku praksu izazvao je "revolucionarni nemir u poslijeratnom razdoblju u Italiji, boljševizam". Iz fašističke prakse moguće je izvući neke prepoznatljive elemente krhke doktrine/ideologije:

- načelo vođe;
- nacionalizam;
- korporativizam;
- totalitarna država;
- populizam (narod shvaćen kao masa);
- protoliberalizam;
- protusocijalizam;
- proturevolucija;
- diktatura;
- masovna promidžba.

Nacionalsocijalizam

Nolte smatra da je nacionalsocijalizam zacijelo "bliži Francuskoj akciji nego fašizmu, vjerojatno zbog prenaplašenih naturalističkih elemenata". Fašizam je bio građanski otpor protiv moguće proleterske revolucije u Italiji, a nacionalsocijalizam reakcija na "izgubljeni rat", Versailles, propast carstva i weimarski parlamentarnodemokratski sustav, gospodarsku krizu u Njemačkoj. Odlučujuća razlika između fašizma i nacionalsocijalizma, drži Nolte, "počiva upravo u tome što je nacionalsocijalizam na umjetan način morao održavati i pojačavati socijalni aspekt koji je u fašizmu već postojao zahvaljujući okolnostima".

Godine 1919. u Münchenu je utemeljena Njemačka radnička stranka, malograđanska ultranacionalistička grupacija, koja godinu dana poslije (1920) prerasta u NSDAP (Nacionalsocijalističku njemačku radničku stranku) s ekstremno nacionalističkim i rasističkim programom radi stvaranja Velike Njemačke.

Godine 1921. Hitler postaje vodeća figura NSDAP-a, točnije njen predsjednik s velikim ovlastima, pobijedivši u borbi s Antunom Drexlerom "zahvaljujući superiornom talentu javnog govornika" (1). Godine 1922. Hitler određuje NSDAP kao stranku akcije i radikalni narodni pokret. Godine 1923. propada Hitlerov pokušaj puča; osuđen je na pet godina zatvora, gdje 1924. piše *Mein Kampf*, bibliju nacizma. Godine 1924. za urednika stranačkog lista *Voelkischer Beobachter* Hitler imenovao Alfreda Rosenberga, radikala iz bavarskog populističkog bloka. Iste godine Hitler je uspostavio apsolutni nadzor nad strankom, pokretom, i odlučuje prihvatiti "parlamentarnu taktiku", a 1925. kreće u obnovu stranke pozivajući stare članove na ponovno uključivanje u stranački rad i to radi "oživljavanja našeg pokreta". Od 1925.-1929. NSDAP provodi novu kadrovsku politiku. Novače se kadrovi iz narodnjačkog pokreta. Godine 1928. stranka/pokret se regionalizira. Imenuju se regionalni stranački lideri, *Gauleiteri*. Hitler postaje apsolutni autoritet - vođa - *Fuehrer*. Od 1928.-1933. nacionalsocijalizam postaje snažni masovni pokret kojim upravlja moćni promidžbeni aparat J. Goebbelsa. NSDAP na parlamentarnim izborima upušta se u borbu za vlast. Hitler postaje kancelar a vicekancelar Franz von Papen.

Nacionalsocijalisti smatraju da je 1933. pobijedila nacionalsocijalistička revolucija. Te je godine krupni kapital doveo Hitlera na vlast. 31. siječnja 1933. se Hitler kao kancelar obratio apelom njemačkom narodu. Optuživši za namješteni palež Reichstaga oporbu, ukinuo je građanske slobode, uveo krvavi teror i koncentracijske logore i čitavu Njemačku pretvorio u totalitarnu policijsku državu. Dana 28. veljače 1933. donesen je *Dekret o zaštiti naroda i države*. NSDAP preuzima stranački politički monopol i otvara put totalitarnoj državi. Stranka dominira nad državom. Donosi se i Ustav Trećeg Reicha: Hitlerova personalna diktatura. Hitler je po Ustavu: vođa, stranke, države, Reicha, kancelar i predsjednik vlade. Ustav je omogućio "koncentraciju totalne moći" uz potporu policijske SS države odnosno SS stranačke policijske elite (H. Himmler) i tajne policije (Gestapo). Jednom riječju, uspostavljena je totalitarna diktatura. Sredstva totalitarnog poretka su: 1. jednostranačka država, 2. policijska država, 3. promidžbeni aparat, 4. centralizirano upravljeno gospodarstvo. (2)

Nacionalsocijalizam je imao problema s doktrinom iako se Hitler svim silama trudio uobličiti je u *Mein Kampf*. No to je sustav eklektičkih ideja, posuđenih iz nauka o rasama jednog Gobineaua, Rosenberga, njemačkih starih nacionalista, teoretičara krvi i tla, te heterogenog skupa protudemokratskih i konzervativnih ideja nastalih od 1918.-1933., poznatijih

kao "konzervativna revolucija". Nationalsocijalizam se može razumjeti i kao ultrakonzervativizam biologističke mitologističke, naturalističke provenijencije. Izvan Hitlerove nacionalsocijalističke prakse, smatra Nolte, nema nikakva drugog "učenja". Elementi toga "učenja" su:

- narod - kao zajednica bliskoga krvnog srodstva;
- krv - naturalistička i biološka komponenta vezivanja jednog naroda u organsku cjelinu;
- zajednica - kao organska povezanost naroda u cjelinu;
- mit o neprijatelju - neprijatelj kao oličenje zla;
- rasa - rase su međusobno nejednake. Bjelačka rasa ima moć. Viša rasa su Arijevci - "ljudi dugoljaste lubanje, plemeniti, motor moderne civilizacije";
- nacija - sudbinski i prirodno, politički povezan narod;
- vođa - čovjek koji usmjerava sve energije mase;
- masa - narod pretvoren u masu pod hipnozom totalne promidžbe;
- totalna država - država koja je ukinula razliku između privatnog i javnog;
- rat, vječni rat - "zadobivanje i potvrđivanje bezuvjetnog suvereniteta za njemačku rasnu državu u vječnom ratu";
- ideologija "grešnog jarca" - za životne probleme uvijek je netko kriv - taj netko je žrtva ili "objekt agresije";
- antisemitizam - ideologija i akcija uništenja jednog naroda.

Nacionalsocijalizam kao pokret, poredak i eklektička a nipošto autentična politička doktrina/ideologija slomljen je savezničkom pobjedom 1945. godine. Nakon rata, međutim, nacionalsocijalizam i fašizam su oživjeli u obliku neonacizma i neofašizma.

Neonacizam/neofašizam (1945-)

Koliko i po čemu se neofašizam i neonacizam razlikuju od svojih povijesnih uzora? Prije svega, oni ni u jednoj zemlji suvremenog svijeta nisu osvojili vlast. Nose ih pojedine stranke i pokreti, koji doduše jesu marginalni, ali ne i bezopasni. Zadržavajući neke ideologijske elemente starih povijesnih oblika, pokušavajući se prilagoditi novom vremenu i iz njegove frustrirajuće utrobe vaditi nove ideologijske elemente.

O neonacizmu i neofašizmu se govori kao o desnom ekstremizmu ili desnom radikalizmu, kako u njemačkoj, tako i britanskoj, te francuskoj novijoj politološkoj literaturi. (3)

U Zapadnoj Europi obilježavaju ih male zatvorene skupine isključivih ideologija. Temelje se na modelu zatvorenosti, predrasuda, frustracija, iracionalizma. Plod su autoritarne opće i političke socijalizacije, nedemokratske političke klime i radikalne političke kulture. U pravilu okupljaju frustrirane društvene slojeve, a kao takve temelje se na: 1. svijesti o elitističkom poslanju; 2. odbacivanju predstavničkog sustava; 3. neprihvatanju pluralističkog industrijskog društva; 4. odbacivanju individualizma; 5. iracionalnom političkom djelovanju; 6. netoleranciji u pitanjima javnog morala; 7. nacionalizmu i autarkizmu; 8. etnocentrizmu. (4) Tim elementima valja pridodati rasnu diskriminaciju.

Neonacističke, neofašističke skupine bore se protiv višekulturnog društva, rasnog miješanja i očuvanja vlastite nacije. Militantne su, a neke imaju poluvojničke formacije. Tvore

ih srednji i donji, frustrirani ili socijalnom krizom pogođeni društveni slojevi. Najradikalnije se zabranjuju. One koje prihvaćaju parlamentarizam na izborima dobivaju ispod jedan do sedam posto, a u rijetkim slučajevima 10 posto, a danas se ističu u širenju ksenofobije, rasizma i antisemitizma.

BILJEŠKE:

1. Vidi: *Documents on Nazism 1919-1945*, ur. Jeremy Nookes i Georgey Pridham, Janathan Cape, London, 1974, str. 45.
2. Usp. *Gesellschaft-Staat-Politik*, Bad Homburg, Verlag Gehlen, 1979. str. 70.
3. Vidi: *Pipers Worterbuch zur Politik*, Piper Verlag, Munchen - Zurich, 1983., str. 367.
4. Isto, str. 239.

1.1.5. Nova desnica

Nova desnica se otvoreno distancira od nacizma i nastoji na potpuno novoj, neovisnoj poziciji unutar desnog ideologijskog kruga. Da bismo uočili koje su to sličnosti i razlike i o kakvom je distanciranju riječ, sažeto ćemo razmotriti pojam i razvoj nove desnice.

Nakon Drugog svjetskog rata do sredine šezdesetih godina zapadna društva prošla su kroz relativno mirno razdoblje razvoja i rasta. Drugi val, s osnovnom tendencijom rasta, doveo je do društva i države blagostanja i relativno stabilnih institucija. Pod utjecajem takve stabilnosti nastale su sociološke teorije funkcionalističke provenijencije, čiji su teoretičari, kako ističe T. Bottomore, istaknuli stabilnost kao osnovnu vrijednost. Stabilnost društvenog sustava bila je, naime, poljuljana studentskim i omladinskim pokretima iz doba osporavanja, koji su se na

različitim razinama i s različitim zahtjevima borili protiv autoritarnog ustrojstva društva. Antiratni marševi, pobune studenata na europskim sveučilištima, zahtjevi za demokratskim ustrojem života, osporavanje i ljučenje autoriteta, pojava *nove ljevice*, posebice njezinog radikalnog krila iz redova predstavnika kritičke teorije društva, uvelike su doveli u pitanje tradicionalne vrijednosti i obrasce ponašanja. Logičan je odgovor bio intelektualni *odgovor s desna*, koji je trebao zaštititi tradicionalni oblik mišljenja i djelovanja. Tako je rođena nova desnica, kao intelektualna reakcija na pojavu nove ljevice. Radilo se, zapravo, o sukobu ideologije osporavanja autoriteta i tradicionalnog mišljenja/djelovanja i njihove obrane problematizacijom tradicionalnih vrijednosti i uspostavljanjem *kulturne hegemonije intelektualaca* kulturnog rata.

U sažetom članku Alaina de Benoista, (1) vodećeg francuskog novodesničara, podastire se određenje pojma nove desnice. Na početku članka autor skreće pozornost da se ne radi o "misaonom smjeru" (Denkrichtung), nego, dakako, o jednoj poziciji. Nova desnica djeluje na *kulturnoj okosnici*. U tom smislu predstavlja mrežu saveza kulturnih udruženja intelektualaca u Francuskoj, Njemačkoj, Velikoj Britaniji, Italiji, itd. Na neki način nova desnica je *novi kulturni pokret* retrogradne provenijencije, koji izravno nije zaokupljen političkom moći. Ona je zaokupljena prije svega *kulturnom moći*, osvajanjem *kulturnih institucija*.

Benoist smatra da su za razumijevanje nove desnice bitne četiri teme:

1. tijesni odnosi između političke i kulturne moći,
2. ukorijenjenost u ljudskoj okolini,
3. novi koncepta čovjeka, i
4. ukidanje teze o kraju povijesti.

Glede prve teme o odnosima političke i kulturne moći, autor drži da pokraj političke stoji i *kulturna* ili *metapolitička moć*. (2) To, pak, znači da nova desnica izravno ne smjera osvajanju

političke moći, što se u znatnoj mjeri pripisuje ljevici. U interpretaciji metapolitičke pozicije nove desnice Benoist se oslanja na teoriju Antonia Gramschia, tj. na njegovo razlikovanje "kulturnog" i "političkog". Političko se odnosi na državu i njezine institucije, ili

državni aparat, koji uključuje kulturu, ideje, norme, tradicije... Moć se ne očituje samo kroz političku sferu, nego i kroz kulturu u *obliku kulturne hegemonije*. Subjekti te hegemonije su organski intelektualci, koji vode kulturni rat. Ta se pozicija nazivlje *desnim gramsizmom*.

Druga tema nove desnice je čovjekova ukorijenjenost, prije svega, u *kulturi*, jer je kultura njegova druga, artificijelna sredina, prerađena ili obrađena, kako to misli konzervativni antropolog Arnold Gehlen. Prema Benoistu, čovjek je "baštinik jednog naroda, obitelji, kulture". Njegov osobni identitet je neposredno njegov kolektivni identitet. Pod ukorijenjenošću Benoist razumije "borbu protiv integracije svake osobite kulture u "amerikansku sferu", koja se iskazuje u gubitku identiteta. U tom pogledu nova desnica vodi kulturni rat protiv amerikanizacije i američkog načina života. *Amerikanizam* (3) pojedinačne kulturne identitete apsorbira i svodi na skup prepoznatljivih i dominantnih simbola, koji moraju izražavati *egalitaristički koncept kulture*. Borba protiv amerikanizma znači pokušaj očuvanja osobnosti, ali i *pravo na razliku/nejednakost*. To je jedna od središnjih teza nove desnice: razlika se shvaća kao nužna nejednakost, kao sloboda, a jednakost kao *identičnost, totalitarizam*. Ukorijenjenost je utemeljena u "obrazovanju osobnosti naroda". Nova desnica podupire "stvar naroda" i bori se za njegov identitet protiv stranog kulturnog imperijalizma.

U trećoj, eminentno biologijsko-antropologijskoj temi nove desnice o "novom konceptu čovjeka", Benoist najprije ocrtava razvoj "znanosti o životu" (Lebenswissenschaften), a zatim govori o sličnostima između čovjekovog i životinjskog svijeta. To su: društvenost, hijerarhija, društvena organizacija, agresija. U razmatranju razlike između čovjeka i životinje (4) relevantna je kategorija *ponašanja*. Benoist se posebice oslanja na Konrada Lorenza i Arnolda Gehlena, njemačkog filozofskog antropologa i sociologa. Podsjetimo ukratko na njegovu koncepciju čovjeka i razlike spram životinje. Gehlen polazi od nekoliko određenja čovjeka. Čovjek je otvoreno, nespecijalizirano biće, biće kulture i tehnike. Njegova otvorenost prema svijetu predstavlja nevezanost za okolni svijet, nedostatak prirodne sposobnosti za život te odsustvo životinjske prilagodljivosti na okolinu. Ona se pripisuje samo čovjeku, jer je životinja prikopčana za okolni svijet. Otvorenost prema svijetu vezuje se za *nespecijaliziranost*, što znači da čovjekovi organi, za razliku od životinjskih, nisu specijalizirani. Po svojem ustrojstvu, čovjek

je biće nedostatka; on te nedostatke mora djelatno preraditi kako bi opstao kao živo biće. Djelatna prerada okolnog svijeta nazivlje se *kultura*, pa iz toga proizlazi da je čovjek biće kulture, koja nije ništa drugo nego prerađena prva priroda ili artificijelna sredina. Artificijelna sredina isključivo je ljudska, jer se temelji na simbolu. Čovjek jedini ima sposobnost simboličkog predočivanja. On ima sposobnost komuniciranja posredovanog jezikom, koje mu omogućuje orijentaciju u svijetu. Iz ovoga kratkog prikaza može se zaključiti da je u kontekstu kulturne paradigme nove desnice Gehlenova interpretacija čovjeka kao bića kulture relevantna. Nova desnica akceptira Gehlenovu koncepciju čovjeka kao bića kulture, jer joj ona omogućuje odgovoriti na pitanje o razlikama između čovjeka i životinje. osnovna razlika leži u tome što je od svih bića čovjek jedino koje je djelovanjem u mogućnosti stvarati artificijelnu okolinu, drugu sredinu, tj. biti kulturno biće.

Četvrta tema nove desnice je *povijesnost* (Geschichtlichkeit) čovjeka. (5) U tom sklopu nova desnica nastoji oko razlikovanja mita i kraja povijesti. Teza o kraju povijesti nazočna je i kod Arnolda Gehlena, u smislu iscrpljenosti energije djelovanja i kraja svakog događanja. Benoist, prije svega, misli na dva koncepta u razumijevanju povijesnosti:

"Oba vide povijesni razvoj kao slijed momenata, u kojem je svaki moment prošlosti i budućnosti ograničen na jednoj i na drugoj strani." (6)

Prvi koncept događaje u prošlosti promatra ciklički, a drugi pravocrtno. Benoist priznaje da se nova desnica javila zbog potiskivanja višegodišnjeg monopola ljevice na "području mišljenja". Pripadnici nove desnice sebe nazivaju *revolucionarnim konzervativcima*. Alternativni mogući naziv za novu desnicu je *dinamički konzervativizam*.

Nova se desnica predstavlja kao alternativu i kapitalizmu i socijalizmu. Ona inzistira na "trećem putu" između kapitalizma i komunizma. Primjerice, njemačka nova desnica promiče "biohumanizam", logički empirizam, biologijsku sliku čovjeka, europski socijalizam i etnopluralizam. Etnopluralizam je temelj razumijevanja trećeg puta ili koncepcije Velike Europe. Prema postavkama etnopluralizma, subjekt povijesti su narodi, rase, a ne klase. Relevantnu ulogu imaju načela nacionalnog teritorijaliteta, vrijednosti kulturnog identiteta, etnokulturalnih vrijednosti pluralizma, naroda kao organske cjeline, negiranje čovjeka kao pojedinca, njegove identifikacije s narodom ili rasom. Etnopluralizam je narodnjačka koncepcija, u uskoj vezi s oslobodilačkim nacionalizmom, nacionalno revolucionarnom borbom za slobodu, protiv utjecaja strane dominacije. To je borba za nacionalni i kulturni identitet u kojoj značajnu ulogu imaju intelektualci, kao predstavnici nove kulturne hegemonije i subjekti ustanovljenja novog društva, tj. *Velike Europe*, na čelu s Francuskom i Njemačkom.

S druge strane, američka nova desnica ima drugačije teme i vrijednosti koje se tiču obitelji, morala, politike i amerikanizma. Ona teži velikoj moralnoj obnovi i snaženju tipičnih američkih vrijednosti. (7)

BILJEŠKE

(1) Alain de Benoist, "Was ist Neue Rechte?", *Junges Forum*, 1-2/1984., str. 5-14.

(2) Pojam "metapolitika" nije nov. U vezi je s političkom teorijom prof. A. Gregora u njegovoj knjizi *Metapolitika*. Njegovo drugo značenje tiče se oblika djelovanja. Jacques Marlaud: Die Eroberung kultureller Macht. Gramscis Theorie der Metapolitik und ihre Anwendung durch die Neue Rechte. *Junges Forum* 1-2/1984, str. 15. Metapolitika je samo drugi oblik moći.

(3) O amerikanizmu u posve negativnom značenju vidjeti kod Knuta Hamsuna: *Pod zaraslim stazama*, Zagreb, SNL, 1986, str. 191-211.

(4) O shemi stupnjeva psihofizičkog bitka u Maxa Schellera vidi u: *Položaj čovjek u kozmosu*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960.

(5) Benoist, str. 12.

(6) Isto, str. 12.

(7) Izvor: Anđelko Milardović, *Nova desnica*, Kulturno prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1990.

1.1.6. Socijaldemokracija

Socijaldemokracija je pojam kojim se izražava politička pozicija, doktrina i ideologija stranaka orijentiranih na socijalizam i demokraciju. Izraz socijaldemokracija, socijalna demokracija, datira iz vremena utemeljenja stranaka koje su se zalagale za produbljivanje *političke demokracije* i socijalnih sadržaja i pitanja demokracije. U povijesnom smislu socijalnim

demokratima ili socijaldemokratima u Njemačkoj su se (od 1848.) nazivali pripadnici *Općeg njemačkog radničkog bratstva* (Allgemeinen Deutschen Arbeitverbrüderung). Članovi bratstva nastojali su na "socijalnim i političkim reformama na temelju demokracije". (1) U odnosu na komunističke stranke i pokrete revolucionarnoga programa, socijalna demokracija ili socijaldemokracija temelji se na *reformizmu*. Reformizam kao metoda političkoga djelovanja sinonim je za socijaldemokraciju, i naznačuje razliku i otklon od revolucionarnog i *nasiljem* prožetog marksizma i boljševizma. Reformizam nije bio samo oznaka njemačke socijaldemokracije, nego i ostalih europskih socijaldemokratskih stranaka i pokreta koji su promicali ideju socijalizma, demokracije i ostvarivanja političkih ciljeva ne revolucijom, nego reformama. Te reformističke tendencije izražene su u *revizionizmu* (Njemačka), *austromarksizmu* (Austrija), *fabijanskom socijalizmu* (Velika Britanija).

Revolucionarno marksističko i boljševičko krilo optuživalo je socijaldemokrate za otvoreno pristajanje uz interese vladajućih društvenih slojeva zbog toga što su u parlamentima glasali za ratne kredite i zato što su u odsudnom trenutku branili interes domovine, nacije.

Zastupnik socijaldemokratske frakcije u njemačkom Reichstagu Haase je tom prigodom izjavio: "U satima smo opasnosti kad domovinu ne možemo ostaviti na cjedilu." Takvom stavu njemačkih socijaldemokrata suprotstavili su se lijevoradikalni revolucionari s Rosom Luxemburg na čelu.

Socijaldemokracija je svakako europski pokret, organizacija, politička doktrina, ideologija. Njezina povijest seže još u vrijeme građanskih revolucija. S obzirom na pojedinačne povijesti europske socijaldemokracije, kao primjer povijesti socijaldemokracije uzet ćemo njemačku.

Socijaldemokracija u Njemačkoj

Razdoblje od 1848. do 1914.

Njemačka socijaldemokracija ima dugu tradiciju i povijest. Godine 1848. utemeljena je "Radnička bratovština", a 23. svibnja 1863. u Leipzigu *Opća njemačka radnička udruga* (ADAV) s Ferdinandom Lassalleom na čelu. W. Libknecht i August Bebel s grupom građanskih demokrata 1866. utemeljili su *Sasku narodnu stranku*, a godine 1869. osnovana je *Socijaldemokratska radnička stranka* (SDAP) u Eisenachu. Godine 1875. u Gothi su se lasallovci i eisenachera ujedinili u *Socijalističku radničku stranku Njemačke*. Godinu poslije, 1876., tiskan je prvi broj socijaldemokratskog *Vorwaerts*a. Na izborima za njemački Reichstag,

30. srpnja 1878., socijaldemokrati su dobili 9 mandata. Bilo je to doba uspona socijaldemokrata. Uslijedio je 1878. poznati Bismarkov *Zakon o socijalistima*. Socijaldemokrati su se tada kolebali između radikalne teorije i reformističke prakse. Na Erfurtskom kongresu 1891. stranka je preimenovana u *Socijaldemokratsku stranku Njemačke*. Potkraj stoljeća uslijedila je ozbiljna revizija Marxove revolucionarne doktrine. Godine 1899. Eduard Bernstein objavio je knjigu *Pretpostavke socijalizma i zadaci socijaldemokracije (Voraussetzungen des Sozialismus und die aufgaben der "Sozialdemokratie")*. Revizija se kretala prema koncepciji demokratskog socijalizma i reformizma. Na stranačkom kongresu u Dresdenu od 13. do 20. rujna 1903. osuđen je Bernsteinov *revizionizam*. Na izborima za njemački Reichstag 12. siječnja 1912. SPD je dobila 34,8% glasova ili 4,25 milijuna glasova. Po izbijanju Prvog svjetskog rata socijaldemokrati su se podijelili na one koji su branili interese nacije i one koji su se zalagali za revoluciju. U njemačkom je Reichstagu frakcija socijaldemokrata 3. kolovoza 1914. glasala za ratne krediti. Takav stav nije ostao bez odjeka. Uzrokovao je razdor u krilu socijaldemokracije, podjelu na *reformističko* i *revolucionarno komunističko krilo*.

Razdoblje od 1914. do 1945.

Proces cijepanja donio je nastanak nekoliko frakcija. Najprije je 24. ožujka 1916. utemeljena *Socijaldemokratska radna zajednica*, a zatim, u travnja 1917. u Gothi *Neovisna socijaldemokratska stranka Njemačke* (USPD), prokomunističkog usmjerenja. Tako su se iskristalizirale reformističke i prokomunističke socijaldemokratske stranke i grupe, koje su nosile dva posve različita koncepta političkog djelovanja. Godina 1918. bila je značajna za daljnji razvoj njemačkoga društva. Njemačka je u ratu poražena i nametnut joj je besramni Versailleski mir, koji je osjećala kao težak nacionalni poraz ili povredu nacionalnog ponosa. Te 1918. bile su aktualne dvije političke i ideološke koncepcije. Konzervativna, koja je težila čuvanju Reicha i revolucionarna, prokomunistička koja je stanje društvenog provizorija nastojala iskoristiti za revolucionarne komunističke ciljeve. Dana 15. siječnja 1919. vođe revolucionarnih komunista Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht bili su pogubljeni. Četiri dana kasnije održani su izbori za nacionalnu skupštinu, na kojima je SPD dobila 37,9% (reformisti) a USPD 7,6% (komunisti). Zatim je 11. veljače 1919. socijaldemokrat Friedrich Ebert izabran za predsjednika Reicha, a 13. veljače 1919. Scheidemann sastavlja prvu weimarsku koalicijsku vladu u koju ulaze predstavnici SPD-a, DPP-a i Centra. Na izborima održanim 6. lipnja 1920. socijaldemokrati su dobili 21,6%

glasova a prokomunistička USPD 18% glasova. Bio je to značajan pad SPD-a u odnosu na prethodne izbore i povećanje broja glasova USPD od 7,6% na 18%. USPD je na izvanrednom kongresu u Halleu (12-17. listopada 1920.) prihvatila 21 uvjet pristupanja Komunističkoj internacionali. To je vodilo cijepanju unutar USPD, tako da se jedno lijevoradikalno krilo udružilo s komunističkim strankama Njemačke. Od 18.-24. rujna 1921. je SPD na kongresu u Goerlitzu usvojio *novi stranački program*, u kojemu se stranka odredila kao *stranka radnog naroda*, koja se zalaže za demokraciju i demokratsku republiku, za razliku od komunističkog programa USPD-a iz 1919. u kojem se govori o "desnim socijalistima", zalaže za *diktaturu proletarijata* i *sustav sovjeta* te revolucionarnu metodu osvajanja vlasti. Potkraj rujna 1922. ostaci USPD-a, koji se nisu priklonili revolucionarnoj struji, ujedinili su se s SDP, a tri godine kasnije, 1925., na kongresu u Heidelbergu usvojen je novi program Socijaldemokratske stranke Njemačke, u kojemu se uz ostalo prihvaća demokratska republika kao "temelj oslobođenja radničke klase i ozbiljenja socijalizma". Jačanju nacionalsocijalizma socijaldemokracija se nastojala organizirano suprotstaviti. Tako je 22. prosinca 1931. utemeljena "Eisenerska fronta" protiv fašističke opasnosti. Godine 1933. Hitler je postao kancelarom. Ustavno je uvedena totalitarna i personalna nacionalsocijalistička diktatura i politički monopol NSDAP-a, a 22. lipnja 1933. je SPD zabranjena. Godinu poslije njezini su se članovi i vodstvo oglasili *Praškim manifestom naslovljenim "Borba i ciljevi revolucionarnog socijalizma"*, u kojem se naglašuje borba protiv fašizma i stranka određuje kao stranka *revolucionarnoga socijalizma*. Od 1933.-1945. prekinuto je normalno političko djelovanje socijaldemokracije.

Razdoblje od 1945.

Odstupanja od revolucionarnoga i približavanje programu demokratskoga socijalizma razvidno je u "Smjernicama za njemački Ustav" iz 1945. Riječ je o *Smjernicama* njemačkih socijaldemokrata donesenim u Londonu, u kojima se polazi od zaštite slobode i dostojanstva osobe. Socijalni se poredak zamišlja kao poredak socijalne jednakosti, humanizma i slobode. Naglašava se politička i socijalna demokracija, suodlučivanje i suodgovornost građana, a o Njemačkoj se govori kao o republici političke i socijalne demokracije, u kojoj vrijedi vladavina prava, ljudska prava itd. Od 1914. do 1945. njemačka socijaldemokracija, njeno reformističko krilo, postupno se udaljavala od doktrine revolucionarnog marksizma prema demokratskom socijalizmu. U *Smjernicama* nije više bilo nikakove revolucionarne retorike u odnosu na Praški manifest. Istu poziciju na tragu doktrine demokratskoga socijalizma nalazimo u tekstu Kurta Schumachera *Što hoće socijaldemokrati?* (1945.), gdje autor govori o socijalizmu koji mora

imati "demokratsku legitimaciju". Na drugome mjestu, u tekstu *Razgraničenje od komunista* (siječanj 1946.), Schumacher kaže da je njemačkim socijaldemokratima stran autoritarni i omasovljeni socijalizam. *Otvoreno razgraničenje socijaldemokrata od komunista*, prijelaz od revolucionarnoga u demokratski socijalizam njemačke socijaldemokracije razvidno je i u *Duerkhemerovskim točkama* SPD-a iz 1949. u kojima se polazi od demokracije na temeljima socijalne jednakosti. U Frankfurtu je 3. srpnja 1951. ponovno utemeljena Socijalistička internacionala. U dokumentu *Ciljevi i zadaci demokratskog socijalizma* (1951) izvedena je kritika komunizma i jednostranačke diktature i istaknuta doktrina *demokratskog socijalizma*.

Ciljevi demokratskog socijalizma su društvena jednakopravnost, blagostanje, svjetski mir, socijalna sigurnost, demokracija protiv svakog oblika totalitarizma. Istaknute su bitne točke i odrednice socijaldemokratske politike: demokratska sredstva u politici; socijalizam uvjetovan slobodom; ostvarenje socijalizma kroz demokraciju; demokracija kao vladavina naroda što podrazumijeva zaštitu osobnih sloboda od državne samovolje; politička prava; izbori i politička reprezentacija naroda, jednakost pred zakonom, pravo na kulturnu autonomiju, neovisno sudstvo itd. Većina socijaldemokratskih stranaka u Europi i svijetu prihvatila je doktrinu demokratskoga socijalizma ili bar temeljne vrijednosti te doktrine. Njemačka socijaldemokracija je na kongresu u Bad Godesbergu 13-15. studenoga 1959. prihvatila program koji se *temeljio na doktrini demokratskoga socijalizma*. Prihvaćanjem doktrine demokratskog socijalizma u Njemačkoj i ostalim europskim zemljama socijaldemokracija je definitivno odbacila revolucionarni marksistički program. Program demokratskog socijalizma njemačka je socijaldemokracija potvrdila u dokumentu *Ciljevi demokratskog socijalizma* (Gospodarsko političke smjernice za 1975-1985.) u kojima se ponovno naglašavaju temeljne vrijednosti doktrine demokratskog socijalizma: *sloboda, jednakopravnost, solidarnost*. U razdoblju od 1949. do 1983. socijaldemokracija je u Njemačkoj na izborima imala tendenciju rasta. U većini europskih zemalja, posebice u Austriji i Švedskoj, socijaldemokracija igra značajnu ulogu u političkim sustavima tih zemalja.

Socijaldemokracija kao doktrina/ideologija

Socijaldemokracija u svojoj povijesti nije imala jedinstvenu doktrinu ili ideologiju, a različiti su teoretičari i ideolozi zastupali različite koncepcije socijalizma i metode dolaska do tog cilja: od revolucionarnih, do reformističkih i demokratskih metoda.

Ferdinand Lassalle (1825 - 1864) je zastupao *državni socijalizam*. Država, drži Lassalle, mora zajamčiti radničke udruge tj. pružiti im sve uvjete kako bi se udruge mogle održavati.

Zastupao je tezu da se radničke udruge trebaju udružiti u samostalnu političku stranku na temelju *općeg, jednakog i neposrednog prava glasa*. Radnički stalež po njemu svoje interese mora zastupati u njemačkom parlamentu, gdje svoje interese mogu zadovoljavati na miran i politički način. Ozbiljenje radničkog staleškog interesa moguće je legalnim i miroljubivim sredstvima političke borbe. (3)

Eduard Bernstein (1850-1932) smatra se začetnikom *revizionizma* tj. zahtjeva za prevrednovanjem marksističke, napose izvorne Marxove i Engelsove doktrine. Revizija doktrine značila je i posve novo shvaćanje političkoga djelovanja, tj. promjenu metode djelovanja. Umjesto revolucije revizionizam je zagovarao reformizam. Bernstein je autor svojevrsne "biblije revizionizma", djela *Pretpostavke socijalizma i zadaci socijaldemokracije* (1899.). (Iako se Bernsteinu pripisuju zasluge za revizionizam, smatra se da je znatan doprinos na tomu polju imao i Alfred Nossig - *Revizija socijalizma*.) Bernstein je 1909. održao predavanje "Revizionizam i socijaldemokracija" u kojemu je rekao: "Revizionizam koji u osnovi ima smisla samo za teorijska pitanja, znači preveden na politički jezik: *reformizam*, politiku sistemskog reformskog rada, nasuprot politici kojoj pred očima lebdi revolucionarna katastrofa kao stadij kretanja koji je željan i spoznat kao neminovan." (4) Bernstein smatra demokraciju relevantnim okvirom ostvarivanja interesa radničkoga društvenoga sloja. Smatra da je parlamentarno izborno pravo mogućnost i sredstvo ostvarivanja zahtjeva radničkoga sloja. Bernstein se ne oslanja samo na parlamentarne nego i na brojne metode izvanparlamentarne borbe radničkoga sloja. Smatrao je da socijalna demokracija teži društvenoj promjeni posredstvom "demokratske i gospodarske reforme". Govoreći o demokraciji, Bernstein smatra da je ona "ujedno *sredstvo* i *svrha*. Ona je sredstvo za izborenje socijalizma, i ona je oblik ostvarenja socijalizma". (5) Smatra da bez demokratskih ustanova ne bi bilo socijalne demokracije, a što se tiče teze o ukidanju *nacija*, Bernstein kaže: "Potpuno ukidanje nacija nije lijep san i svakako ga ne treba očekivati u ljudskoj budućnosti." (6)

Karl Kautsky (1854-1938) smatra se jednom od najutjecajnijih figura njemačke i europske socijaldemokracije. Šest desetljeća je djelovao kao ideolog SPD-a; za njega se govorilo da je bio "ortodokсни marksist" ali da je kasnije evoluirao na pozicije "renegatstva", raskinuvši veze s marksističkom i revolucionarnom prošlošću. Kad je riječ o demokraciji i socijalizmu, Kautsky drži da su oboje sredstvo za isti cilj: "Demokracija i socijalizam ne razlikuju se dakle u tome što je ona sredstvo, a on svrha. Oboje su sredstvo za isti cilj." (7) Demokracija je po njemu "mirna metoda klasne borbe" koja se koristi parlamentarizmom, štrajkovima, demonstracijama, tiskom i sličnim metodama pritiska, ali i reformama. Kautsky naglašava razliku između *reforme* i *revolucije*: "Razdvajala ih je činjenica da je političku vlast osvojila jedna nova klasa. U tome je

bitna razlika između revolucije i reforme." (8) Onaj tko odbija logiku i sredstva političke revolucije i zalaže se za mirni preobražaj, taj je "socijalni reformator".

Revizionizam i reformizam kao politički aspekt revizionizma nisu bile njemačke posebnosti. Prevladavale su i u drugim europskim socijaldemokratskim strankama.

Ideju odbacivanja revolucionarnog nasilja u Francuskoj je zastupao, na primjer, Jean Jaures, koji je držao da je radnički društveni sloj usmjeren na "zakonito osvajanje vlasti". Jaures odbacuje "klasnu diktaturu" i "revoluciju": "Danas socijalistički proletarijat priprema svoju revoluciju sasvim otvoreno na širokom području demokratske zakonitosti i općeg prava, širi je i organizira je." (9)

U krilu austrijske socijaldemokracije se ističe tzv. *austromarksizam*. M. Adler (1873-1937) govori o građanskoj demokraciji kao sastavnici ili sastavnom putu socijalne demokracije: "Ideju demokracije više ne čini građanska ravnopravnost nego tek *socijalna*" (10)

Doktrine različitih socijaldemokratskih teoretičara, među kojima su neki poput Bernsteina i možda Kautskoga, utjecale su na suvremenu političku doktrinu i ideologiju socijaldemokracije tj. *demokratski socijalizam*, koji je, kao što smo vidjeli, postao sastavnicom Socijalističke internacionale (1951.). Demokratski socijalizam usmjeren je protiv diktatorskog i totalitarnog socijalizma. Temelji se na *slobodi*, *jednakopravnosti* i *solidarnosti*. Sloboda podrazumijeva slobodu osobe, samoodređenje i samoodgovornost. Sloboda obvezuje. Jednakopravnost među ostalim podrazumijeva otklanjanje privilegija i stvaranje uvjeta za jednake životne prilike. Solidarnost je shvaćena kao sastavnica egzistencije čovjeka i temelj unutrašnjeg ozbiljenja slobode, te kao temelj zajednice utemeljene na etičkom razumijevanju zajednice. Politika koja se temelji na demokratskom socijalizmu znači demokratski državni poredak, zaštitu od svakog oblika diktature, razumijevanje demokracije kao općeg životnog poretka, demokratsku kontrolu gospodarstva i svih sfera života, uklanjanje povlastica u obrazovanju, promicanje višeduhovnosti i pluralnosti u svim sferama društvenog života, težnja prema pravnom međunarodnom poretku i solidarna pomoć zemljama u razvoju. (11) Demokratski socijalizam shvaća se kao *konstruktivni reformizam*, koji odbacuje nasilje i revoluciju. On predstavlja konačni raskid s revolucionarnim marksizmom. Demokratski socijalizam akceptira višestranačje i parlamentarizam. Odbacuje tezu o "klasnom karakteru" socijaldemokratskih stranaka, određujući ih kao "narodne stranke" (Volkspartei). Što se vlasničkih odnosa tiče, doktrina polazi od toga da se ciljevi mogu postići i tako da se ne dira struktura vlasničkih odnosa. Demokratski socijalizam unutar višestranačkog sustava pojavljuje se kao konkurirajuća i legitimna politička doktrina i ideologija zapadnoga svijeta. Budući da je privatio parlamentarna pravila igre, demokratski socijalizam je politička doktrina i ideologija

koja se u ostvarenju socijalnih ciljeva natječe s konzervativizmom, kršćanskom demokracijom, liberalizmom i drugim doktrinama i ideologijama (12).

BILJEŠKE

(1) Izvor: *Lexikon des Sozialismus*. Herausgegeben von Thomas Meyer et. al., Koeln, Bund Verlag, 1986.

(2) Izvor: Susanne Miller/Heinrich Potthoff, *Kleine Geschichte der SPD. Darstellung und Dokumentation 1848-1983*. Bonn, Verlag Neue Gesellschaft, 1983.

(3) Nerkez Smailagić, *Historija političkih doktrina*, Zagreb, Naprijed, 1970, str. 258-259.

(4) W.E. Bernstein, Der Revisionismus in der Sozialdemokratie, u: *Ein revisionistisches Sozialismusbild*, Dietz Verlag, Hannover, 1966, str. 42., odnosno prema: Bernstein, I. Bonomi, J. Jaures, S. Merlino, G. Sorel, P. von Struve, *Revizionizam*, Zagreb, Globus, 1981., str. XXXI.

(5) Eduard Bernstein, "Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalne demokracije", u: *Revizionizam*, nav. dj., str. 134.

(6) Isto, str. 155.

(7) Karl Kautsky, *"Ortodoksni marksizam" i reformizam*, Zagreb, Globus, 1979., str. 111.

(8) Isto, str. 236.

(9) Smailagić, nav. dj., str. 266.

(10) Isto, str. 303.

(11) Usp. Thomas Meyer (Hrsg.), *Demokratischer Sozialismus. Geistige Grundlagen und Wege in die Zukunft*, München-Wien, Guenter Olzog Verlag, 1980., str. 15-16.

(12) O razlikama: Hans Kremendahl, "Der Demokratischer Sozialismus in der Auseinandersetzung mit anderen politischen Stroemungen der Gegenwart", u: Thomas Meyer (Hrsg.), nav. dj. str. 107-140.

2. Unutrašnja politika

2.1. Politički sustavi

2.2.1. Pojam političkog sustava

Tradicionalna politologija rabila je izraz država, a ne politički sustav. Aristotel u *Politici* 2 govori o državi ili državnom zajedništvu, kojeg je svrha "dobro življenje" i zaštita od izvanjske opasnosti. Čovjek je u državi politička ili "društvena životinja": "Državni poredak je raspored u državi svih ostalih vlasti a najviše one glavne." (1) *Državni poredak* je istoznačnica *ustava*, jer je u ustavu izložen red stvari ili je zapisana narav nekog državnog ustroja, tj. sustava. U srednjovjekovnoj političkoj teoriji kod Augustina i Tome Akvinskoga rabi se izraz (nebeska)

država: tako je i u novovjekovnoj političkoj teoriji - u Macchiavellija (1469-1492) je to republika, u Hobbesa (1588-1679), Lockeja (1632-1704), Rousseaua (1712-1778), Montesquieja (1689-1755), Kanta (1724-1804), Hegela (1770-1831). U 20. stoljeću brojni istaknuti ustavni pravници, politolozi i sociolozi govore o državi - primjerice Kelsen (1881-1973), Heller (1891-1933), Carl Schmitt, Ernest Forsthoff i drugi, koji su ujedno bili i teoretičari različitih državnih poredaka (državnih oblika). Tek pod utjecajem sociološke škole, Webera, Parsonsa, Euhmana odnosno funkcionalista i teoretičara sustava razvila se *sistemska teorija*. Weber, primjerice, govori o poretku kao tijeku "društvenoga djelovanja". Poredak se temelji na nekim maksimama i pravilima, a vrijedi ako djeluje prema "obvezi" ili "uzoru". On je društveni red stvari na temelju prava i sporazuma. Pravo omogućuje "zaštitu od povrede", a sporazum omogućuje "prihvatanje i odluku o naravi reda ponašanja" (Max Weber). Neki poredak je legitiman na temelju nekih

"unutrašnjih pobuda", odnosno tradicije, dakle onog što je oduvijek postojalo - vjerovanja, vrijednosno racionalnog vjerovanja, pravne i interesne podrške itd.

Kod teoretičara opće teorije sustava, Parsonsa, Eastona i drugih, nailazimo na različita određenja pojma *sustava*. Prema Eastonu je sustav "svako zbiljsko biće koje se održava istovjetnim djelomično na temelju vlastitog reda, djelomično na temelju vanjskih okolnosti u kompleksnoj, promjenjivoj okolini kojom se ne može posve ovladati." (2) Sustavi se mogu shvatiti kao cjeline sačinjene od mnoštva dijelova ili *pod sustava*. Politolozi i zastupnici teorije političkog sustava (David Easton, Gabriel A. Almond, Talcot Parsons, Karl W. Deutsch, Niklas Luhman) bavili su se i teorijom političkog pod sustava. Politički pod sustav je relativno autonoman sustav odlučivanja ili, kako kaže Almond, "sustav interakcije, koji postoji u svim nezavisnim društvima koja vrši funkciju integracije i adaptacije pomoću upotrebe sile ili prijetnje upotrebom manje-više legitimne fizičke prinude". Prema njemačkom politologu Beymeu je politički sustav "sustav odlučivanja, čije odluke imaju osobitu 'relevanciju' budući da pogađaju razdiobu dobara. Ta se razdioba zbiva autoritativno, jer se u pravilu mora respektirati, a sistem ima u pripravnosti sankcije za zastrašivanje ponašanja." (3) Njemački politolog

Manfred Hattich piše: "Pod političkim sustavom razumijemo ukupnost odnosa političke vlasti i različitih struktura moći." (4)

Na temelju prethodnih određenja može se reći da je politički sustav relativno autonomni oblik globalnog pod sustava političkog ili specijaliziranog odlučivanja, raspodjele vrijednosti, te adaptacije i integracije pojedinaca i društvenih grupa na temelju normi, vrijednosti i legitimne fizičke prinude.

2.1.2. Uloga vrijednosti

Brojnim određenjima društvenih vrijednosti zajedničko je da vrijednosti (5) izražavaju neki simbolički sustav koji pomaže pri izboru mogućnosti i ponašanju, da opravdavaju i usmjeravaju ponašanje. (6) Tijekom povijesti, društva i zajednice su nastajali na temelju stanovitog skupa (društvenih) vrijednosti. U dugoj povijesti od Aristotela do modernih mislilaca države/političkog sustava iskristalizirali su se sustavi vrijednosti koji se prihvaćaju kao orijentiri političkog djelovanja.

Politički sustavi, dakle, u različitim kulturama i civilizacijama počivaju na navlastitim vrijednostima kao idealtipovima, a te vrijednosti zavise od naravi političkog sustava. U demokratskim su sustavima poslije francuske revolucije sloboda, bratstvo i jednakost svojevrсни ideal tipovi, idealne vrednote demokratskih ustava. U politici se vrijednosti javljaju kao ideali ili,

kako bi rekao Talcot Parsons, kao "glavne usmjeriteljice djelovanja". (7) Ako politički sustavi/poreci služe postizanju nekog cilja, kako drži Parsons, tada je sustav vrijednosti na kojima počivaju izražen u *političkoj kulturi* koja izražava narav političkog sustava, obrasce političkog ponašanja orijentirane prema vrijednostima. Vrijednosti su sastavni dio političke kulture; one daju značenje i smisao političkom djelovanju. U političkoj kulturi vrijednosti su "predispozicije djelovanja". One pojedincima i političkim grupama u nekom političkom sustavu, pored orijentacije (vrijednosne orijentacije), omogućuju prilagodbu (adaptaciju), povezivanje i uklapanje (integraciju), a političkom sustavu koheziju i stabilnost.

S obzirom na različite vrste političkih sustava i političkih kultura, postoje i različiti sustavi vrijednosti. U komunističkim sustavima "solidarnost", "klasna borba", "besklasno društvo", a u fašističkim "mržnja", "agresija", "snaga", "rat", "rasna čistoća" itd. U demokratskim "sloboda", "jednakost pred zakonom", "ljudska prava", "privatno vlasništvo", "izbori", itd. Vrijednosti izražene u političkoj kulturi na kojima u idealtipskom smislu počivaju sustavi, prepoznaju se u političkim programima stranaka, deklaracijama u obliku stranačkih vrijednosnih orijentacija, te u *ustavu* kao najvišem zakonu političkog sustava. Ako se pojavljuju u ustavu, vrijednosti su idealni tipovi utjelovljeni u pravilima/normama ponašanja. Svaki je ustav na neki način idealtipska slika poželjnog djelovanja i po definiciji su bolji od (političke) zbilje. Vrijednosti utjelovljene u pravilima/normama u zbilji se ili izigravaju ili se u političkom djelovanju sudionici, nositelji političkih uloga nastoje što više približiti vrijednostima na kojima pokušava živjeti neki politički sustav. U razvijenim demokratskim političkim sustavima Zapada, prema tezama američkog politologa Ronalda Ingelhart (*Tiha revolucija*), došlo je do promjena u vrijednosnoj paradigmi - od materijalističkih prema postmaterijalističkim vrijednostima. Kategorije materijalističkih vrijednosti kao što je *sigurnost* (jake vojne snage radi zaštite sustava, na primjer) ustupaju mjesto postmaterijalističkim, intelektualnim i estetičkim vrijednostima kao što su zaštita prava mišljenja, jačanje prava sugovornništva glede vladinih odluka i estetizacija čovjekove okoline. (8)

2.1.3. Uloga normi/pravila

Norma je tehničko pravilo, uputa, popis djelovanja (političke) ustanove. Prema Malinowskom, ustanove se među ostalim temelje na skupu apstraktnih pravila/normi (9) koje nazivlje statutom, poveljom, ustavom. Statut neke političke ustanove, primjerice stranke, sadrži niz normi kojih se članovi moraju pridržavati. On određuje pravila, dispoziciju, sankciju. Takav

sustav normi određuje uvjete postupanja, obveze i dužnosti koje je čovjek dužan izvršavati u političkoj ustanovi, način izbora političkog vodstva, način organizacije i provedbe izbora i drugo. Pomoću normi ustanovljuju se tijela i organi ustanove, prava i dužnosti članova političkih tijela. Političko djelovanje u ustanovama zasnovano na normama zapravo je obvezujuće djelovanje ili, u autoritarnim sustavima, djelovanje sa snagom zapovijedi. Tako se, primjerice, član parlamenta ili nekog parlamentarnog tijela mora ponašati prema propisanim normama. Pravna norma izraz je zakonske snage ustanova, koja imperativno postavlja neke zahtjeve svojim članovima. Moralna norma nema prisilna obilježja, ona obvezuje pojedinca da djeluje prema svojoj savjesti tako da pridonosi zajedničkom dobru. Prolazeći kroz institucije, čovjek se susreće sa pravnim, imperativnim i moralnim normama. U *Uhrmensch und Spatkultur* (10) Gehlen govori o imperativnom djelovanju zasnovanom na pravnim normama, koje služe kao orijentacija za djelovanje u institucijama. One utvrđuju do kojih gornjih granica može djelovanje ići a da se pritom ne ugrožava egzistenciju pojedinca i institucije.

U primjeni norme slijedi se načelo *jednakosti*, što znači da su članovi institucije koji djeluju jednaki, bez obzira na posebnosti. Norma je izraz uma, ona je općenita i zadaća joj je da ljude koji djeluju upućuje na ispunjenje nekih svrha, vrijednosti, *obveza* i *dužnosti*. Od čovjeka se zahtijeva ispunjenje dužnosti, koja je vezana uz njegovo specifično djelovanje ili djelatnost, ali uz prethodno poštovanje pravila igre što ih imperativno nameće institucija. Prema Gehlenu, takvo djelovanje izvodi se iz biti same institucije. Prije ostvarenja potreba i interesa u instituciji, čovjek mora djelovati tako da vodi računa o toj zakonitosti. *Dužnosti* koje jedna institucija postavlja pred čovjeka ne moraju se odnositi samo na njegove radne obveze; od čovjeka se može zahtijevati i podrška idejama institucije, svjetonazora, rituala, kazni i nagrada i kolektivnog stava. Pored pravnih normi koje obvezuju i moralnih normi koje je poželjno poštovati, institucije razvijaju i običajna pravila djelovanja. Običaji za razliku od pravnih normi ne zahtijevaju, da uporabimo Gehlenov izraz, "grupnu disciplinu". Običajne norme, kada se jednom prihvate, postaju trajne vrijednosti neke institucije koje ona nastoji njegovati i sačuvati.

Na temelju postojećih pravila/normi institucije "usmjeravaju potrebe" (11) i tako ispunjavaju jednu od najrelevantnijih antropoloških funkcija.

2.1.4. Normativno kao imperativno djelovanje

Institucije kao trajna obitavališta ili objektivni oblici čovjekova života, njihov socijalni dom, utemeljena su radi "kontinuiteta društva" (12) i zasnovana na *normama*. Norma je tehničko pravilo institucije ili jedan od osnovnih elemenata njezina funkcioniranja. Čovjekovo djelovanje

u institucijama odvija se prema unaprijed utvrđenim pravilima - normama. Normativno djelovanje samo je nacrt ili zamisao djelovanja, pomoću kojeg se utvrđuje kretanje i svrha. Između zamišljenog - normativnog djelovanja i ozbiljenja krajnje svrhe djelovanja može nastupiti nemogućnost ozbiljenja postavljene norme; tako nastaje raskorak između zamišljenog plansko-institucionalnog normativnog nacrtu i zbiljskog života.

2.1.5. Uloga ustanova

Skup pojedinačnih ustanova ili struktura tvori politički sustav. Ustanove su racionalno uređen tip grupnog djelovanja radi zadovoljavanja potreba i interesa (političke ustanove), postizanja sigurnosti, stabilnosti vođenja života, orijentacije života. Ustanova je svojevrsan "sustav vođenja" pojedinaca i društvenih grupa, koji počiva na vrednotama i normama. Vrednote im daju duhovno obilježje, a normama se utvrđuju pravila života i ponašanja. Niti jedna (politička) ustanova ne može bez ideja vodilja, duhovne pokretačke sile, koja ljude nagoni na djelovanje ili ih usmjerava prema nekom političkom cilju. Političke ustanove nisu vječne; trajne su one koje postanu "utvrde" političkih odnosa, interesa, utemeljene na kočenju ili samodisciplini. Budući da se kroz ustanove čovjeku usađuju navike, ustanove bismo mogli nazvati i "sustavom navika". (13) Kroz njih se usmjeravaju ljudske potrebe i nastoji postići "stabiliziranje" čovjekova života. U ustanovama kao sustavima vođenja i usmjeravanja stabiliziranje se postiže naviknutim djelovanjem.

Političke ustanove su relativno trajni oblici grupnog djelovanja radi zadovoljavanja interesa, osvajanja i čuvanja vlasti, te organizacije života u zajednici. Politička stranka je primjer političke ustanove osnovane radi osvajanja vlasti. U njenom političkom programu su iznesene vrednote, primjerice tradicionalne, konzervativne, liberalne, socijalističke, socijaldemokratske, fašističke itd. Ako osvoji vlast, stranka oblikuje politički sustav u skladu s vrednotama iznesenim u programu. Stranka pored toga ima i statut odnosno ustav. Pisanim pravilima i normama statuta utvrđuju se pravila ponašanja. Jedna od političkih ustanova demokratskog društva je *parlament*, kao mjesto donošenja zakona, dok unutar i oko parlamenta mogu djelovati predstavnici interesnih grupa i grupa za pritisak u političkom sustavu. Vlada, kao ustanova izvršne vlasti, sudovi kao ustanove *sudbene vlasti*, uprava i predsjednik republike temeljne su političke ustanove demokratskog sustava. Naravno, u diktatorskim i totalitarnim političkim sustavima nema nekih od nabrojenih ustanova, primjerice parlamenta i ustanove višestranačja. Bez obzira o kojem se tipu političkih ustanova radilo, sastavni dio političkog

života su *simboli* ustanova, primjerice grbovi, zastave i himna, *rituali/ceremonijali*. Primjerice, ceremonijal ustanovljenja predsjednika republike, krunidba kralja u monarhijama, primanja stranih državnika, svečani ceremonijali smjene predsjedničke straže, počasne kraljevske garde. U političkim ustanovama ljudi se očituju kao politička bića, bića zajednice.

BILJEŠKE

(1) Aristotel, *Politika*, Zagreb, Globus/Liber, 1988.

(2) Usp. Niklas Luhman, *Teorija sistema. Svrhovitost i racionalnost*, Zagreb, Globus, 1981, str. 14.

(3) Klaus von Beyme, *Suvremene političke teorije*, Zagreb, Stvarnost, 1977, str. 171.

(4) Manfred Hattich, *Grundbegriffe der Politikwissenschaft*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980, str. 79.

(5) Vrijednosti mogu biti: osobne, grupne, univerzalne, estetske, religijske, gospodarske, političke. Vrijednosti su utemeljene u pravilima ponašanja. One daju značenje svim činima pojedinaca i gotovo svemu u kulturi ... određuju ustrojstvo kulture te čudoredne čine pojedinaca, njegovo djelovanje, ponašanje i osjećaj.

(6) Talcot Parsons, *Structure and Process in Modern Societies*, New York, The Free Press, 1960, str. 171.

(7) Usp. Talcot Parsons, *Društva*, Zagreb, August Cesarec, 1991, str. 163.

(8) Usp. *Pipers Wörterbuch zur Politik 2*, München-Zürich, Piper Verlag, 1983, str. 510.

(9) "Norme su, međutim, prije svega društvene. One imaju regulacijsko značenje za društvene procese i odnose... U razvijenim društvima strukturalno težište normi jest pravni sistem." - Talcot Parsons, *Društva*, Zagreb, August Cesarec, 1991, str. 31. Norme su u funkciji održavanja poretka - naredbe, kazne, zabrane, dopusnice, ukori, opomene, pohvale, odlikovanja.

(10) Arnold Gehlen, *Uhrmensch und Spatkultur*, Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt, Athenaion GmbH, 1975.

(11) Isto, str. 73.

(12) Arnold Gehlen, "Sozialstrukturen primitiver Gesellschaften", u: *Soziologie*, str. 14.

(13) Arnold Gehlen, *Uhrmensch und Spatkultur*, str. 23.

2.2. Tipovi političkih sustava

Povijest politologije bilježi brojne pokušaja razvrstavanja političkih sustava/oblika vladavine. Prvu i najstariju razdiobu izveo je Aristotel u svojoj *Politici*, gdje govori o kraljevstvu (monarhiji), vladavini najboljih (aristokraciji), ustavnoj vladavini (republici), samosilništvu (tiraniji), vladavini manjine (oligarhiji) i pučkoj vladavini (demokraciji). Svaki od tih oblika političkog sustava temelji se na nekom načelu i naravi. Aristotel govori i o tehnikama čuvanja i promjene političkih sustava. Da bi se neki sustav sačuvao, Aristotel preporučuje izbjegavanje "protuzakonitih žinidbi" i smicalica poradi obmane mnoštva; vlast treba postupati dobro s pukom i članovima državne organizacije, a što se državnih službenika tiče oni moraju gajiti ljubav prema političkom sustavu, imati određene sposobnosti za posao kojega obavljaju te neke moralne vrline. Neprijateljima političkog sustava treba utjerivati strah. S druge strane, Aristotel smatra kako mora postojati "odgoj primjeren dotičnom državnom poretku". (1) Danas bismo rekli da svaki politički sustav ima navlastit tip *političke kulture*. Promjenu političkog sustava mogu izazvati bune koje se podižu radi uspostave jednakosti, neredi kao prosvjed protiv nejednakosti, nepravdi i slično. Kako je rekao Aristotel: "Bune, dakle ne nastaju porad sitnica, jer ljudi se bune radi krupnica." (2) Macchiavelli (1469-1492) u spisu *Vladar* govori o *republikama* i *kneževinama*. O republici kao državnom obliku razmišlja i J. J. Rousseau (1712-1778). Kod Johna Lockea (1632-1704) i Montesquieua (1689-1775) u njegovom *Duhu zakona* nailazimo na različite tipove političkih sustava. Montesquieu piše o republikanskoj,

monarhijskoj, despotskoj, demokratskoj, aristokratskoj vladavini. Kant (1724-1804) govori o republikanskom obliku vladavine.

Politički teoretici 19. i 20. stoljeća također su u svojim spisima razvrstavali tipove političkih sustava. U Engleskoj se tijekom 19. stoljeća razvijao nauk o parlamentarizmu i *parlamentarnoj monarhiji*, u Njemačkoj nauk o ustavnoj monarhiji. Naročito se razvijala teorija demokracije. Tijekom 20. stoljeća još su se nazirale konture Aristotelova i Montesquieuova razvrstavanja političkih sustava. Kako se u politologiji sve više razvijala specijalizacija, postupno se razvijala politološka disciplina *komparativna politika*. Naučavanje o vladavini najboljih (aristokraciji) razvijali su zastupnici teorije o političkim elitama (Mosca, Pareto, Michels, Mills i drugi). Nauk o samosilništvu (tiraniji) prepoznatljiv je u politološkim teorijama *diktature* (Carl Schmitt, F. Neumann) i *totalitarizma* (H. Arendt, M. Curtis, M. Funke, I. Howe, W. Schlangen, B. Seidel, B. Jenkers, C. J. Friedrich, Z. K. Brezinski). Klasične teorije demokracije nadopunjene su novijim promišljanjima (W. D. Narr, F. Nashold, Held, Liphardt i drugi). U politološku literaturu ubrajaju se i brojni pregledi klasifikacija tipova političkih sustava. (3) U nastavku ćemo sažeto izložiti značajke pojedinih tipova političkih sustava.

2.2.1. Tiranija

Stari pojmovi političkih sustava iz Aristotelove *Politike*, danas nemaju značenje kakvo su imali u njegovo doba, kada su se odnosili na drevne političke sustave Atene, Sparte, Kartage, Krete, Egipta. Od grčke davnine do današnje upotrebe doživjeli su goleme mijene.

To se odnosi i na sadržaj pojma *tiranija*. (Hrvatski izraz koji predlaže Tomislav Ladan je *samosliništvo, samovlada, samovlašće, samovoljno vladarstvo*.) Što je Aristotelu *samosliništvo*? To je vladavina jednoga, odnosno "jednovlada, kao što je rečeno, i gospodstvo (jednoga) nad državnim zajedništvom..." (4) Aristotel smatra kako su barbarski narodi i Azijati skloniji samosilničkoj vladavini: "I jer u naravljju skloniji ropstvu barbari nego Grci, te Azijati nego Europljani, strpljivo podnose *samosilničku* vladavinu, bez omraze. Zbog toga su te (vladavine) samosilničke, ali su postojane, jer se temelje na očinskim običajima te su zakonite." (5) Samosilništvo se primjerice razlikuje od kraljevstva (6) po tomu što u slučaju kraljevstva podanici svojevoljno prihvaćaju kraljevsku vlast, dok se samosilništvo ustanovljuje protiv volje podanika, samosilnik se ravna po vlastitoj naravi, ne vodeći računa o puku i podanicima. Duševna obilježja samoslinika iskazuju se u želji da ih neograničeno slušaju. Poslušnost se izvodi iz straha. Samosilnik (7) želi poniznost i laskanje. On više voli opake ili zle, negoli dobre ljude. Samosilnici propadaju uslijed prezira i mržnje puka.

Kada je riječ o samosilništvu, Montesquieu u *Duhu zakona* govori o despociji, tj. o vladavini jednoga "bez zakona i pravila", vladavini koja se temelji na osobnoj volji i hirovima. J. Milton u djelu *Aeropagika i drugim spisima o građanskim slobodama*, govori o samosilniku (tiranu) koji se ne obazire na zakon, nego "vlada samo u vlastitu korist i na korist svoje stranke". Dakle, najjednostavnije određenje ovog političkog sustava jest da je samosilništvo (tiranija) oblik vladavine "bez zakona, ili točnije, monarhijska vlast bez zakona". (8) John Locke u knjizi *Dvije rasprave o vladi* tiraniju određuje kao "vršenje vlasti izvan prava". (9)

Kao što smo rekli, samosilnik voli poniznost i laskanje, ali ne i mudrost i hrabrost. Samosilnik se boji mudrih, znalaca i hrabrih. Tiraninov strah od mudraca specifičan je strah. On se boji hrabrih jer su radi slobode spremni na rizik. Boji se pravednih, jer mnoštvo bi moglo poželjeti da im oni vladaju. Što se tiče mudrih, boji se da bi oni "mogli snovati nešto". (10) Samosilnici (tirani) propadaju zato što izazivaju prezir i mržnju, a ukoliko prijeđu granicu pučke izdržljivosti i snošljivosti dopušteno je smaknuće ili tiranocid. Već navedeni Milton smatra to podvigom, zbog toga što onaj tko je pogazio sve zakone ne može očekivati nekakvu zakonsku presudu. Tiranocid je olakšanje puka.

2.2.2. Monarhija

Monarhija je vladavina jednoga. Aristotel u *Politici* rabi izraz "jednovlada". On dalje kaže: "Onu od jednovlada koja se obazire na zajedničku korist običavamo nazvati kraljevstvom." (11) Grčki naziv za kraljevstvo je *Bassileia* (njem. *das Kongtum*, monarhija). Ako se ne obazire na zajedničku, nego osobnu korist onda je to samosilništvo, samovlada (tiranija). Kraljevine po Aristotelu mogu biti *doživotne, nasljedne, izborne*. Kralj se u odnosu na mnoštvo ističe krepostima i sposobnostima upravljanja državom. Kraljevina i jest poradi "goleme izvrsnosti onoga tko kraljuje". (12) Aristotel je govorio o četiri oblika kraljevstva: "po pristanku podanika, ali s ograničenim ovlastima, *barbarsko* (elementi samosilništva), izborna, nasljedna i doživotna". Kraljevstva su relativno trajna. Mogu propasti iznutra - kraljevskim/dinastičkim borbama; poradi samosilničkih (tiranijskih) postupaka kralja. Kraljevstvo se po Aristotelu "održava pomoću prijatelja; značajka je samosilništva ne pouzdavati se u prijatelje, budući da svi žele srušiti (samosilništvo), a prijatelji to još najviše i mogu". (13)

Novovjekovni teoretičar politike N. Macchiavelli u svom *Vladaru* govori o *nasljednjim* novim i *mješovitim monarhijama*. (14) Nasljedne su one kada jedna loza duže vlada (15), a nove monarhije nastaju kada ih utemeljuje nova vladarska kuća. Nasljedne monarhije se lakše održavaju ukoliko se drže tradicije vladarske kuće i propisanih zakona. Mješovite monarhije

nastaju u slučaju kada se ne pojavljuju kao posve nove, nego se vezuju uz neku drugu. Jean Jacques Rousseau u *Društvenom ugovoru* govori o monarhiji kao obliku vladavine koji pogoduje "samo velikim državama". (16) Kralj je prema Rousseauu osoba koja jedina vlada na temelju zakona. (17)

John Locke u *Dvije rasprave o vladi* monarhiju definira kao vladavinu jedne osobe. Monarhije dijeli na *nasljedne*, kada se vlast predaje jednom čovjeku i njegovim nasljednicima i *izborne*, kada se nakon vladarove smrti izabere njegov nasljednik. U monarhijama se podanici mogu pozvati na zakon i sud u slučaju rješavanja sporova. Vladar, suveren, u ratu je i vrhovni zapovjednik.

Između vladara/kralja i naroda stoje "posrednički redovi" ili stupnjevi. Montesquieu u *Duhu zakona* monarhiju određuje kao vladavinu "u kojoj samo jedan vlada, ali pomoću ustaljenih i ustanovljenih zakona, umjesto da, kao u despotskoj vladavini, samo jedan, bez zakona i pravila, sve vodi voljom i hirovima". U monarhijskom sustavu vladanja "vladar je izvor svekolike i građanske vlasti". Prijelaznu vlast u monarhiji tvori "vlast plemstva". Ta vlast čini bit monarhije: bez monarha nema plemstva, bez plemstva nema monarha. U protivnom, na vlasti je despot" (Montesquieu). Povijest bilježi više vrsta, tipova monarhija. *Despotska monarhija* ili monarhija despotskog tipa predstavlja neograničenu vlast, a podanici su bez ikakvih prava prema vladaru. (18) Primjer takve vladavine bila je bizantska monarhija, koja je imala teokratski karakter "jer se vladar smatrao božjim izabranikom... postavljao patrijarhe, dakle, bio je faktički poglavar crkve. Zbog toga se govorilo o cezarizmu u Bizantu". (19) Na prostoru bivšeg carstva u doba Karolinga (karolinška, franačka država) bila je razvijena *patrimonijalna monarhija*. Staleška monarhija predstavljala je *prijelaz iz patrimonijalne u apsolutnu monarhiju*.

Apsolutna monarhija je vladavina kralja s božanskim pravima, koja se počela razvijati u 13. stoljeću a vrhunac je dosegla s Lujem XIV., u 18. stoljeću. Albert Sabone kaže: "Teoretičari su dali toj monarhiji obilježje božanskog prava što se dalje potenciralo. Pod Henrikom IV., Layseau je još smatrao kralja službenikom naroda i izvornim namjesnikom Božjim. Pod Lujem XIII., Lebert je bio određeniji: Otuda se može zaključiti da su naši kraljevi - čija je vlast od samog Boga, koji nisu obavezni da se pokore ma kakvoj zemaljskoj sili i koji uživaju sva prava koja se daju savršenoj apsolutnoj vrhovnoj vlasti - sasvim suveren u svom kraljevstvu." (20) Obilježja svetosti/božanskog kralj je zadobio činom krunidbe kada je biskup u katedrali izgovarao ove riječi: "Budi blagoslovljen i ustoličen za kralja u ovom kraljevstvu koje ti je Bog dao da njime vladaš." Kralj je poslije pomazanja govorio bolesniku: "Kralj te dodiruje i Bog će te ozdraviti." I dalje: "Kralj se napokon pod zakletvom obvezuje da će držati narod sjedinjen s

crkvom, da će učiniti da u pravosuđu vlada jednakost i milosrđe. Kralj, dakle, nije tiranin nego predstavnik općih interesa iznad staleža i ustanove kraljevstva, on raspolaže sredstvima neograničene vlasti i nije podvrgnut nikakvoj kontroli. Glavna oznaka monarhije je *apsolutizam*." Kraljeva vlast je jedinstvena, nedjeljiva, neporeciva. Ona je neograničena i kao takva izvor zakonodavstva (kralj je zakon), upravne vlasti; kralj je gospodar rata i mira, zapovjednik vojske, voditelj vanjske politike. Kraljevsku vladu tvorili su "kancelar, četiri državna tajnika, financijski kontrolor".

Apsolutne monarhije širile su se Europom od 13. do 18. stoljeća. Korijeni francuskog apsolutizma sežu u doba kardinala Richelieua (1624-1642), kada je kraljevstvo slovalo kao "božanska tvorevina". On je prestao sazivati državne staleže i centralizirao je vlast, koju je učvrstio njegov nasljednik kardinal Mazarin. Vrhunac apsolutizma u Francuskoj bio je pod Lujem XIV., koji se poistovjetio s državom: "Država, to sam ja." Apsolutizam je doveo u Francuskoj do savršenstva Luj XIV., koji je državu usmjerio na svoju osobu: "sve niti stjecale su se u njegovoj ruci." (21) U Engleskoj je kuća Stuart bila sklona apsolutizmu. Kraljevi Karlo II. (1660-1685) i Jakob (1685-1688) iskazivali su apsolutističke težnje po uzoru na Luja XIV. Uskoro je izbio sukob kralja i parlamenta, jer je parlament te sklonosti mogao samo djelomice obuzdavati. Godine 1679. kralj je morao potvrditi povelju *Habeas Corpus*, "zakon koji je štitio podanike od samovoljnog uhićenja... zbog apsolutističke samovolje kralja... izbila je tzv. slavna revolucija, slavna zato što je bila beskrvna". Jakob II. bio je protjeran, a parlament je pozvao na prijestolje protestanta Vilima III. Oranskog..." Vilim III. Oranski (1689-1702) je prije preuzimanja vladarske dužnosti tek prihvatio ograničenja vlasti iz Deklaracije o pravima (*Bill of Rights*, 1689). Kralj i njegova žena Mary su 13. veljače 1689. priznali Deklaraciju o pravima, a tek nakon tog čina proglašeni su kraljem i kraljicom. "*Zakon o pravima* ima širi podnaslov: Zakon koji proglašava prava i slobode podanika i koji određuje nasljeđe krune."

Prema Zakonu o pravima kralj ne može donositi i ukidati zakone bez parlamenta i mora vladati na temelju zakona. Osnažena je uloga parlamenta i na taj način uspostavljena *ustavna monarhija*, kao i u Francuskoj nakon revolucije, od 1789. godine kada je prvim ustavom iz 1791. proglašena ustavnom monarhijom. Ustavna monarhija je ograničila vlast vladara ustavom "svodeći je samo na izvršnu vlast". Vladar kod donošenja zakona mora surađivati s parlamentom. U 19. stoljeću većina europskih zemalja nastojala je na ravnoteži kralja i parlamenta. U nekim zemljama postupno se razvila *parlamentarna monarhija*, u kojoj je parlament središte vlasti. Monarh je sveden na ulogu reprezentanta države spram drugih država.

2.2.3. Diktatura

Diktatura je oblik vladavine koji se temelji na monopolu vlasti i njezinom izvršavanju, bez ograničenja. (22) Njemački politolog i pravnik Carl Schmitt diktaturu određuje kao "autoritarnu vladavinu", "cezarizam", "bonapartizam". (23) Isti teoretičar na drugom mjestu kaže: "Ali i svaka jaka egzekutiva s centralnim vladinim sistemom i autokratskim vrhom naziva se diktaturom i napokon je dovoljno svako osobno isticanje, osobna vladavina (*personal rule*) u najširem smislu, da bi važila kao diktatura." (24) Franz Neumann u djelu *Demokracija i autoritarna država* upozorava kako diktature kakve su se javljale u povijesti nemaju ista obilježja. Diktatura je u slučaju starog Rima "bila dužnost s jasno određenim ovlastima, opsegom i trajanjem, te se ne smije miješati s političkim sistemom u kojoj si neka individua ili grupa prisvajaju vlast i gdje nema nikakvog opisa dometa ili trajanja diktatorske vlasti". (25) Rimska diktatura bila je vremenski ograničena na šest mjeseci (26) a razlog uvođenju bila je obrana od izvanjskog neprijatelja. Neumann nadalje upozorava na razlike pojmova diktatura, monarhija, tiranija, despocija. Po njemu je monarh ukoliko ima apsolutnu ili ničim ograničenu vlast zapravo diktator. Ovdje se moraju uzeti u obzir načela izvršavanja i legitimnosti vlasti. Ako se uzme u obzir prvo načelo apsolutni monarh je diktator, ako se uzme u obzir drugo, apsolutni monarh nije diktator. Krajnji oblici apsolutne monarhije su diktature ili tiranije. Pod tiranijama Neumann podrazumijeva oblik vladavine bez ikakvih ograničenja, a despocije su oblici vladanja primjereni "orijentalnim diktaturama".

Neuman nadalje govori o tipovima diktature. Prvi tip je jednostavna *diktatura*. Diktator izvršava vlast pomoću apsolutne kontrole nad policijom, sudstvom, vojskom i birokracijom. Drugi tip diktature je *cezaristički*. Cezaristička diktatura postoji onda kada diktator potrebuje i traži javnu podršku masa i uvijek je osoban. Treći tip diktature su *totalitarne diktature*, kada se uspostavlja totalna ili cjelovita kontrola nad društvom, tj. gospodarstvom, medijima, odgojem, privatnim životom itd. Ona može biti kolektivna ili osobna, dakle može ali ne mora imati cezaristički karakter. Diktature se mogu temeljiti na klasnom i nacionalnom društvenom supstratu. Klasne diktature plod su marksističko lenjinističke političke teorije, utemeljene u teoriji klasne borbe, *diktaturi proletarijata*. Teorija diktature proletarijata, odnosno socijalističke diktature, kako ističe Carl Schmitt, jest nijekanje "parlamentarne demokracije" uz odricanje od formalne demokratske osnove. Diktatura je proletarijata prijelazni oblik vlasti radničke klase prema komunizmu. Proleterska diktatorska država suprotnost je demokraciji; općenito se može definirati kao ukidanje demokracije. Diktatura proletarijata ili nacionalsocijalistička, fašistička diktatura predstavljaju tipove "izvanrednog stanja", suspenziju demokracije i pravne države, liberalnih načela. Ipak, postoji razlika između cezarističke i

totalitarne diktature. Neumann s pravom upozorava na razlike. Cezarističke dikataure nisu uvijek, bar do 19. stoljeća vodile totalitarnim diktaturama, "niti je totalitarna država bila nužnim rezultatom pravog cezarističkog pokreta". (27)

Neumann navodi pet obilježja *totalitarne diktature*. Prvo je obilježje prijelaz od države koja se temelji na zakonima u policijsku državu. U pravnoj i demokratskoj državi vladavina zakona je koristi svima bez obzira na posebnosti, a protiv državne prinude ili iracionalnog nasilja, dok je u policijskoj državi ukinuta vladavina zakona i sve je okrenuto protiv građanskih prava. Drugo obilježje je prijelaz od raspršene liberalne vlasti u koncentriranu i monopolističku vlast. Ukida se dioba vlasti, natjecanje, načelo pluraliteta, dvodomni sustav itd. Treća pretpostavka totalitarne diktature je postojanje jedne monopolističke državne stranke. Ona je politički instrument kontrole države i društva. Postojanje monopolističke stranke i političkog monopola znači ukidanje višestranačja i političkog natjecanja, što je četvrta značajka totalitarne diktature. Uloga monopolističke stranke implicira "prijelaz od pluralističke u totalitarnu kontrolu nad društvom. Društvo se više ne razlikuje od države; ono je totalno prožeto političkom vlašću." (28) Kontrola društva i države postiže se nametanjem načela vođe, sinhronizacijom društvenih organizacija, stvaranjem stupnjevite elite, atomiziranjem i izoliranjem pojedinaca uz stvaranje masovnih organizacija i pretvaranjem kulture u propagandu. (29)

Totalitarne diktature razvile su se u 20. stoljeću; to su fašističke, nacističke, boljševičke, komunističke diktature. U ostaloj politološkoj literaturi nastoje se pronaći obilježja totalitarnih diktatura. Prvo obilježje je postojanje neke ideologije. Nacionalsocijalistička ideologija počiva na borbi rasa (rasnoj borbi) a njezini sastavni dijelovi su protuliberalizam, protudemokracija, protužidovstvo, ideja zajednice, ideja rasne čistoće, protukapitalizam, organska solidarnost, načelo vođe, narodna zajednica, krv, tlo, dominacija arijske rase. Ideologija boljševizma i komunizma počiva na teoriji klasne borbe kao napretka povijesti, diktature proletarijata, odumiranja države, klasne solidarnosti, na teoriji savjetne demokracije, besklasne zajednice, kolektivizma, protuliberalizma itd.

Totalitarne diktature uspostavljaju dakle ideologijski monopol i tehnologiju vladanja. Elementi tehnologije su prinuda, teror i širenje straha, kontrola svih sredstava priopćavanja i komuniciranja, selekcija informacija, isključivanje ili kontrola javnosti, pretvaranje medija u propagandu, komandna uloga države i stranke, vođa i masa itd. (30) U Europi je od 1918-1945. bilo više totalitarnih diktatura. To je vrijeme slabljenja demokracije, uspona fašizma i nacionalsocijalizma, kada su kao gljive poslije kiše u mnoštvu zemalja i na Istoku i na Zapadu nicali fašistički i komunistički pokreti kao preduvjeti uspostavljanja desnih i lijevih totalitarnih diktatura. U nekim zemljama prije i poslije Drugog svjetskog rata uspostavljene su i cezarističke

diktature, primjerice u Mađarskoj (Horty), Jugoslaviji (Aleksandar), Španjolskoj i Portugalu (Franco i Salazar), Latinskoj Americi itd. Poslije Drugog svjetskog rata cezarističke diktature zadržale su se u Grčkoj, Španjolskoj, Portugalu, koje su prije više godina ukinute uvođenjem demokracije. Danas u Latinskoj Americi ima više cezarističkih diktatura; ima ih u mnogim nerazvijenim zemljama, a uspostavljene su na klasnoj (Kuba, Kina) ili na nacionalnoj osnovi.

2.2.4. Republika

Republika kao oblik vladavine razmatrala se još od antičkih vremena. Aristotel u *Politici* određuje republiku kao državu, jer se "sastoji od naoružanih građana". (31) Republiku Aristotel smatra ustavnom vladavinom: "Ali postoji stanovita vladavina pri kojoj se vlada jednakim po rodu i slobodnima. Takvu, naime, nazivamo ustavnom vladavinom." (32) Ustavna vladavina (*politea*, republika ili vladavina ustavnog zakona) je "kada mnoštvo (većina) vlada državom na zajedničku korist, pa onda to zovemo zajedničkim imenom svih državnih poredaka - ustavna vladavina". (33) Republika kao ustavna vladavina temelji se na vladavini zakona. O ustavnoj vladavini Aristotel kaže da je mješavina "vladavine manjine i pučke vladavine. Običavaju pak nazvati one (poretke) koji naginju prema pučkoj vladavini i *ustavnim vladavinama*". (34)

U rimskoj tradiciji, primjerice kod Cicerona, republika (*res publica*, javna stvar, opće dobro), je "stvar puka" kao udruženog mnoštva u zajednicu na temelju prava ili zakona na zajedničku korist. Kod Machiavellija je republika zajednica ljudi koja počiva na vladavini zakona. Machiavelli kaže kako se "sretnom... može smatrati republika kojoj je sudbina namijenila jednog čovjeka da joj dadne takve zakone te ih ne treba popravljati, nego može u sigurnosti živjeti pod njima". (35) Prema Machiavelliju, utemeljitelji republika i donositelji zakona trebaju voditi računa o zlim ili opakim stranama ljudske naravi. Utemeljitelji moraju biti svjesni kako će "protiv njega svoju pakost okrenuti kad god im se za to ukaže povoljna prilika". (36) Slobodu republici moraju jamčiti njezini čuvari. Utemeljitelj republika mora voditi računa o dobrim čuvarima. Republika treba biti smještena na "sigurnom položaju" kako ne bi postala plijenom vanjskih neprijatelja. Machiavelli, kao primjere dobrog položaja republika, navodi Spartu ili Veneciju. Dva su razloga zbog kojih se ratuje protiv neke republike: prvi je osvajanje a drugi "strah da te ne osvoji". Najvažnije za republiku su dobri zakoni: "I ništa toliko ne osigurava i ne učvršćuje republiku nego zakoni". (37) Zakonima se mora jamčiti sigurnosti građanima, nagrađivati ili kažnjavati dobra odnosno loša djela građana. Machiavelli kaže: "Stoga zakonodavac republike treba da predvidi mogućnost optužbe protiv svakog građanina bez

ikakvog straha i bez ikakvog nepovjerenja; a kad se to uspostavi i dobro poštuje, treba da kažnjava klevetnike, koji se ne smiju žaliti na kaznu, jer su mogli javno optužiti onoga kojeg su pod trijemovima klevetali." (38)

Zakoni se u republici donose na opću korist, dok se korist vladara iskazuje u njegovoj težnji općem dobru: "Stoga je mudar tvorac poretka u republici onaj koji ne kani koristiti sebi nego općem dobru." Uređene su one republike ili ustanove koje se zakonom mogu iznutra obnavljati: "Stoga su središnije i dugovječnije one koje se pomoću svojih zakona mogu često obnavljati, ili se slučajno, mimo tih zakona, obnove. I jasnije je od svjetlosti da ta tijela ne traju ako se ne obnavljaju." (39) Machiavelli navodi načelo unutarnjeg obnavljanja koje se može provesti samo vrlinama dobrih pojedinaca: "Vraćanje republika svojim počecima duguje se i vrlini pojedinaca, neovisno o bilo kakvu zakonu što potiče na kažnjavanje." (40) Drugi novovjekovni mislilac politike Montesquieu, u *Duhu zakona* republiku odnosno republikansku vladavinu određuje kao tip vladavine u kojem "cijeli narod, ili samo jedan njegov dio, ima suverenu vlast". Tako se može govoriti o demokratskoj i aristokratskoj republici. Ako je narod suveren, na djelu je demokracija; u njoj su zakoni temelj svega. Ako je narod suveren, u granicama svojih mogućnosti mora sam učiniti što može, ako pak ne može, kako ističe Montesquieu, "treba činiti preko svojih ministara". Narod imenuje ministre, odnosno magistrate, savjete i senate i donosi zakone. Republika se prepoznaje po tome kome daje pravo glasa.

Povijest poznaje brojne republike. U antičko doba najpoznatije su bile Atena kao demokratska i aristokratska republika i Sparta kao aristokratska republika. Machiavelli u *Titu Liviju* piše o Rimskoj republici, a u *Vladaru* o srednjovjekovnim talijanskim republikama. Kod nas je postojala Dubrovačka republika. Godine 1781. SAD su prema državnom ustroju složena država (konfederacija), "dok su po obliku vladavine republika". Za Francuske revolucije Konvent je 21-22. rujna 1782. ukinuo monarhiju i proglasio republiku. Prva francuska republika trajala je od 1792-1799, Druga francuska republika 1848-1852. a Treća od 1870-1940; (41) Četvrta francuska republika postoji od svršetka Drugog svjetskog rata.

Nakon propasti Drugog njemačkog carstva bila je godine 1919. utemeljena Weimarska Republika, parlamentarna republika organizirana na federalnom načelu, koja je prestala postojati nakon Hitlerove pobjede godine 1933. Nakon Drugog svjetskog rata osnovane su Savezna Republika Njemačka i Demokratska Republika Njemačka. Padom komunizma te su dvije države ujedinjene. Hrvatska je također definirana kao republika.

Republike mogu biti demokratske, ako vlast proizlazi iz naroda, aristokratske, ako

vladaju najbolji ili izabrani, predsjedničke ako je vlast podijeljena između predsjednika i parlamenta, i parlamentarna ako sva vlast proizlazi iz parlamenta. Danas su brojne države ustrojene na republikanskom načelu.

2.2.5. Demokracija

Za razliku od tiranije, diktature, monarhije kao vladavine pojedinca ili jednoga, demokracija je vladavina većine, u kojoj suverenitet pripada narodu. O odnosu načela monarhije i demokracije Michels piše: "Načelo monarhije oprečno je - teorijski - načelu demokracije. Ovo negira urođeno ili njime posredovano stečeno pravo jednoga nad drugim. Ono izjednačava sve građane pred zakonom, omogućuje svakome *in abstracto* da se popne na vrh socijalne ljestvice i na taj način utre putove pravima svih, uništavajući sve povlastice po rođenju pred zakonom i odlučujuću borbu za prvenstvo ljudskome društvu jedino valjanošću pojedinca. Dok načelo monarhije sve usmjerava na karakter jednoga i zato ni najbolja monarhijska vlada ne jamči narodnoj cjelini trajno povoljan i tehnički upotrebljiv učinak, u demokraciji je načelno narodna cjelina odgovorna za vladajuće prilike kojima upravlja." (42)

Demokratski sustavi u Europi uspostavljali su se snažnije nakon francuske revolucije 1789. nakon rušenja apsolutnih monarhija. U posljednje dvije stotine godina pokazalo se da je demokracija model vladavine kojemu teži većina naroda. U 20. stoljeću su je ugrožavali i ugrozili različiti oblici totalitarizma odnosno različite diktature, bilo komunističke bilo fašističke.

Teoriju demokracije zastupali su brojni istaknuti teoretičari politike u novovjekovnom, modernom i suvremenom razdoblju: J. Bodin, J. J. Rousseau, Th. Hobbes, J. Locke, Montesquieu, J. S. Mill i brojni teoretičari demokracije u 20. stoljeću.

Demokratski politički sustav po svojem je temeljnom načelu pluralistički. To znači da je u igri više ili mnoštvo političkih subjekata i natjecatelja na političkom tržištu ideja i interesa. Demokratski politički sustav polje je različitih interesa. Opći interes je onaj koji se odnosi na cjelinu tj. politički sustav, a posebni na pojedinca ili grupu. Nema općeg interesa bez posebnog, niti posebnog bez općeg. Ako je demokratski politički sustav polje različitih interesa narod kao cjelina, građani, publika, nastoje se u segmentiranom ili stratificiranom društvu interesno organizirati u političke stranke, interesne grupe i grupe za pritisak. Demokratsko društvo svoju političku utakmicu igra preko različitih političkih momčadi ili političkih stranaka. Političke

stranke su interesna udruženja građana radi osvajanja vlasti i političke organizacije društva. Interesne grupe su grupe u političkom sustavu, koje se metodom *utjecaja* bore za neki interes, a grupe za pritisak su grupe koje svoj interes nastoje provesti različitim oblicima pritiska. Organizacija interesa u stranku u sistemskoj teoriji nazivlje se interesnom agregacijom, dok se očitovanje interesa nazivlje interesnom artikulacijom. Interesi različitih političkih stranaka naroda i politička volja građana izražavaju se na *izborima*. Izbori su način očitovanja političke volje građana, izražavanja njihovih interesa ili gospodarskim rječnikom kazano, kupovanje stranačkih političkih ponuda. Njima se oblikuje demokratska politička vlast, ustanovljuju politička tijela i politička reprezentacija građana. Demokratska vlast se temelji na načelu diobe vlasti. Vlast se dijeli na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Počiva na *kontroli*, javnosti i oporbe, kako parlamentarne tako i izvanparlamentarne. Demokratski sustav se legitimira prihvaćanjem vlasti na temelju zakonskih zasada. Takav sustav počiva na proceduri odnosno stvaranju uvjeta prihvaćanja odluka uz odsustvo bilo kakve prisile, pa se na taj način stvara i legitimna moć odlučivanja. Što se političkih procedura tiče, njihov je zadatak objedinjavanje i integriranje nekog političkog tijela. Primjerice, politički izbori su tip procedure ustanovljavanja političkih tijela. Kod političkih izbora "radi se o procesu regrutacije za javne službe, u prvom redu na mjesta u parlamentu". (43) Politička procedura ne otklanja interesni sukob u društvu. Nju treba shvatiti kao "prvu stepenicu stupnjevitog procesa apsorpcije konflikta". (44) Tom se procedurom uspostavlja legitimna moć političkog sustava. Politički sustav izveden iz političke procedure "može sadržavati toliko alternativa da može svojim selektivnim procedurama odlučivanja legitimirati sam sebe". (45) Kao što kaže Luhmanu, "Procedure su nužne, ali same nisu dovoljan uređaj kojim se legitimiraju odluke." (46) Cilj procedure nije legitimacija, "već zaštita prava ili donošenje obvezujućih, ispravnih odluka". (47)

Demokratski politički sustav počiva na konsenzusu, odnosno suglasnosti oko neke javne stvari ili javnog interesa. Demokratski politički sustav posredovan je političkom komunikacijom i djelovanjem javnosti. Komunikacije su međusobna djelovanja unutar političkog sustava. Političko i svako drugo komuniciranje u demokratskom društvu odvija se sredstvima masovnog priopćavanja, preko kojih se izražavaju stavovi i mišljenja javnosti i javne vlasti. Okosnicu demokratskog političkog sustava tvori slobodna i autonomna demokratska javnost s razvijenom demokratskom političkom kulturom, i tolerancijom kao načinom održavanja načela raznolikosti i pluraliteta. Temeljne kategorije političkog sustava demokracije izložene su u ustavu u obliku normi i vrijednosti, a ustav mora jamčiti jednakost pred zakonom svim građanima bez obzira na posebnosti, kao i ljudska prava i slobode i vladavinu zakona. Po tome se demokracija razlikuje od samosilničkih ili samovoljnih oblika vladavine.

Ovdje su izneseni tek neki opći elementi demokratskog oblika vladavine. Međutim, tijekom povijesti iskristaliziralo se više modela demokracije. O tome ćemo ukratko nešto reći na predlošku pregleda modela kako ih u svojoj knjizi iznosi David Held (48), nadopunjujući ili komentirajući neke od njih.

Held ponajprije govori o klasičnom modelu, razvijenom u devnoj Grčkoj, koji krasi izravno sudjelovanje građana. Aristotel u *Politici* govori o demokraciji kao vladavini puka. Obilježja prvog modela demokracije Held je sažeto prikazao na ovaj način:

Model I: KLASIČNA DEMOKRACIJA

Načelo opravdanosti: Građani trebaju uživati političku jednakost, kako bi bili slobodni da vladaju i budu vladani.

Ključne značajke: Izravno sudjelovanje građana u zakonodavstvu i sudstvu; skupština građana ima suverenu vlast; Suverena vlast obuhvaća sve zajedničke poslove grada; višestruki način izbora kandidata za javnu službu (neposredni izbori, ždrijeb, rotacija); nema povlastica zbog kojih bi se javni službenici razlikovali od običnih građana; uz iznimku položaja koji se odnose na ratovanje, nitko ne može istu službu obnašati dvaput; kratki mandati za sve; plaća za javnu službu.

Opći uvjeti: Mali grad-država; robovski rad stvara "slobodno" vrijeme za građane; kućanski rad, to jest rad žena, oslobađa muškarce za javne poslove; građanstvo je ograničeno na relativno mali broj osoba. (49)

Prema Heldu, drugi model demokracije je *protektivna demokracija* kao stečevina modernog zapadnog društva, koja se izražava u zahtjevu građana za državnom zaštitom, u kojoj vrhovna vlast (suverenitet) pripada narodu i u kojoj postoji sustav prava i sloboda čovjeka i građanina, načelo natjecanja gospodarskog i političkog, razlikovanje društva i države, itd. Model protektivne demokracije Held je ukratko raščlanio i sažeo na ovaj način:

Model II: PROTEKTIVNA DEMOKRACIJA

Načelo opravdanosti: Građani zahtijevaju zaštitu od vlasti i od drugih građana, kojom će se osigurati da oni koji vladaju slijede politiku usklađenu s interesima građana kao cjeline.

Ključne značajke: Suverenitet u krajnjoj liniji počiva u narodu, ali je povjeren predstavnicima, koji time legitimno mogu obavljati državne funkcije; redoviti izbori, tajno glasovanje, natjecanje među strankama; potencijalni vođe ili stranke i vladavina većine institucionalna su osnova kojom se utvrđuje odgovornost onih na vlasti; ovlasti države moraju biti nadosobne, to jest zakonom omeđene i podijeljene na izvršnu, zakonodavnu i sudsku vlast; središnji položaj ustavnosti koji jamči slobodu od samovoljnog postupanja i jednakost pred zakonom u obliku političkih i građanskih prava i sloboda, nadasve onih povezanih sa slobodom

govora, izražavanja, udruživanja, glasovanja i uvjerenja; odvojenost države od civilnog društva, to jest doseg državne akcije, općenito, treba biti strogo ograničen na stvaranje okvira koji građanima omogućuje privatni život koji ne ugrožavaju rizika nasilje, neprihvatljivo društveno ponašanje i neželjeno političko upletanja; konkurentski centri moći i interesne grupe.

Opći uvjeti: Razvitak politički autonomnoga civilnog društva; privatno vlasništvo sredstava za proizvodnju; natjecateljska tržišna privreda; patrijahalna obitelj; prošireni teritorijalni opseg nacije-države. (50)

Osobito je zanimljiv Heldov peti - elitističko kompetitivni model demokracije, koji prikazuje na sljedeći način:

Model V: KOMPETITIVNA ELITISTIČKA DEMOKRACIJA

Načelo opravdanosti: Metoda za izbor stručne i imaginativne političke elite, sposobna da donosi potrebne zakonodavne i administrativne odluke; zapreka ekscesima političkih vođa.

Ključne značajke: Parlamentarna vlast s jakim izvršnim organima; konkurencija između suparničkih političkih elita i stranaka; parlamentom vlada stranačka politika; bitna važnost političkog vodstva; birokracija: samostalna i dobro obrazovana administracija; ustavne i praktične granice "efektivnom rasponu političkog odlučivanja".

Opći uvjeti: Industrijsko društvo; fragmentirani obrazac društvenog i političkog sukobljavanja; slabo informirano i/ili emocionalno biračko tijelo; politička kultura koja tolerira različito mišljenje; stručni slojevi tehnički obrazovanih eksperata i rukovoditelja; konkurencija među državama za moć i prednost u međunarodnom sustavu. (51)

Ovaj model - koji obuhvaća bitne elemente kako Weberovih, tako i Schumpeterovih pogleda - trebalo bi još nadopuniti nekim spoznajama iz teorije elita.

Teorija elita starijeg je podrijetla. Najprije je susrećemo u Platonovoj *Državi*, u kojoj intelektualci ili umni dio duše zauzimaju najviše mjesto. Poslije francuske revolucije 1789. teorija elita javlja se u sklopu teorije aristokracije (vladavine najboljih) kao "konzervativni elitizam" kod de Maistrea, Burkea, A. Mullera. Konzervativni elitizam reakcija je na francusku revoluciju, pokušaj zadržavanja plemstva, aristokracije na povijesnoj pozornici i sudar s teorijom liberalizma i demokracije te s demokratskom praksom. Tijekom 20. stoljeća istaknulo se više teoretičara elita. Vilfredo Pareto je razvio teoriju *cirkulacije elita*, tj. "povijesne tendencije vladajuće klase da se, doduše, održi, u načelu, na kormilu ali da u zbilji najprije iznemogne, zatim zapadne u proces raspadanja, da bi na kraju i moralno i fizički propala i bojište prepustila jednoj novoj političkoj klasi". Elite se određuju kao političke ili manjinske klase, kao vladavina manjine. Mosca je također govorio o dvjema klasama - vladajućoj manjinskoj (elita, oni koji su odabrani) i vladajućoj klasi. Španjolski filozofski antropolog

Ortega y Gasset u knjizi *Pobuna masa* govorio je o čovjeku pojedincu s određenim sposobnostima i subjektu povijesti i čovjeku mase (Massenmensch), objektu povijesti ili čovjeku kojim se vlada. I napokon, Michels je razvio teoriju oligarhizacije društvenih grupa. Michelsovo tumačenje zakona oligarhije i u demokraciji (oligarhizacija demokracije) (52) važno je utoliko što pokazuje tendenciju oligarhizacije demokratskih grupa i demokratskog društva. Budući da demokracija ne može bez različitih vrsta organizacije, organizacija traži vodstva, hijerarhiju, pa se horizontalni model nekog demokratskog sustava promiseće u vertikalni, stupnjevit ili piramidalan oblik. U masovnim demokracijama evidentna je podjela na elitu (manjina) i masu (većina). Organizacija nameće oligarhijski zakon ili tendenciju k oligarhiji: "Tko kaže organizacija, kaže i tendencija k oligarhiji. U biti je organizacija duboka aristokratska crta. Stroj organizacije izaziva, stvarajući solidno ustrojstvo, u organiziranoj masi ozbiljne promjene... Jačanjem organizacije nestaje demokracija. Može se postaviti pravilo: Moć vođa raste jednako kao organizacija. Različiti stupanj moći vođa u pojedinim strankama i sindikatima raznih zemalja određen je, osim etničkim i individualnim razlozima, uglavnom različitim stupnjem njihova organizacijskog razvoja." (53)

Prema Michelsu oligarhizaciju je zapravo nemoguće izbjeći, jer demokracija zahtijeva organizaciju, vodstvo, i zato govori o organskoj tendenciji: "Formiranje oligarhija u krilu raznovrsnih oblika demokracije organska je tendencija, dakle tendencija kojoj nužno podliježe svaka organizacija... Oligarhijsko ustrojstvo nadgradnje prikriva demokratsku osnovicu." (54) Naučavanje o oligarhijskim tendencijama unutar demokracije prema Michelsu ruši zavodničke iluzije o vladavini naroda (tiranija većine) kada se zapravo po teoriji oligarhizacije potvrđuje vladavina manjine, elite nad većinom (masom).

Moderni teoretičar elita C. W. Mills pisao je o elitama u kontekstu američkog društva, američke demokracije. U Americi podrijetlo elita nije u tradiciji, jer Amerika nije prošla feudalizam, nego prije u bogatstvu, znanju i položaju. Mills elitu određuje kao gornji društveni sloj ljudi koji na temelju nekih obilježja (bogatstva, moći, ugleda, znanja) preuzimaju takve odgovorne uloge i položaje koji im omogućuju donošenje izvanredno važnih odluka. On govori o gospodarskoj, političkoj, kulturnoj i vojnoj eliti. Elitu u demokratskim društvima tvore "gornji društveni slojevi". Kod njemačkih teoretičara i mislilaca tehnokratskog konzervativizma također se javlja nauk o elitama. Arnold Gehlen, Helmut Schlesky, Ernst Forsthof, kao neokonzervativci, prihvaćaju dosege moderne civilizacije, ali istodobno se pojavljuju kao njezini kritičari. Schlesky primjerice govori o eliti promatrajući je kroz različite skupine intelektualaca kao organizatora, voditelja modernih društava, prireditelja odluka ili posebnog društvenog sloja koji u demokratskim društvima preuzima posredničku, tehnokratsku ulogu između vlasnika kapitala,

političara i organizatora posla. Ernst Zajedničko je teoretičarima i misliocima tehnokratskog konzervativizma prikazivanje dominantne uloge stručnjaka ili tehnokratske elite. S jedne strane, demokracija počiva na načelu vladavine većine, a s druge praktično ne može bez organizacije, specijalizacije, stručnjaka, vodstva ili vladavine manjine. Riječ je o sudaru dvaju načela. Radikalni demokrat bi taj proces tumačio ugrožavanjem demokracije, a konzervativac ili neokonzervativac nužnošću demokratskog sustava.

Pored Heldovih modela, posebice tri navedena modela demokracije, ima dakako i drugih, kao što je primjerice Lijphardtov model "konsocijacijske demokracije".

Riječ je o empirijskom i normativnom modelu demokracije, veli Lijphardt, o stabilnoj demokratskoj vlasti u pluralnim društvima ili suradnji elita: "Suradnja među elitama osnovna je značajka kojom se odlikuje konsocijacijska demokracija." (55)

Prije ulaska u srž rasprave Lijphardt podastire definicije pluralnog društva, dakle društva koje se zasniva na načelu društvenog segmentiranja ili rascjepa, različitih naravi; *demokracije*, kao sustava koji se približava demokratskim idealima; *stabilnosti*, kao "održavanja sistema, javnog reda, legitimnosti i učinkovitosti". Glede stabilnosti Lijphardt kaže: "Najznačajnija obilježja stabilnog demokratskog režima su velika vjerojatnost da će ostati demokratskim te miska razina stvarnog i potencijalnog građanskog nasilja." (56) Ključni elementi pojma konsocijacijske demokracije su "rascjep na osnovi segmentiranja" inherentan pluralnim društvima i suradnja/kooperacija političkih elita. "Drugim riječima, konsocijacijska demokracija razumije segmentirani pluralizam ako se on protegne na sve rascjepe koji nastaju iz segmentiranja u pluralnom društvu te ako je u kombinaciji s demokracijom kroz pristanak." (57)

Dakle, karakteristike konsocijacijske demokracije su slijedeće: prvo, "na vlasti je velika koalicija političkih vođa svih značajnih segmenata određenoga pluralnog društva"; (58) drugo, načelo *veta*; treće, načelo proporcionalnosti i "visok stupanj samostalnosti svakog segmenta u odlučivanju o unutarnjim pitanjima". (59) Njezino temeljno obilježje pak Lijphardt opisuje ovako: "Osnovno obilježje konsocijacijske demokracije jest da politički vođe svih značajnijih segmenata nekog pluralnog društva surađuju u velikoj koaliciji u upravljanju zemljom." (60) Lijphardt, nadalje, piše o primjerima europskih konsocijacijskih demokracija, elementima konsocijacije u nekonsocijacijskim demokracijama, modelima demokratskih poredaka, centripetalnoj i centrifugalnoj demokraciji, polukonsocijacijskoj demokraciji na primjerima Kanade i Izraela, te konsocijacijskoj demokraciji u trećem svijetu.

BILJEŠKE:

1. Aristotel, *Politika*, Zagreb, Globus/Liber, 1988.

(2) Isto, str. 163.

(3) Usp. W. Mickel, *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1986, str. 494-498.

(4) Aristotel, *Politika*, nav. dj., str. 89.

(5) Isto, str. 106.

(6) "Tiranija se, u suprotnosti s kraljevinom, definira ovako: kraljevina je takva vladavina koja se vrši nad podanicima koji je dragovoljno prihvaćaju i u skladu sa zakonima grada; tiranija je takva vladavina koja se vrši nad podanicima koji je ne prihvaćaju drage volje i u skladu je ne sa zakonima grada već s voljom vladara." - Leo Straus, *O tiraniji*, Zagreb, GZH, 1980, str. 82.

(7) Leo Straus, nav. dj., str. 82.

(8) Isto, str. 48.

(9) "Stoga učenici kraljevi, koji su dobro shvatili pojmove stvari, znaju razliku između kralja i tiranina samo u ovome: prvi postavlja zakone kao ograničenje svoje vlasti, a dobro zajednice je cilj njegove vlade; drugi sve žrtvuje vlastitoj volji i prohtjevu." - John Locke, *Dvije rasprave o vladi*.

(10) Samosilnik se u vladanju služi pretpostavkama: "da ljudi ne pouzdavaju jedni u druge, da su nemoćni djelovati, te da su ponizni". - Aristotel, nav. dj., str. 191-192.

(11) Aristotel, *Politika*, str. 88. Bizantski ili istočnorimski carevi nosili su naziv Basileusa.

(12) Isto, str. 119.

(13) Usp. str. 107.

(14) Niccolo Macchiavelli, "Vladar", u: *Politička djela*, Zagreb, Globus, 1985.

(15) Isto, str. 190.

(16) Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o podrijetlu i osnovama nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, Zagreb, Školska knjiga, 1978, str. 137.

(17) Isto, usp. str. 136.

(18) Konstantin Bastović, Bogdan Krizman, *Opća historija države i prava*, Zagreb, Globus, 1981, str. 37.

(19) Isto, str. 99.

(20) Albert Soboul, *Francuska revolucija*, Zagreb, Naprijed, 1989, str. 56.

(21) Usp. *Povijest svijeta*, Zagreb, Naprijed, 1990, str. 505. U Europi je postojao i prosvijećeni apsolutizam. On se više nije oslanjao na božanska načela nego na "korisnost vlasti" radi "općeg dobra", usrećivanja ljudi "prema načelima razuma". Primjeri u Europi su Marija Terezija, Josip II., ruska carica Katarina (1762-1796).

(22) Franz Neumann, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, Naprijed, 1974, str. 195.

(23) Carl Schmitt, "Die Diktatur", 1921, prema: Arsen Bačić, ur., *Ustav i ustavna diktatura*, Split, Književni krug, 1992, str. 215

(24) Isto, str. 216.

(25) Neumann, nav. dj., str. 195.

(26) J. J. Rousseau govori o diktaturi kao sredstvu spašavanja ili propadanja države koja se uvodi na određeni rok: "U Rimu gdje su diktatori to mogli biti samo šest mjeseci, većina ih je dala

ostavku prije tog roka... Diktator je imao vremena da se brine samo o onome zbog čega je bio izabran..." - Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o podrijetlu i osnovama nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, Zagreb, Školska knjiga, 1978, str. 167.

(27) Neumann, nav. dj., str. 206-207.

(28) Neumann, nav. dj., str. 208.

(29) Isto, str. 207-208.

(30) Usp. *Staat Lexikon* (5), Freiburg, Basel, Herder Verlag, 1989, str. 492, 493.

(31) Aristotel, nav. dj., str. 44.

(32) Isto, str. 82.

(33) Isto, str. 88.

(34) Isto, str. 132.

(35) Nicolo Machiavelli, "Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija", u: *Politička djela*, Zagreb, Globus, 1985, str. 156-157.

(36) Isto, str. 160.

(37) Isto, str. 166.

(38) Isto, str. 168.

(39) Isto, str. 288.

(40) Konstantin Bastaić, Bogdan Krizman, nav. dj., str. 145.

(41) Usp. Šefko Kurtović, *Opća povijest prava i države*, Zagreb, Novi vijek, 1993, str. 172, 214, 224.

(42) Robert Michels, *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji. Istraživanja o oligarhijskim tendencijama u životu skupina*, Zagreb, FPZ/Informator, 1990, str. 1.

(43) Niklas Luhman, *Legitimacija kroz proceduru*, Zagreb, 1992, str. 139.

(44) Isto, str. 144.

(45) Isto, str. 152.

(46) Isto, str. 171.

(47) Isto, str. 191.

(48) David Held, *Modeli demokracije*, Zagreb, Školska knjiga, 1990. Held govori o: 1. klasičnoj demokraciji, 2. protektivnoj demokraciji, 3. radikalnom modelu razvojne demokracije, 4. neposrednoj demokraciji, 5. kompetitivno elitističkoj demokraciji, 6. pluralizmu, 7. legalnoj demokraciji, 8. demokratskoj autonomiji.

(49) Held, nav. dj., str. 46.

(50) Held, nav. dj., str. 81.

(51) Held, nav. dj., str.

(52) Robert Michels, nav. dj., str. 303.

(53) Robert Michels, nav. dj., str. 21.

(54) Isto, str. 21.

(55) Arend Lijphardt, *Demokracija u pluralnim društvima*, Zagreb, Globus/Školska knjiga, 1992, str. 9.

(56) Isto, str. 12.

(57) Isto, str. 13.

(58) Isto, str. 32.

(59) Isto.

(60) Isto.

(61) Oscar W. Gabriel - Frank Bretenschneider (Hrsg.), *Die EU-Staaten im Vergleich. Strukturen, Prozesse, Politikinhalt*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994., str. 466-477.

2.3. Temeljni pojmovi demokratskog političkog sustava

2.3.1. Interesne grupe

U materijalnoj i duhovnoj proizvodnji svojeg života pojedinci slijede svoje interese. Skala tih interesa veoma je široka i raznolika, a mogućnost njihova ozbiljenja ovisi o metodi njihove artikulacije. Budući da žive u zajednici, ljudi se udružuju i grupiraju. Najčešći oblici političkog grupiranja su primarno i sekundarno grupiranje: primarno je klasno grupiranje/organiziranje (stranke) a sekundarno je interesno grupiranje. Razlika između stranaka i interesnih grupa je u tome što stranke djeluju poradi osvajanja vlasti u političkom sustavu, a interesne grupe samo radi utjecaja na adresate vlasti. Polje političkog sustava je interesno polje, u kojem se susreću pojedinci s oprečnim interesima. Da ne bi došlo do većih interesnih konflikata, moderne države/moderni politički sustavi političkim putem posreduju između oprečnih interesa, primjerice udruženja rada i udruženja kapitala. U tom interesnom polju javljaju se različite grupe

koje žele artikulirati svoje interese. Grupe koje putem mita, korupcije, prijateljskih uvjeravanja, pritiska, sile ili alternativne strategije sistematski utječu na adresate javne vlasti nazivamo *interesnim grupama* ili *grupama za pritisak*. Razlika između interesne grupe i grupe za pritisak leži u primjeni metode političkog djelovanja, tj. ako se interesna grupa koristi diplomatskim sredstvima (uvjeravanjem), tada ona zadržava svoj naziv, ali ako se posluži pritiscima i nečistom igrom (nasiljem, pritiskom) tada se nazivlje *grupom za pritisak*. Nikada jedna grupa ne koristi isključivo jedan put do cilja. U politici su u načelu dopuštena sva pravila igre, pa se ponajčešće primjenjuju kombinirane metode u djelovanju interesnih grupa. (1)

Da bi neka grupa postala interesna, prema teoriji F. A. Bentelya moraju postojati interes i akcija. Interes je integracijski čimbenik grupe, a akcija/djelovanje put ostvarivanja cilja/svrhe. Interesne grupe postoje ukoliko se zajedničkom akcijom pojavljuju u političkom polju donošenja odluka i odlučivanja. U svakom političkom sustavu postoji više interesnih grupa. Prema Klausu von Baymeu, to su gospodarske interesne grupe investitora, sindikati, profesionalna udruženja, promotivne grupe i politička udruženja. (2)

Gospodarske interesne grupe investitora ili udruženja interesa kapitala, kao primjerice Udruženje za opću privrednu politiku u SR Njemačkoj i Udruženje industrijalaca, imaju za cilj sistematski utjecaj na središta političkog odlučivanja. Te grupe/udruženja trebaju štititi interese krupnog kapitala, privrednih magnata i transnacionalnih kompanija i raspolažu golemim kapitalom. Samatra se da u Njemačkoj deset najbogatijih kompanija kontroliraju preko osamdeset posto kapitala. a kao takve one mogu preko svojih udruženja izravno utjecati na tijek oblikovanja globalne politike u parlamentu svoje zemlje. Neke američke korporacije toliko su bogate i moćne da raspolažu kapitalom u visini talijanske države, ili pak mogu rušiti i postavljati vlade pojedinih zemalja. Iz tolikog bogatstva nije teško izdvojiti nekoliko tisuća ili stotina dolara za potrebe lobbyja, potkupljivanja ili pritiska na političare u kongresu. Naspram udruženja poslodavaca/kapitalista stoje udruženja posloprimaca ili sindikati, koji se pojavljuju kao interesni protupol. Sindikat kao tip interesne grupe štiti interese posloprimaca ili klasne interese radničke klase, tamo gdje su oni mogući, za razliku od SAD-a gdje su interesi sindikata i države skoro identični. Kanali artikulacije sindikalnih interesa, ili utjecaja radi njihova ozbiljenja, jesu pregovori i štrajkovi. U pluralističkom modelu štrajkovi su česti, decentralizirani i spontani, javljaju se u velikim područjima, nemaju velik politički naboj i imaju nisku razinu spontanosti, dok u sindikalističkom/romanskom tipu ima mnogo manjih štrajkova koji su spontani i politički usmjereni. (3) Kao tip interesne grupe javlja se profesionalno udruženje poljodjelaca, liječnika, pravnika, itd. Udruženja poljodjelaca sistematski utječu na agrarnu politiku zemlje i širih grupacija (npr. EU), a koriste se i pritiscima radi ostvarenja interesa. Jedan od načina pritiska je

masovno uništavanje poljoprivrednih proizvoda, zbog niskih cijena ili konkurencije zbog uvoza. Promotivna udruženja kao interesne grupe imaju više duhovni nego amterijalni interes. Ona utječu prije svega na javnost i vladu, zalažući se putem peticija ili kampanja za ukidanje nekog zakona ili za liberalizaciju pojedinih sfera života. To su lige i protestni pokreti, a u najnovije vrijeme alternativni pokreti sa svojom postmaterijalističkom filozofijom. U politička udruženja Beyme uvrštava pokrajine i općine, a u poludržavna udruženja akademije, udruženja građana itd. (4)

Radi boljeg uvida u problem interesnih grupa, valja nešto reći i o njihovoj organizaciji. Kod nekih interesnih grupa ideologija ne igra nikakvu ulogu, koliko pak neki konkretni interes materijalne prirode, a kod drugih je ideologija bitan čimbenik u integraciji članova u grupu. Članovi interesnih grupa ne moraju pripadati istom ideologijskom stajalištu (primjer sindikata), dok je, prema Beymeu, jasna ideologijska pozicija u slučaju udruženja poslodavaca. Kod interesnih grupa posloprimaca prevladava birokratsko-oligarhijski tip organizacije, a kod sindikata podjela na elitu i članove (tj. masu). Tako u sindikatima prevladava elitni intelektualistički tip organizacije, u kojoj elita organizira i vodi masu do cilja. Svaki tip interesne grupe ima adresate utjecaja. Beyme navodi osnovne adresate: 1. parlament, 2. vlada i uprava, 3. pravosuđe, 4. stranke, 5. javno mišljenje i 6. međunarodne organizacije. Za većinu interesnih grupa meta utjecaja je parlament. U političkom sustavu SAD-a velik je utjecaj lobista, pa je za očekivati da će "velika" politika naginjati interesima najbogatijih. "Američki lobiji raspolažu ogromnim sredstvima kako bi utjecali na poslanike i tako osigurali zaštitu interesa grupacija koje predstavljaju. Mnogi misle da su, zahvaljujući toj moći, postali neka vrsta vlade u sjeni." (5) Beyme smatra da je lobizam tipična američka pojava koja ne postoji u europskim demokratskim sustavima, ali postoji mogućnost potkupljivanja političara. Drugi način utjecaja na parlament je preko grupnih peticija i masovnih kampanja, primjerice za ukidanje zakona protiv pobačaja. Vlada i uprava javljaju se kao drugi adresati utjecaja. Za razliku od prethodnog načina, ovdje predstavnici interesnih grupa izravno utječu na članove vlade i ministre pojedinih resora. Dakle, odluke nikada nisu autonomne i oslobođene vanjskih utjecaja (primjer interesne grupe poljodjeljaca i ministarstvo poljodjeljstva). Utjecaj na upravu moguć je na svim razinama. "Politički utjecaji na birokraciju postoje na svim razinama od lokalne uprave do referenata u ministarstvu", kaže Beyme. Ipak je, čini se, lakše utjecati na lokalnu nego li na saveznu birokraciju, jer ju je lakše potkupiti. Vrlo je mala mogućnost utjecaja na pravosuđe zbog specifičnog položaja suca. U tom se slučaju može utjecati neizravno, primjerice pri postavljanju sudaca tj. u kadrovskoj politici pravosuđa, ali i preko znanstvene literature, masovnim peticijama sudovima.

Interesne grupe mogu utjecati na djelovanje stranaka koje su osvojile vlast. Veća mogućnost utjecanja je s istovjetnim ideologijskim predznakom, primjerice SPD-DGB u SR Njemačkoj. U takvim prilikama ponajčešće se razvija kooperacija, ali se može govoriti o "simbiozi udruženja i stranaka" (Beyme, str. 201). S druge strane, stranke i interesne grupe zajednički mogu utjecati na javno mnijenje. Stranke su ovdje u daleko boljoj poziciji od interesnih grupa, koje se služe standardnim kanalima utjecaja, radiom i televizijom ili vlastitim specijaliziranim medijima. Istraživanja utjecaja interesnih grupa na javnost pokazala su da količina utjecaja ne odgovara stvarnim željama interesnih grupa, poradi državne kontrole medija. Daleko je veći utjecaj interesnih grupa privatnim medijskim kanalima tipa Axela Springera ili privatnih TV mreža u Italiji, koje počesto izmiču državnoj kontroli. Dosezi i utjecaj interesnih grupa prelaze nacionalne granice. Kao adresati javljaju se međunarodne organizacije, a utječe se posredstvom lobija.

BILJEŠKE

(1) Politološka istraživanja interesnih grupa datiraju s početka stoljeća. Utemeljitelj teorije interesnih grupa je F. A. Bentley, a značajni prinosi su D. Trumana, P. Odegarda, V. O. Keya, H. Lasswela i dr.

(2) Usp. Klaus von Beyme, *Interessengruppen in der Demokratie*, Muenchen, R. Piper / Co. Verlag, 1980, str. 71-93. Pored ove studije, valja koristiti: A. F. Bentley, *The Process of Government*, Cambridge, Univ. Press, 1967; V.H.W. Ehermann, *Interest groups on four continents*, Pittsburg, Univ. Press, 1967; V.O. Key, *Politics, Parties and Pressure Groups*; D. Truman, *The governmental Process*, New York, A.A. Knopf, 1962.

(3) Usp. nav. dj., str. 77-78.

(4) O klasifikaciji interesnih grupa u političkom sustavu SAD-a: Štefica Deren-Antoljak, *Politički sistem Sjedinjenih Američkih Država*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, FPN, 1983, str. 350-360.

(5) Beyme, nav. djelo.

2.3.2. Političke stranke

Političke stranke su trajne političke udruge građana koje oblikuju njihovu političku volju, natječu se na izborima, a u slučaju izborne pobjede preuzimlju sudjelovanje u parlamentu i u vlasti. U parlamentu oblikuju i artikuliraju posebne i opće interese. Na temelju izbornih rezultata vladajuća stranka preuzima oblikovanje i vođenje državne politike. Djelovanje stranaka mora biti u skladu s Ustavom, a ako je to posebno određeno i zakonom o strankama.

Tijekom novije političke povijesti stranke se pojavljuju u demokraciji kao obliku vladavine, iako nisu isključivo obilježje demokracije jer stranaka ima i u drugim tipovima vladavine. Stranke su sastavnice svakoga političkoga sustava, koje imaju svoje *programe* i *statute*. U *programima* se ističu vrijednosti, ciljevi, svjetonazori, načela i slično, dočim se *statutima* ističe unutrašnje organizacijsko ustrojstvo, stranačka tijela, način funkcioniranja, teritorijalna organizacija i drugo. Prema tomu sve stranke imaju članstvo, vodstvo ili elitu. Njih obvezuje sustav pravila unutrašnjeg djelovanja i unutarstranačka demokracija.

Političke stranke su predmetom politoloških i socioloških istraživanja. Posebice je u 20. stoljeću u okviru političke sociologije/sociologije politike razvijena sociologija stranaka, a njezini najistaknutiji predstavnici su M. Ostrogorski, R. Michels, M. Duverger i S. M. Lipset. Sociološka, posebice politološka tumačenja različito gledaju na pitanje nastanka političkih stranaka. Tako njemački politolog Klaus von Beyme govori o tri teorijska načina razlikovanja nastanka političkih stranaka. *Institucionalističke teorije* polaze od toga da su stranke interesne institucije građana i sastavnice svakog političkog sustava, dok povijesno krizno situacionističke teorije smatraju da su stranke nastale kao rezultat povijesnih zbivanja, proizvod društvene situacije. S druge strane, *teorije modernizacije* smatraju da su stranke nastale iz potrebe funkcionalnog interesa i modernizacijskih očekivanja društvenih grupa. Ovim teorijama zajednička je "geneza stranaka, tumačenje interesa i definicija konflikata". (1)

Polje političkih interesa zapravo je polje konflikata. Stranke se u interesnoj artikulaciji nužno nalaze u polju *konflikta*. Politolozi smatraju da su na Zapadu moderne stranke izrasle iz nekoliko konflikata: *liberalizam* protiv starog poretka; *konzervativizam* protiv liberalizma poradi obrane starog poretka; *radništvo* protiv građanskog sustava; *poljodjelci* protiv industrijskoga sustava; *regionalisti* protiv centralista; *kršćani* protiv laičkoga sustava; *komunisti* protiv socijaldemokracije; *fašisti/nacionalist* protiv demokracije; *prosvjednici* protiv sustava

birokratske države blagostanja; *ekolozi* protiv nekontroliranog napretka, modernizacije i uništavanja života. (2)

Stranke se dijele prema: 1. *pripadnosti* (staleške, interesne, klasne, narodne); 2. *organizacijskoj strukturi* (honoracijske, kadrovske, masovne); 3. *političkim ciljevima* (desnoradikalne, konzervativne, kršćansko-demokratske, liberalne, socijaldemokratske, regionalističke, komunističke); 4. *stupnju institucionalizacije* (etablirane i neetablirane). (3)

Koja je *funkcija političkih stranaka* u višestranačkim sustavima? Stranke imaju legitimaciju političkoga djelovanja, a ukoliko pobijede na izborima imaju političku legitimaciju kao stranke na vlasti. One sudjeluju u oblikovanju konsenzusa, zatim novačenju ili izboru političkoga vodstva (elite), oblikovanju politike i izražavanju političkih alternativa, organizaciji izbora, interesnoj artikulaciji, agregaciji i političkoj integraciji (obrazovanju vlade, javnom nadzoru vlasti - oporbene), vođenju državne i pojedinačnih politika (pobjednička ili savez stranaka). (4)

U najužoj svezi s funkcijama stranaka je i njihov ustavni položaj. Kakav je njihov ustavni položaj u pojedinim europskim zemljama pokazuje sljedeća tablica. (5)

Ustavni položaj stranaka u europskim zemljama

Zemlja - Ustavni položaj stranaka

1. Belgija - Sloboda udruživanja
2. Danska - Sloboda udruživanja
3. Njemačka - Stranke sudjeluju u oblikovanju političke volje naroda - Sloboda udruživanja
4. Francuska - Sudjeluju u procesu izbornog odlučivanja, moraju voditi računa o načelima narodnoga suvereniteta i demokracije. "Svrha svakog političkoga udruživanja je zadržavanje izraženih naravnih i ljudskih prava."
5. "Organizacija i djelatnost stranaka služi slobodnom funkcioniranju demokratskog državnog poretka." - Sloboda udruživanja.
6. Velika Britanija - Bez odredbi.
7. Irska - Sloboda udruživanja.
8. Italija - Građani sudjeluju u strankama u određivanju nacionalne politike; zabranjuju se tajne udruge, koje posredno promiču političke svrhe, sredstva quasi vojne organizacije
9. Luxembourg - Sloboda udruživanja.

10. Nizozemska - Sloboda udruživanja.

11. Portugal - Politička udruženja i stranke trebaju sudjelovati na demokratski način u oblikovanju volje naroda i političke moći; političke stranke na načelu političke demokracije i organizacije izražavaju volju naroda. Političke stranke ističu kandidate za parlamentarne izbore.

12. Španjolska - Političke stranke sudjeluju u obrazovanju i izražavanju volje naroda i one su glavno sredstvo političkog sudjelovanja; njihova unutrašnja struktura i način rada moraju biti demokratski. Udruživanje je slobodno.

Koji vrijednosni sustav promiču pojedine stranke? O tome zorno govori sljedeće tablice:

Tip stranke	Vrednote
Konzervativne stranke	Vrijednosni sustav
1. naglašavanje tradicije	
2. tradicionalno djelovanje	
3. historicizam	
4. štovanje običaja, ustanova, morala, identiteta	
5. naglašena svijest o pravnom poretku	
6. vjera u autoritete	
7. vjera u društvene elite	
8. sklonost iskustvu naspram političkim apstrakcijama	
9. reducirano uvažavanje moderniteta i pojma napretka	
10. skepticizam	
11. antropološki pesimizam (čovjek je po prirodi zao)	
12. društvena harmonija	
13. društvena hijerarhija	

14. štovanje zakona stabilnosti, integracije, društvenih ustanova

15. organsko shvaćanje društva. (6)

Vrednote

tip stranke

Vrijednosni sustav

Liberalne stranke

1. relativizacija tradicije

2. vjera u ljudski um

3. vjera u napredak

4. pojedinac kao temeljna društvena kategorija

5. individualizam

6. društvo napram zajednice

7. razlikovanje društva i države

8. vladavina zakona

9. sloboda mišljenja

10. optimističko gledanje na čovjeka (optimistička politička antropologija - čovjek je po prirodi dobar)

11. tržište

12. privatno vlasništvo

13. slobodna konkurencija

14. društveni i gospodarski spontanizam bez uplitanja države (klasični liberalizam)

15. filoetatzizam (neoliberalizam) nakon gospodarskog sloma 1929. (7)

Vrednote

Tip stranke

Vrijednosni sustav

Kršćansko demokratske stranke

1. društvo i država na kršćanskim načelima
2. personalizam: čovjek je osoba
3. sloboda ljudske osobe
4. pluralizam društvenih grupa
5. osobna odgovornost
6. načelo učinka
7. solidarnost kao dužnost
8. demokracija
9. supsidijarnost
10. sloboda protiv jednakosti
11. socijalna država
12. duhovni i kulturni pluralizam
13. obitelj
14. socijalna pravda
15. socijalno-tržišno gospodarstvo. (8)

Vrednote

Tip stranke

Vrijednosni sustav

Regionalističke stranke

1. protucentralizam
2. autonomija
3. decentralizacija
4. dekoncentracija
5. supsidijarnost
6. vertikalna dioba vlasti
7. federalizam
8. separatizam
9. regionalistički radikalizam
10. sukob središta i periferije
11. regionalistički nacionalizam
12. obrana regionalnog identiteta
13. suprotstavljanje procesima modernizacije iz središta
14. kritika metropolizma. (9)

Vrednote

Tip stranke

Vrijednosni sustav

Socijaldemokratske stranke

1. reformizam
2. odricanje klasne borbe
3. politički evolucionizam
4. parlamentarizam
5. solidarnost
6. sloboda
7. jednakopravnost
8. kritika kapitalizma
9. socijalna pravda
10. "demokratski socijalizam"
11. protutotalitarizam
12. suodlučivanje
13. naglašena uloga sindikata
14. kritika liberalizma i komunizma. (10)

Vrednote

Tip stranke

Vrijednosni sustav

Desnoradikalne stranke

1. zatvoreno društvo
2. zajednica

3. organska solidarnost
4. načelo vođe
5. maturalistički pojam naroda i nacije
6. krv
7. tlo
8. rasizam
9. ksenofobija
10. iracionalizam
11. nacionalizam
12. etnocentrizam
13. autoritarni populizam
14. totalna država
15. svijest o elitističkom poslanju
16. autoritarizam
17. netolerancija u pitanjima javnog morala. (11)

Politologija stranaka (12) razlikuje *stranačke sustave*. Razvrstava ih u *dvostranačke* i, *višestranakačke*. Koji su tipovi stranačkih sustava može se vidjeti iz sljedeće tablice. (13)

Stranački sustavi zapadnih demokracija

1. Dvostranački	2. Primjereni pluralizam	3. Polarizirani. pluralizam	4. Sustav. hegemon. str.
dvostranački s alternirajućom	a) s alternirajućim pobočnim strankama	a) s fundament. oporbom koja	hegemon. stranke u polariz. pluralizmu

vladom (SAD, Novi Zeland)	bez mogućnosti koalicije (V. Brit., Kanada, Austrija) b) alternirajuće pobočne stranke s trajnim koalicijskim partnerima (Austrija, SRNJ - 1957-66., Australija - 1969-82.) c) primjereni pluralizam s koalicijom sredine i velikom koalicijom	uništava centar (Weimar. Rp., Španjolska Rp.) b) oslabljena centrifug. djelovanja fundament. oporbe (Finska, Francuska, Izrael, Italija, Španjolska)	(Irska. Izrael, Japan)
---------------------------	--	---	------------------------

BILJEŠKE

(1) Dieter Nohlen (Hrsg.), *Wörterbuch Staat und Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1991, str. 450.

(2) Usp. isto, str. 450.

(3) Primjerice: Maurice Duverger, "Sociologija političkih stranaka", u: Georges Gurvitsch, *Sociologija*, Zagreb, Naprijed, 1966, govori o kadrovskim (tipske kadrovske stranke: konzervativne, liberalne, radikalne), masovnim (socijalistički tip, komunističke stranke, fašistički tip) te o dominantnim tipovima stranaka. Dominantne stranke su vremenski trajne stranke u odnosu na političke konkurentne ili takve čiji se ciljevi poklapaju s ciljevima nacije.

(4) Usp. W. Mickel (Hrsg.), *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1986, str. 335.

(5) Oscar W. Gabriel - Frank Bretschneider (Hrsg.), *Die Eu-Staaten im Vergleich. Strukturen, Prozesse, Politikinhalt*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994., str. 476-477.

- (6) Usp. *Gesellschaft-Staat-Politik*, Bad Homburg, Gehlen Verlag, 1979, str. 174.
- (7) Usp. *Gesellschaft-Staat-Politik*, Bad Homburg, Gehlen Verlag, 1979, str. 174-175.
- (8) Usp. *Kršćanska demokracija u Europi*. Priredio: Anđelko Milardović, Osijek, Pan liber, 1994, str. 22-23.
- (9) Usp. *Regionalizam kao europski izazov. Pojam - Teorija - Iskustva - Programi*. Priredio: Anđelko Milardović, Osijek, Pan liber, 1995, str. 31. I dalje: *Regionalizam, autonomaštvo, federalizam ili separatizam?* Priredio: Anđelko Milardović, Osijek, Pan liber, 1995.
- (10) Usp. *Programme der politischen Parteien in der Bundesrepublik Deutschland - Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschland*, 1959, str. 325-337.
- (11) Usp. *Pipers Wörterbuch zur Politik*, Bd. 2, München-Zürich, Piper Verlag, 1983, str. 357.
- (12) O politologiji stranaka vidjeti: K. von Beyme, *Parteien in den westlichen Demokratien*, München, 1984; M. Duverger, *Les parties politiques*, Paris, 1951; L.D. Epstein, *Political Parties. A Cross-National Survey*, New York, London, 1980; F. Neuman (Hrsg.), *Theorie und Soziologie der politischen Parteien*, 2. Bde, Darmstadt/Neuweid, 1968; S.M. Lipset/S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, New York, 1967; R. Michels, *Sociologija stranačkog života*, Zagreb, FPZ, 1993.
- (13) Dieter Nohlen (Hrsg.), *Wörterbuch Staat und Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1991, str. 460.

2.3.3. Izbori, organizacija i vođenje izborne kampanje

Izbori

Iako su izbori znak zajamčene mogućnosti izražavanja demokratske volje građana, ne mogu se smatrati isključivom oznakom demokratskih političkih sustava. Vrsni poznavatelj

politologije izbora, njemački politolog Dieter Nohlen, s Instituta za politologiju u Heidelbergu, izbore definira kao "demokratsku metodu uspostave predstavničkih organa naroda". Izbori su način, tehnika i politička tehnologija uspostavljanja nekog političkog tijela.

Zbog čega se izbori ne mogu smatrati izrazitom oznakom demokratskih političkih sustava? Zbog toga što izbora ima ne samo u demokratskim, nego i u autoritarnim i totalitarnim sustavima. Nohlen u svojoj već i u našoj sredini poznatoj knjizi *Izborna prava i stranački sustavi* (1) govori o *kompetitivnim*, *semikompetitivnim* i *neokompetitivnim izborima*.

Kompetitivni izbori su oni koji se odvijaju u demokratskim političkim sustavima, u kojima je osigurano pravo i sloboda izbora, s mnoštvom različitih političkih izbornih ponuda. Dakle, bitna odrednica kompetitivnih izbora su *pravo i sloboda izbora* najmanje dvije ili više izbornih ponuda, zatim jasno oblikovani izborni prijedlog, natjecanje kandidata i programa, izjednačene prilike političkog natjecanja, pretvaranje glasova u mandate itd. *Semikompetitivni izbori* su obilježje autoritarnih sustava čija je narav u uskraćivanju, primjerenije ograničavanju prava i slobode izbora. *Nekompetitivni izbori* vezuju se uz totalitarne sustave poradi "načelnog uskraćivanja izbora i slobode biranja". Tip izbora ovisi dakle o ustrojstvu političkog sustava te političkoj kulturi.

Polazimo od političkih sustava zapadne demokracije s bogatom tradicijom izbora, spram koje tradicije ni u kojem slučaju ne možemo biti ravnodušni ako imamo na umu razvoj demokratskog političkog života u zemljama takozvane tranzicije. U slučaju bavljenja zapadnom demokratskom tradicijom, imamo posla s modelom kompetitivnih izbora. U tom slučaju nije na odmet reći da je taj model izravno ili posredno zajamčen u ustavima zapadnih demokracija, prije svega u onim dijelovima koji se odnose na prava i slobode čovjeka i građanina ili suverenitet, kao što je to primjerice u *Ustavu Republike Francuske*. (2) S druge strane, u nekim zemljama zapadne demokracije, kao u Njemačkoj, izborna problematika ne samo da je obrađena u *temeljnom zakonu*, već i u posebnim zakonima, tj. *Zakonu o izborima* (Wahlgesetz) i *Zakonu o strankama* (Parteiengesetz), u kojim je zakonima zajamčeno pravo izbora, način, uvjeti, isticanje kandidata, financiranje stranke, vrijednost izbornog glasa i količina sredstava koju neka stranka dobije u zavisnosti od broja dobivenih glasova puta cijena jednog glasa itd.

Politolozi poput Wicherda Woykea i Uda Stefensa, u odnosu na daleko širu listu funkcije izbora Dietera Nohlena, govore tek o nekoliko značajnih funkcija izbora. Prva funkcija je legitimiranje poretka i vladajuće elite ili izražavanje i potvrđivanje vjere da je taj poredak rezultat većine, da je u skladu s očekivanjima ili preferencijama većine, da ima izvorište u većini. Druga funkcija je prenošenje povjerenja na osobe i stranke. Treća funkcija je novačenje i cirkuliranje, kruženje, normalno, legalno smjenjivanje političkih elita, slobodno, bez ikakova nasilja. Četvrta

je funkcija amortizacija političkog konflikta te svođenje njegove jakosti na razinu građanske i uljudbene snošljivosti i podnošljivosti, i odvijanje unutar ustanovnih okvira.

Peta funkcija je natjecanje između vlasti i oporbe. Šesta funkcija je smjena i uspostava vlasti mirnim putem. Sedma funkcija je uspostava nadzora nad političkim ustanovama od strane unutar i izvanparlamentarne oporbe.

U svim kompetitivnim političkim sustavima *oporba* ima više uloga bez kojih je nezamislivo djelovanje i opstojanje demokracije. Totalitarni sustavi svoju oporbu nazivaju neprijateljima. Neprijatelji kao takvi u pravili se progone ili eliminiraju. Prema tome takvi sustavi ne jamče javno, institucionalno postojanje oporbe. Ona je u tim sustavima u ilegali ili zatvoru, svejedno, dočim u demokratskim sustavima postoji izvan i parlamentarna oporbe, kao legalni kontrolni ili nadzorni mehanizam vlasti i sastavnica demokracije. Literatura govori primjerice i o "lojalnoj" ili sustavu imanentnoj i "fundamentalnoj" ili sustavu suprotstavljenj oporbi. Na primjer, njemački politolog Winfried Steffani (3) navodi osam funkcija oporbe: 1. nadzor vlade, 2. kritika vladavine politike i isticanje alternativa, 3. izrada alternativnih političkih programa, 4. izrada i oblikovanje alternativnih elita koje bi mogle uskočiti u vladu, 5. stvaranje uvjeta za preuzimanje vlasti, 6. kritika poradi zaštite temeljnih sloboda i vrijednota, primjerice zaštita manjina, 7. uključivanje manjinskih grupa u politički proces, 8. pokretanje javnosti kao političkog čimbenika.

Nemalu pozornost, a ponegdje i vehementnu polemiku, izazivaju izborni sustavi. *Većinski izborni sustav* odnosi se na načelo odlučivanja po kojem uz primjenu jednoglasja treba odlučiti većina glasova. Onaj kandidat koji dobije najviše glasova u izbornom okrugu postaje zastupnikom. Politološka literatura nadalje spominje i apsolutnu i relativnu većinu. Kod *apsolutnog većinskog izbornog sustava* izabran je kandidat koji je dobio više od polovice važećih glasova u jednom izbornom krugu. Dogodi li se da neki kandidat u prvom izbornom krugu ne dobije apsolutnu većinu, tj. ukupno više glasova nego njegovi protukandidati, tada se ide na drugi izborni krug, za koji postoje različite varijacije. Već navedeni njemački politolozi Woyke i Steffens kažu da se taj model primjenjivao u carskoj Njemačkoj od 1871. i 1914., dočim je jedna varijanta apsolutnog većinskog izbornog sustava primjenjiva u izboru za nacionalnu skupštinu Francuske Republike.

Sustav relativne većine ili *relativni većinski izborni sustav* je onaj u kojem kandidat ima jedan glas, dok mu je za izbor potreban glas više od protukandidata. Izabran je kandidat s najvećim brojem glasova. Kao primjer navodi se Velika Britanija.

Razmjerni izborni sustav može se dvojako razumjeti, prije svega kao načelo *odlučivanja*, a onda *zastupanja*. Uzme li se u obzir načelo odlučivanja, razmjerni sustav znači davanje

mandata prema razmjeru glasova. Načelo zastupanja izražava cilj ili želju odraza biračkog tijela u parlamentu, pri čemu svaki glas posjeduje jednaku vrijednost uspjeha. Na koji se način dodjeljuju zastupnička mjesta, mandati u parlamentu?

Postoje različite *obračunske metode* dodjele mandata u slučaju razmjernog izbornog sustava. Literatura spominje *divizorski postupak*, *postupak izbornog broja*, *metodu velikog prosjeka ili ostatka* itd. Najpoznatiji divizorski postupak razvio je belgijski matematičar Viktor d'Hondt, koji se primjenjuje u mnogim zapadnim parlamentima. U čemu se sastoji taj postupak? Kako se postaje zastupnikom? "Brojevi glasova koje je pojedina stranka dobila na izborima dijele se brojevima 1, 2, 3, 4, 5, 6 itd. Svako dijeljenje daje tzv. najveći broj. Na taj se način izračunava toliko najvećih brojeva koliko se treba podijeliti zastupničkih mjesta. Najveći broj dobija zastupnik br. 1, drugi po veličini zastupnik br. 2 itd." Woyke i Stefens (4) navode Jellinekov primjer: "U jednom izbornom okrugu treba birati 10 zastupnika. Od 10.000 glasova na stranku A otpada 4.160, na stranku B 3.380, na stranku C 2.460. Ako se ti brojevi po redu podijele s 1, 2, 3, itd. dobiju se sljedeći nizovi:

STRANKA A	STRANKA B	STRANKA C
: 1 4160 (1)	: 1 3380 (2)	: 1 2460 (3)
: 2 2080 (4)	: 2 1690 (5)	: 2 1230 (7)
: 3 1386 (6)	: 3 1126 (8)	: 3 820
: 4 1040 (9)	: 4 845 (10)	: 4 615
: 5 832	: 5 676	: 5 492

Stranka A dobiva prvi, četvrti, šesti i deveti mandat. Stranka B dobiva drugi, peti i deseti mandat. Stranka C dobiva treći i sedmi mandat (sukladno brojevima iza kvocijenta).

D'Hondtov postupak najvećih brojeva treba uvažavati sljedeće temeljno načelo: "Niti jedna grupa ne bi trebala dobiti mandat ili dodatni mandat, sve dok neka druga grupa na neki veći broj glasova ne dobije jedan ili još jedan dodatni mandat." Nadalje, d'Hondtov postupak najvećih brojeva ne osigurava apsolutnu pravednost jer on na kraju potpomaže, čak i ako sasvim malo, velike stranke.

Druge vrste obračunavanja divizorskim postupkom su npr. metoda Imperiali (divizorski niz 2, 3, 4, 5 itd.), metoda St. Hague (divizorski niz 1, 3, 5, 7 itd.), danska metoda (1, 4, 7, 10) itd.

Uz većinski i razmjerni spominje se još i *mješoviti izborni sustav* koji zapravo preuzima pojedina obilježja oba prethodna izborna sustava. Svaki od navedenih sustava ima prednosti i nedostatke. Prednosti većinskog izbornog sustava su: 1. stvaranje pretpostavki stabilne vlade, 2. dvostranačje i dioba odgovornosti vlade i oporbe, 3. onemogućavanje stranačkog raskola, 4. izbor osoba, što znači da se birač više okreće osobama nego strankama, 5. zastupnici su neovisniji u odnosu na stranku itd. Ovom tipu izbornog sustava pripisuju se nedostaci ili mu se pak prigovara poradi: 1. nejednakosti težine glasova, 2. uvođenja dvostranačja, 3. kod relativnog oblika samo se podržava izborna neizvjesnost, 4. proizvodi osjećaj bezvoljnosti u "sigurnim" izbornim okruzima.

Razmjerni sustav (ili relativni) ima neke svoje prednosti kao što su: 1. održavanje raspoloženja biračkog tijela što se preslikava u parlamentu, 2. pravednost jer uvažava manjinu, 3. glas ima jednaku vrijednost, 4. smanjuje se mogućnost manipuliranja izbornim rezultatima, 5. jednostavnost izbora kandidata po stranačkim listama itd. Nedostaci razmjernog sustava izražavaju se u prigovorima zbog: 1. čiste formalne pravednosti, 2. nepreglednosti obračuna rezultata glasovanja, 3. mogućnosti radikalizacije, 4. ugrožavanje funkcioniranja parlamenta kod stranaka s čistom funkcionalnom politikom.

Za razumijevanje izborne problematike, prije prikaza izbornih modela u zapadnim zemljama, važno je spomenuti još neke *temeljne pojmove*. Prije svega mislimo na *diobu na izborne okruge* koja se smatra presudnom u svakom izbornom sustavu zbog smanjivanja ili povećavanja izbornih izgleda pojedinih stranaka. U diobi na izborne okruge govori se o *jednakom ili nejednakom predstavništvu* i *gerrymanderingu* pod kojim se "podrazumijevaju granice izbornih okruga koje su povučene prema političkim gledištima".

Nadalje, kod izbornog je nadmetanja važno i kako su strukturirane *izborne liste*. Kod *krutih lista* nitko ne može promijeniti redoslijed kandidata, pa birač daje jedan glas i bira listu u cjelini. Kod *slabo strukturiranih lista* dopuštena je mogućnost izmjene redoslijeda kandidata. Biraču se daje mogućnost da da dva glasa: jedan glas za kandidata, jedan za listu. Kod *slobodne liste* biraču se daje mogućnost više glasova uz promjenu liste.

Postoje *različiti postupci glasovanja*, kao što su: 1. *pojedinačno*, u kojem birač daje jedan glas; 2. *preferencijsko*, birač preferira kandidata; 3. *ograničeno*; 4. *alternativno*, s navođenjem preferencija; 5. *kumuliranjem*, kada birač može dati više glasova nekom kandidatu ili političkom natjecatelju. Uz te postupke, u literaturi se spominju postupci glasovanja kao što su *panaširanje*, koje se javlja kada birač raspodjeljuje glasove na kandidate s različitih lista, te *sustav dvoglasja*, kad birač jedan glas daje kandidatu a drugi stranci, i to kandidatu u nekom izbornom okrugu, a stranci na izbornom okrugu saveza.

Nemale raspre u kreiranju izbornog sustava vode se oko *prohibitivne klauzule*, presudne za ulazak u parlament. Prohibitivne klauzule kreću se od 1% (u cijeloj zemlji, Izrael), 5% (Savezna Republika Njemačka), 8% (Lihtenštajn), 5-12% (Bolivija) do 12,5% (Šri Lanka).

Što se tiče izbornih sustava u 16 zemalja OECD-a (Belgija, Danska, Nizozemska, Turska, Njemačka, Finska, Island, Italija, Luxembourg, Norveška, Austrija, Portugal, Švedska, Švicarska, Španjolska, Grčka) u njima vladaju razmjerni izborni sustavi, sa slabo strukturiranim, krutim, slobodnim listama, sa stupnjem razmjernosti od 41,2 (Grčka) do 49,9% (Njemačka).

Izborna kampanja

Kampanja je smišljena djelatnost utemeljena na nekom programu radi postizanja nekog učinka. *Politička kampanja* usmjerena je prema nekom političkom objektu, cilju. Temeljni cilj svake političke kampanje je politička pobjeda ili zadovoljenje, ispunjenje nekog političkog interesa. Smisao izborne kampanje je smišljeno vođenje političke akcije radi pobjede na izborima, oblikovanja nekog političkog tijela, primjerice, parlamenta, vlade, ili jednostavnije osvajanja vlasti.

Drugi značajan pojam organizacije i vođenja izborne kampanje je budžet, *riznica kampanje*, tj. novčana logistička podrška, donacije, krediti, oprema, tehnička sredstva, mediji itd.

Treći pojam kampanje su *troškovi*. Za vođenje neke predizborne kampanje valja unaprijed, na temelju specificiranih potreba, izraditi troškove kampanje, koji troškovi uslijed sve razvijenije komunikacijske tehnike imaju neprekidnu tendenciju rasta. Npr. troškovi vođenja predizborne kampanje na početku 20. stoljeća, u doba novina, svakako su manji u odnosu na doba kompjutorske, video i digitalne tehnike.

Za vođenje kampanje potrebna je *literatura*, tj. pisani i tiskani materijal, brošure, knjižice, stranački i izborni programi. *Voditelj kampanje* je osoba koja upravlja kampanjom. *Poruka kampanje* je pomno izabrana ključna informacija o kandidatu ili programu. *Plan kampanje* je detaljni opis svih postupaka, ciljeva i zadataka kampanje. *Struktura kampanje* predstavlja organizacijski uzorak ili način kako je kampanja organizirana. *Kalendar kampanje* je pisani dokument redoslijeda aktivnosti tijekom kampanje. *Kandidat* je osoba koja ističe kandidaturu radi preferencija odlučivanja u nekom političkom tijelu, recimo parlamentu. *Demagogerija* je lapidarna igra podupiranja kandidata. *Izravna pošta* je tehnika izravnog komuniciranja kandidata s glasačima. *Kontakt Door-to-Door* je oblik kampaniranja ili komuniciranja u kojem kandidat ide na vrata glasaču unutar nekog područja, što je metoda uobičajena u SAD-u. *Lit Drop* je metoda odašiljanja literature za izbornu kampanju na adrese

glasača. *Negativno kampaniranje* je takvo komuniciranje koje smjera ocrnjivanju protivnika. *Ciljane grupe* su grupe kojima su namijenjene poruke ili tema kampanje. *Targetiranje* je postupak fokusiranja kampanje na neke specifične grupe. *Volonteri* ili vojska spasa, bez koje se kampanja ne bi mogla odvijati, jesu grupe *dragovoljaca* koje pomažu u tehničkom funkcioniranju vođenja kampanje. (5)

Koji su strukturni elementi profesionalno izvedene izborne kampanje?

Prije svega, mora postojati *plan* kampanje. Tri su bitna elementa plana izborne kampanje. Prvi element je *raščlamba kampanje*. Treba se sastojati od strateških istraživanja i strateške studije. Drugi element je *strategija*, zapravo kreativna komunikacijska strategija. Sastoji se od oglašavanja i strategije kontakta s javnošću. Treći element kampanje je *taktika*, koja se sastoji od kritičnih odluka, organizacije, stožera i izvođenja kampanje. *Izvođenje* se dalje sastoji od oglašavanja, tj. medijskog plana, kontakata s javnošću, rokovnika predizborne kampanje te sondiranja javnog mišljenja. Pokušat ćemo šire iznijeti strukturne elemente predizborne kampanje.

Prvo: *raščlamba kampanje*. Ovdje se ponajprije polazi od strategijskih istraživanja čiji je smisao utvrđivanje *ciljanih grupa*. Kod definiranja ciljanih grupa metodom ispitivanja javnog mišljenja utvrđuje se identitet i slika stranke, popularnost, mogućnost ulaska u parlament itd. Raščlambeni dio kampanje uzimlje u obzir i raščlambu sociologije stranačkog života, vrijednosti stranke, osobine članstva, posebice kandidata te raščlambu stranačkih programa i dokumenata u kojima je istaknut sustav vrijednosti. Strategijski dio podrazumijeva izradu strategijske studije, koja mora imati nekoliko elemenata. Ponajprije treba istražiti vrijednost stranke na tržištu političkih ideja, vrednota, a metodom dubinskog upitnika propitati kakve su preferencije biračkog tijela prema nekoj stranci. Postoji li privlačnost? Postoji li odbojnost? Razlozi privlačnosti. Razlozi odbojnosti itd. Sastavnice strategijske studije su nadalje slike unutrašnjeg života stranke, raščlamba konkurentskih stranačkih programa da bi se vidjelo što druge stranke nude i prema tim ponudama eventualno dopuniti vlastite političke ponude, izbaciti štetne, ubaciti korisne, itd. Strateška studija sadrži strategijsku i taktičku razinu, zatim *image* ili sliku stranke.

Što se *strategije*, kao drugog dijela plana predizborne kampanje tiče, oblikuje se na temelju rezultata dobivenih prethodnim istraživanjem. Skup je pokazatelja koji pokazuju mogućnost glasanja i opredjeljivanja glasača za jednu stranku. Po strukturi mora biti pismeno razrađena, lako razumljiva, podešena kampanji, učinkovita i prilagodljiva novonastalim situacijama. Sastavnica strategije je njezina komunikacijska komponenta, a sastoji se od izbora komunikacijskog modela, načina komuniciranja, vodeće ideje, koja se rabi pri oblikovanju slogana i poruka. Što se smije činiti kod oblikovanja slogana? Smiju se rabiti razumljivi pojmovi,

razumljive poruke, pozivati na potporu nekom kandidatu ili stranci. Kod oblikovanja slogana ne smije se vrijeđati, ponižavati, isključivati, prijetiti itd. Poruke moraju biti jasno i kratko oblikovane. Tijekom predizborne kampanje moraju se stalno ponavljati kako bi se usadile u svijest političke javnosti.

Treći element plana izborne kampanje je *taktika*, koja u tijeku kampanje znači ozbiljenje zamišljene strategije. Za uspjeh je važna i organizacija ili stožer, te nadasve novac. Na kraju slijedi sama provedba kampanje različitim komunikacijskim oblicima. Komuniciranje u predizbornoj kampanji može biti licem u lice, izravnim obraćanjem javnosti (skupovi), preko radija, televizije (nastupi kandidata i stranačkih čelnika), zatim različitih tiskanih materijala, plakata, letaka, biltena itd. Komunicirati se u predizbornoj kampanji može posredno, primjerice otvaranjem nekih ustanova, izložbi, sudjelovanjem na posebnim priredbama, događajima itd. Element taktike izborne kampanje je rokovnik koji sadrži kalendar nastupa kandidata, tijekom događaja ili scenarij predizborne kampanje, određivanje važnosti pojedinih poteza, itd. Još jedan element taktike je sondiranje javnog mnijenja i praćenje djelovanja konkurentskih stranaka odnosno utvrđivanje indikatora - utjecaj kandidata, tip utjecaja itd.

Mnoštvo je priručnika koji problematiziraju tehniku organizacije i vođenja kampanja. Svaki na svoj način govori o strukturnim elementima ili sastavnicama kampanje. Bez obzira na razlike, niti jedan ne izbjegava temu *izborne strategije*. Elementi uspješne strategije kojom se stiže do pobjede su prije svega izbor *teme* ili poruke namijenjene biračima. Drugi element je *prijem kod publike*, pri čemu je važno znati tko su ciljane grupe ili ljudi koji će glasati ili se opredijeliti za određeni izborni program. *Odašiljanje poruke* znači izbor najprimjerenijeg komunikacijskog sredstva kako bi poruka stigla primateljima. *Izbor i kontrola vremena* ("timing") znači izbor najpovoljnijeg trenutka odašiljanja poruke primateljima. Peti element uspješnog vođenja kampanje je izbor raspoloživih resursa u komuniciranju. (6) Svaka izborna kampanja nalik je bojnopolju. Poznati sociolog politike Robert Michels u knjizi *Sociologija stranačkog života*, u kojoj se bavi fenomenom *željeznog zakona oligarhije*, piše o stranačkoj taktici i strategiji. To su po njemu izraziti pojmovi vojne terminologije. Vojnom se terminologijom zapravo dočarava borba dviju ili više političkih osoba, stranaka, programa. Iz vojne terminologije izvučen je i pojam izbornog stožera. To, pak, dokazuje da vođenje predizborne kampanje u mirnodopskim uvjetima zapravo graniči s ratom, ratom koji ima ipak svoja pravila, gdje se točno zna što se smije a što ne smije činiti tijekom vođenja kampanje. Primjerice, svaki izborni stožer kao mozak kampanje treba znati što kandidat kojeg se podupire, zbog kojega se vodi kampanja nikada ne smije učiniti. On nikada ne smije skrivati informacije o svojoj prošlosti, uljepšavati životopis, sam voditi kampanju, rabiti preveliku količinu riječi pri

objašnjavanju svoje kampanje, zaboraviti obitelj, voditi preveliku pratnju, odlaziti sam na važne sastanke, biti pijan, pretvarati se, biti neiskren itd. Šef izbornog stožera ne smije biti konfliktna osoba i kvariti odnose s članovima obitelji kandidata, posebice ženom, a ni u kojem slučaju ne smije zaigrati na kartu zavodnika; ne smije prenijeti svoje zadaće članovima stožera zbog toga što takvim ponašanjem ugrožava funkcioniranje stožera. Nadalje, ni u kojem slučaju ne smije na vidnom mjestu ostavljati povjerljive obavijesti, svađati se s prijateljima kandidata, skrivati činjenice od kandidata; ne smije biti pesimističan itd. Dakle, ukoliko se želi provesti i postići cilj, tj. izborna pobjeda, sve mora biti isplanirano i predviđeno.

Vratimo se na to da postojanje izbornog stožera potječe iz vojne organizacije i terminologije. Stožer je organiziran tako da se sastoji od šefa kampanje, kandidata, medijske grupe, grupe za strategijski razvoj, organizaciju i monitoring nastupa stranačkih čelnika, anketne grupe, grupe za kreativnu komunikacijsku strategiju. Svaka sastavnica ima svoje zadaće. Šef kampanje upravlja kampanjom. Stožer zajednički izrađuje marketinšku koncepciju. Anketna grupa provodi sve vrste istraživanja. Medijska grupa prati javna glasila. Grupa za organizaciju i monitoring nastupa stranačkog čelnika izrađuje mape, zapravo podsjetnike i uputstva. Grupa za kreativnu komunikacijsku strategiju izrađuje prijedloge kreativne komunikacijske strategije. Grupa za strategijski razvoj i istraživanje odgovorna je za izradu prijedloga marketinške koncepcije itd.

Vođenje predizborne kampanje nije nimalo lak i jednostavan posao. Kampanja je dopušteni politički rat interesno sukobljenih stranaka, njihovih stožera, strategija, taktika i cijelog arsenala dopustivih verbalnih i slikovnih oružja nemilosrdnog nadmetanja u granicama građanske snošljivosti, zadanih pravila igre (zakoni o izborima, zakoni o strankama) i dodatnih pravila iznesenih ili izrađenih i u pravilu izloženih u planu kampanje.

BILJEŠKE:

1. Knjigu *Izborna prava i stranački sustavi* izdala je Školska knjiga iz Zagreba 1992.
2. Tekstove ustava pojedinih zemalja počeo je u nizu tiskati osječki nakladnik Pan liber godine 1994.
3. Winfried Steffani, *Handbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*, Munchen - Zurich, 1978.

4. Wichard Woyke, Udo Steffens, *Stichwort: Wahlen*, Opladen, Leske verlag, 1978, str. 23.
5. Vidi u: *Electorial Politics Dictionary*, Santa Barbara, ABC-Clio, 1989, str. 131 - 178.
6. Ann Beaudry, Bob Shaeffer, *Local and State Elections. The Guide to Organizing your Campaign*, New York - London, 1986, str. 2 - 3.

2.3.4. Vlast

U politologiji i sociologiji politike najčešće se rabi Weberova definicija vlasti kao odnosa u kojem se "određene osobe pokoravaju naredbama određenog sadržaja". Vlast kao tip (političkog) odnosa može postojati samo ako ima (jaki) *upravni aparat*. To znači da je, da bi se vladalo mnoštvom, potreban aparat i vjera u *legitimnost vlasti*. (1) Weber pod legitimnošću podrazumijeva "izgled da će je ljudi u relevantnom stupnju smatrati takvom i praktično se prema njoj ponašati kao prema takvoj." Weber u tom smislu govori o "vjeri u legitimnost" i o tri tipa legitimne vlasti.

Racionalna ili legalna vlast, prema Weberu, jest ona koja se temelji na vjerovanju u "legalnost zakonski zasnovanih poredaka", dok je *tradicionalna* utemeljena u vjerovanju u sakralnost tradicije, oslanja se na iskustvo prethodnih generacija i poziva na neki (i)racionalni autoritet, a *karizmatika* u vjeri karizmatičkih obilježja neke osobe, nositelja vlasti.

Kod racionalne vlasti služba se odvija na temelju pisanih *pravila*. Obnaš se na načelu *kompetencije* i *nadležnosti*. Kompetencija je obveza, a vlast je hijerarhijski strukturirana. To je poredak vertikalne organizacije članova i "strogo određenih nadzornih organa vlasti". Racionalna vlast odvija se prema normama za čiju je primjenu potrebno školovano stručno znanje. Prema načelu *racionalnosti*, upravni aparat je odvojen od sredstava za upravljanje i pribavljanje. *Činovništvo* je profesionalno, plaćeničko i nagrađuje se novcem. Mjesto službe odvojeno je od mjesta privatnog obitavanja. "Najčistiji tip legalne vlasti", kaež Weber, "je vlast posredstvom *birokratskog aparata*." Birokratski aparat tvore činovnici, koji djeluju po službenoj dužnosti. Biraju se po stručnosti i hijerarhiji u službi. Moraju posjedovati kompetenciju, koja se opet izvodi iz znanja, poznavanja pravila i propisa. Činovnici dakle moraju imati stručne kvalifikacije, dok se prema službi odnose predano, kao jedinom zanimanju. Vodi ih jak motiv napredovanja u

službi (karijera). Podvrgnuti su disciplini i moraju štovati nadređene, dok nerijetko izražavaju netrpeljivost prema podređenima primjenjujući mehanizam "*socijalnog biciklizma*". Tako nešto može se nazvati birokratskom

psihopatologijom ili birokratskom bolešću. Bez obzira na krutost ovog tipa vlasti Weber smatra da je birokratski upravni aparat takav društveni uređaj koji s tehničko racionalnog aspekta "može postići najveću učinkovitost i koji je u tom značenju formalno najracionalniji". Bez obzira na tip ustanove (država, crkva, vojska, stranka, tvrtka) organizacija ovih ustanova ima tendenciju širenja birokratske uprave. Weber kaže da "njihov nastanak predstavlja klimu iz koje se razvila moderna država na Zapadu". Na čemu se temelji moć birokracije kao tipa organizacije modernih ustanova? Prije svega na poznavanju "svoje službe" i pisanih pravila, činjenica i propisa, "službene tajne".

U odnosu na legalnu, racionalnu vlast, *vlast* treba nazivati tradicionalnom kada se "njezina legitimnost oslanja na svetost prastarih (oduvijek postojećih) poredaka i moći i kada se u nju vjeruje na temelju svetosti." Subjekt tradicionalne vlasti je *gospodar*. Upravni aparat koji je u službi vladavine subjekta vlasti ima karakter služgu. Zapovijedi gospodara su legitimne. Legitimnost se izvodi iz tradicije. Gospodar djeluje po vlastitoj volji. Od slugu ili članova upravnog aparata očekuje se neograničena poslušnost. Gospodar može vladati s ili bez upravnog aparata. Upravni aparat može se novačiti iz različitih podaničkih slojeva, zavisnih činovnika, poslušnika, miljenika, zatim slobodnih ljudi koji u službu stupaju zbog štovanja gospodara. Međutim, takav aparat ima i nedostataka: nedostatak objektivnosti; stroga racionalnost i hijerarhija; nestručnost itd. Koji su tipovi tradicionalne vlasti? Prema Weberu, prvi tip je *gerontokracija* - vladavina staraca ili najstarijih. Uz gerontokraciju postoji i *prvobitna* nasljedna vlast pojedinaca. Weber kaže da tradicionalna vlast teži (s pojavom "osobnog upravnog aparata") patrimonijalizmu i sultanizmu. *Patrimonijalna vlast* je vlast u kojoj je vladar vlasnik svega živog i neživog, ljudi i stvari. Temelji se na "osobnom pravu". Primjer takve vlasti je karolinška vlast (Karlo Veliki). *Sultanizam* je orijentalni tip patrimonijalne vlasti utemeljena na "potpunoj samovolji nesputanoj tradicijom" (Max Weber). Weber u odjeljku o tipovima tradicionalne vlasti govori o staleškoj vlasti kao onom obliku "patrimonijalne vlasti kod koje upravni aparat prisvaja određenu vlast".

Treći tip vlasti je *karizmatička vlast*. Pod karizmom razumijemo iznimna obilježja ili iznimne sposobnosti pojedinaca, za koje se vjeruje da su obdareni natprirodnim ili čak božanskim osobinama. Takva se osoba obično smatra *vođom*. Karizmatička vlast je, dakle, takva vlast koja počiva na vjerovanju (mnoštva) u izvanredne sposobnosti vođe. Osobe podčinjene karizmatičkoj vlasti priznaju karizmu. Da bi karizma bila priznata, vođa ili vlasnik karizme mora

biti čudotvorac ili imati čudotvorna obilježja. Ili, kako Weber kaže: "To priznavanje je zajamčeno osvjedočenjem - prvobito uvijek *čudom* - a poniklo je iz predanosti otkrivenju, obožavanju junaka, povjerenjem u vođu." (2) Izgubi li vlasnik karizme čudotvorna obilježja, slabi vjerovanje u karizmu. Drukčije rečeno, ukoliko karizmatička osoba ili vodstvo "ne donosi koristi podčinjenima - onda postoje izgledi da će iščeznuti njezin karizmatički autoritet" (Max Weber). Grupa koja je povezana s vlašću na temelju emocionalne vezanosti uz vođu, prema Weberu, predstavlja "karizmatičku zajednicu". Na čelu te zajednice je dakle vođa, "prorok", koji ima svoju sljedbu, učenike, povjerenike. Vođa je uvijek u svim društvenim stanjima: miru ili ratu. Pitanje je može li se u demokratskim porecima pojaviti varijacija na temu karizmatičke vlasti? Ako je vjerovati Weberu, može. I to u obliku *demokracije s vođom* koja je po svojoj biti "vrsta karizmatičke vlasti", skrivene pod "vidom legitimnosti; ta legitimnost je izvedena iz volje povlašćenih i održava se samo zahvaljujući toj volji". Neki autori govore čak o *Führer demokraciji*. Kako u tom tipu vladavine vlada vođa? "Vođa (demagog) vlada, ustvari, i na osnovi privrženosti svojih političkih sljedbenika i na osnovi povjerenja koje u njegovu korist kao takvu imaju oni. On vlada, prije svega, nad osobama koje su pridobivene da budu njegove pristalice, a zatim, ukoliko mu one daju vlast, vlada nad čitavom grupom." U literaturi se taj tip vladavine nazivlje još *plebiscitarna demokracija*.

BILJEŠKE

(1) "Pojam legitimiranja u užem smislu označava uvjerenje članova političke zajednice u opravdanost njezina političkog i pravnog poretka, tj. prihvaćanje određenog tipa političke vlasti." - *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Zagreb, Školska knjiga, str. 101. Kako ističu neki politolozi, s pojmom legitimiteta odgovara se na pitanje opravdana političke vlasti. Legitimitet nekog političkog poretka podupire se temeljnim normama, konstruktivnim iskustvima i

priznanju građana, "na temelju uvjerenja u njegovu valjanost i opravdanost".

Pod legalitetom se, pak, mislila djelatnost građanstva na ograničavanju apsolutne vlasti vladara ili vladareve samovolje, te djelovanje države u *zakonskim* okvirima, donošenje zakona kroz parlament. Zatim se pojam pravne države ili države zakona tijekom polovice 19. st. pojavljuje u najužoj svezi s ustavnopravnim počelom legaliteta, počelom ustavnog i zakonskog djelovanja vlade i uprave. Općenito: "Legalitet znači sasvim općenito zakonitost jednog djelovanja ili jednog stanja." - Dieter Nohlen (Hrsg.), *Wörterbuch Staat und Politik*, str. 337.

Nadalje, legalitet označuje djelovanje pravne ili zakonske države, javne vlasti i sudstva prema građanima.

(2) Max Weber, *Privreda i društvo*.

2.3.5. Dioba vlasti

Oblici djelovanja nastali u suprotstavljanju apsolutnoj vlasti vladara doveli su do razvoja parlamentarizma i parlamentarne demokracije. Onog trenutka kad je dio apsolutne vlasti prešao na *parlament*, nastala je *dioba vlasti*, na kojoj kasnije počivaju sve demokratske, ustavne države. Smisao diobe vlasti je postojanje i funkcioniranje pravnodemokratskog tipa vladavine, slobode i sigurnosti građana, sprečavanje voluntarizma monarha ili predsjednika države, diktature, totalitarne države. Dioba vlasti znači kontrolu političke moći, a jamče je demokratski ustavi.

Teorija o diobi vlasti najizravnije potječe od Montesquieua, predstavnika političke misli prosvjetiteljstva, iz njegova djela *Duh zakona* (1748), gdje govori o jednakoj težini pojedinih vlasti i o *zakonodavnoj, izvršnoj i sudbenoj vlasti* (legislativa, egzekutiva, judikativa). Kako je u pojedinom obliku vladavine uređen odnos među tim vlastima, ovisi o različitim oblicima vladavine (tiraniji, monarhiji, diktaturi, republici, demokraciji) odnosno "ustavnim oblicima". Trodiobena struktura vlasti u demokratskim sustavima jamstvo je međusobne političke konkurencije, međusobne i (izvan)parlamentarne kontrole.

Dioba vlasti u funkcionalnom smislu različito je postavljena u parlamentarnim i prezidencijalnim sustavima vladanja, kao što pokazuju suvremeni primjeri članica EU. U *Belgiji* ulogu državnog poglavara ima kralj. Njemu, zastupničkom domu i senatu pripada zakonodavna vlast. Kralj imenuje ministre. Ministri su odgovorni kralju. Ministarsko vijeće tvori vladu. Sudovi imaju sudbenu vlast. U *Danskoj* državni poglavar je kralj, bez izvorne političke odgovornosti. Zakonodavna vlast pripada kralju i parlamentu zajedno. Izvršnu vlast tvore kralj i ministar predsjednik kojeg imenuje i otpušta zajedno s ministrima. Sudbenu vlast obnašaju sudovi. U *Njemačkoj* državni poglavar je predsjednik republike, kojeg bira savezna skupština. Zakonodavna vlast pripada parlamentu, izvršnu vlast ima vlada na čelu s kancelarom koji je u rangu predsjednika republike. Kancelara na prijedlog predsjednika republike bira parlament. Sudbena vlast pripada sudovima. Njemačka je savezna država, pa svaka država opet ima svoju trodiobenu strukturu vlasti. U *Francuskoj* je državni poglavar predsjednik republike, kojega neposredno i apsolutnom većinom bira narod. Zakonodavna vlast pripada nacionalnoj skupštini i

senatu (vijeću mudraca, mudrih), a sudbena sudovima. U *Grčkoj* državni poglavar je predsjednik. Zakonodavna vlast pripada predsjedniku i parlamentu, izvršna vladi tj. ministru predsjedniku, a sudbena sudovima. U *Velikoj Britaniji* državni poglavar je kralj/kraljica. Zakonodavna vlast pripada parlamentu (gornji i donji dom), izvršna vladi, a sudbena sudovima. U *Irskoj* je državni poglavar predsjednik, kojega neposredno bira narod. Zakonodavna vlast pripada predsjedniku, parlamentu, senatu, izvršna vladi koju tvore premijer i ministri, sudbena sudstvu. U *Italiji*, državni poglavar je predsjednik. Zakonodavnu vlast tvori zastupnički dom i senat, izvršna vlada - ministar predsjednik i ministri. Ministra predsjednika kao u slučaju monarhije imenuje predsjednik republike. Sudbenu vlast tvore neovisni suci. *Luxembourg* ima državnog poglavara koji nosi naslov velikog vojvode. Zakonodavna vlast pripada visokom vojvodi i zastupničkom domu parlamenta, izvršna vladi, a sudbena sudovima u ime velikog vojvode. U *Nizozemskoj*, državni poglavar je kralj. Zakonodavna vlast pripada parlamentu (dvije komore), izvršna vladi, ministru predsjedniku i ministrima koje imenuje i otpušta kralj. Ministri pod predsjedanjem ministra predsjednika tvore ministarsko vijeće. Sudbenu vlast tvore neovisni suci. U *Portugalu* je vrhovni vladar predsjednik. Zakonodavna vlast pripada parlamentu i vladi ukoliko je opunomoćena, izvršna vladi i ministru predsjedniku, ministrima, koje imenuje predsjednik republike kao u Italiji, i to iz najjače i najutjecajnije stranke u parlamentu, dok ministre na prijedlog ministra predsjednika imenuje također predsjednik republike. Sudbenu vlast tvore neovisni suci. U *Španjolskoj* je vrhovnik kralj. Zakonodavna vlast pripada parlamentu, kongresu zastupnika i senatu, a izvršna vladi, na čijem čelu je ministar predsjednik. Ministra predsjednika na kraljev prijedlog bira se iz pripadajuće utjecajne parlamentarne frakcije. Ministra predsjednika imenuje kralj ukoliko ima apsolutnu većinu. Ministre imenuje i otpušta kralj. Sudbena vlast pripada neovisnim sucima. (1)

BILJEŠKE

(1) Izvor: Oscar W. Gabriel - Frank Brettschneider (Hrsg.), *Die EU-Staaten im Vergleich. Strukturen - Prozesse - Politikinhalt*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994, str. 466-467; 478-481.

2.3.5.1. Parlament

Parlament je demokratska i zakonodavna ustanova odnosno zastupničko tijelo naroda preko kojega on izražava svoju volju. Predstavnici naroda biraju svoje zastupnike u parlamentu na neposrednim i tajnim izborima. Parlament je sinonim demokracije. U demokratskom tipu vladavine govori se o parlamentarnom sustavu ili parlamentarnoj demokraciji. Narod organiziran u različite političke stranke izražava svoju političku volju na višestranačkim ili kompetitivnim izborima. Djelovanje stranaka i izbori za parlament omogućeni su ustavom i zakonom o izborima, zakonom o strankama. One stranke i kandidati koji ispune prohibitivnu klauzulu ulaze u parlament kao demokratsko i zakonodavno tijelo naroda. Parlament je, dakle, političko predstavništvo naroda (politička reprezentacija).

Politolozi smatraju da *struktura parlamenta* ne ovisi o "ustrojstvenim zamislima, već povijesnom razvoju". Što se strukture tiče, parlamenti mogu biti *jednodomni i dvodomni*. U *Velikoj Britaniji* postoji donji i gornji dom parlamenta, a parlamentarni sustav označen je kao "kabinetski sustav". Gornji dom je dom lordova (plemstvo) a donji općina.

Na ovome mjestu ćemo ukratko izložiti ustrojstvo pojedinih europskih parlamenata. Tako *belgijski* parlament ima zastupnički dom (212 članova) i senat (181 članova). *Danski* parlament je jednodomni (179 članova). U *Njemačkoj postoje* parlament (622 zastupnika) i Savezno vijeće (interesi federalnih jedinica) (68 članova). *Francuski* parlament tvore nacionalna skupština i senat. Nacionalna skupština ima 577, a senat 317 zastupnika i zastupa interese općina i regija. *Grčki* parlament je jednodomni (najmanje 200 a najviše 300 zastupnika). *Britanski* je, kao što smo rekli, dvodomni. Gornji dom ima 1080, a donji dom 650 zastupnika. *Irski* nacionalni parlament sastoji se od predsjednika predstavničkog doma (166) zastupnika i 60 članova. *Talijanski* se sastoji od zastupničkog doma (630 članova) i senata (315 zastupnika), a senatori koji se biraju na regionalnoj razini. *Luxemburški* ima zastupnički dom (64 zastupnika). Zastupa interese regija. *Nizozemski* se sastoji od prve komore (75 članova) i druge komore (150 članova). Obje komore zastupaju interese naroda. *Porugalski* parlament je skupština republike (230-235 zastupnika), koja zastupa cijelu zemlju.

Funkcija parlamenta su brojne i u većini zemalja su opisane u njihovim ustavima. Parlament ima zakonodavnu, kreativnu (izvodi vlada), kontrolnu (nadzire vladu i upravu), zakonodavnu (donosi zakone) funkciju, određuje i potvrđuje proračun, raspravlja o političkim pitanjima važnim za politički život naroda i države. Parlament, nadalje, ima funkciju artikulacije (artikulira javno mišljenje i interese).

Što je *parlamentarizam*? Parlamentarizam je predstavnički sustav vladanja u čijem je središtu *parlament* kao predstavničko tijelo naroda i izraz narodnoga suvereniteta, posredno izraženoga prijeko narodnih zastupnika.

U svezi s parlamentarizmom, može se govoriti i o *prezidencijalizmu* ili prezidencijalnom načinu vladanja, s naglašenom ulogom predsjednika države u odnosu na parlament. Politolog Ernst Fraenkel pokušao je nabrojiti značajne *razlike parlamentarizma i prezidencijalizma*. U parlamentarizmu vlada se izvodi iz parlamenta: ostavka vlade u slučaju izglasavanja nepovjerenja, pravo raspuštanja parlamenta, vladajuća stranka pod nadzorom šefa vlade, disciplina parlamentarnih frakcija. U prezidencijalizmu je ustavnopravno zabranjena pripadnost vlade parlamentu, vlada postoji neovisno o parlamentarnoj većini. Kongres ne raspušta predsjednik, stranka predsjednika relativno je neovisna o predsjedniku koji je samo nominalno stranački šef, u slučaju frakcijske discipline i personalno političkih pitanja.

U parlamentarizmu monarhijskog oblika (parlamentarna monarhija) evidentna je hegemonija premijera - primjer je dvostranačje Velike Britanije ili sustavi skandinavskih zemalja na kontinentu. Primjeri republikanskog oblika parlamentarizma (kooperacija egzekutive) su III. i IV. francuska republika, Italija i Austrija, hegemoniju kancelara nalazimo u Austriji i Njemačkoj. Prezidencijalnu dominaciju ili hegemoniju nalazimo u Weimarskoj Republici, V. francuskoj republici, Finskoj, Grčkoj. Primjer dominacije ili hegemonije skupština su Ustav Konventa i "sustav sovjeta". Prezidencijalni sustavi (zatvorene egzekutive) imaju monarhijski (ustavna monarhija, njemačko Carstvo od 1871.) i republikanski oblik (predsjednik kao vlasnik svih izvršnih kompetencija (SAD kao primjer), predsjednik u ministarskom vijeću (Meksiko, Brazil, Latinska Amerika), sustav kolegija (Švicarska).

Kad smo odredili pojam, strukturu, funkcije parlamenta i odnos spram prezidencijalizma, valja nešto reći i o njegovoj dugoj europskoj povijesti. Parlamenti se javljaju u Europi u 13., negdje u 14. stoljeću. U Velikoj Britaniji javljaju se postupno još od početka 13. stoljeća iz savjetodavnog tijela monarha (Veliki savjet). Kako je građanstvo jačalo u borbi protiv apsolutne monarhije, tako su se u Europi rađali parlamenti. Tek s uspostavom ustavnih oblika vladavine i primjenom trodiobene strukture vlasti, parlamentarnim monarhijama, demokracijama parlamenti postaju središte demokratske artikulacije interesa naroda i građana.

(1) Međutim, parlament se može suspendirati ili ignorirati. Tada se govori o autoritarnim i totalitarnim oblicima političkoga djelovanja. Postoje vremena krize parlamenta i parlamentarizma.

U različitim politološkim i ustavnopravnim teorijama parlament i parlamentarizam nisu uvijek glorificirane predstavničke ustanove naroda. Takozvana marksistička ili "klasna paradigma" na parlament i parlamentarizam gleda kao na klasnu tvorevinu tzv. "buržoaskoga svijeta". To je lijeva ili ljevičarska kritika parlamenta i parlamentarizma, dočim desna, koju zastupa primjerice Carl Schmitt, izražava sumnju u njegov položaj kao "metode vladanja i

političkog sustava". Težak položaj parlamentarizma, drži Schmitt, proizlazi iz razvoja "moderne masovne demokracije" koja je po njemu dovela do "krize same demokracije", krize parlamentarizma. Korijeni te krize su u "suprotnosti liberalnog individualizma, koji se temelji na moralnom patosu i demokratskog državnog osjećaja, kojim su ovladali uglavnom politički ideali". (2)

BILJEŠKE

(1) Usp. *Staatslexikon. Recht. Wirtschaft. Gesellschaft*, Freiburg, Basel, Wien, Verlag Herder, 21988, str. 296; W. Mickel (Hrsg.), *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, München, Franz Ehrenwirth Verlag, 1986, str. 332.

(2) Carl Schmitt, *Pojam politike i ostale razprave*, Zagreb, Matica hrvatska, 1943, str. 105, 121.

2.3.5.2. Vlada

U trodiobenoj strukturi vlasti, *vlada* je izvršno političko tijelo neke države. U užem smislu vlada označuje svaku ustanovu koja je odijeljena od druge javne vlasti i koju oblikuje političko središte neke zemlje. U pravilu, ako su demokratski sustavi vladanja, izvodi se iz parlamenta ili se obrazuje na prijedlog predsjednika ili kralja u liku ministra predsjednika, članova vlada i kabineta. Kako je strukturirana vlada neke zemlje opet ovisi o tipu vladavine, parlamentarizmu, prezidencijalizmu i tome slično.

Za razumijevanje vlade relevantna je njezina *organizacija*. Vlada se sastoji od predsjednika (premijera, ministra predsjednika), ministara i ministarstava, komisija itd. Ona se mora ograničiti samo na vladanje. Skovana je prema hijerarhijskoj i po ustrojstvu racionalnoj tj. birokratskoj vlasti. Članovi vladina sustava pripadaju *upravi*. Članovi uprave su profesionalci ili čak eksperti, koji jamče za funkcioniranje određenog ministarstva koje pokriva određeno područje društvenih interesa. Za poslove vlade potrebna je *stručnost*, procedura.

Kako je vlada strukturirana u pojedinim europskim zemljama? - U *Belgiji* vladu tvore ministri, ministarsko vijeće, kralj. Kralj imenuje i raspušta ministre, koji su mu izravno odgovorni. Ministarsko vijeće ustrojeno je po načelu jezičnoga pariteta (francuski, nizozemski, njemački). ministri imaju pravo govora u komorama. U *Danskoj* vladu tvore ministar predsjednik i ministri. Ministre i ministra predsjednika imenuje i razrješava kralj. Ministar mora podnijeti

ostavku ako se o tomu izjasni parlament. Ako ministar predsjednik izrazi nepovjerenje, slijede novi izbori ili raspuštanje vlade. Svi se ministri imenuju pod predsjedanjem kralja i državnoga vijeća. Zaključke treba potvrditi kralj. Ministri su odgovorni vladi. U *Saveznoj Republici Njemačkoj* vladu tvore ministri i savezni kancelar, kojega na prijedlog saveznog predsjednika bira parlament (Bundestag). Ministri se imenuju i raspuštaju razrješuju na prijedlog saveznog kancelara (konstruktivna većina). Kancelar određuje vladine smjernice (Richtlinie), vodi vladine poslove, vlada donosi zakone u Bundestagu, članovi vlade i saveznog vijeća imaju pravo govora u Bundestagu. U *Francuskoj* vladu tvore premijer i ministri. Premijera imenuje i otpušta predsjednik. Ministri se imenuju i otpuštaju na prijedlog predsjednika. Vlada je odgovorna parlamentu. U nacionalnoj se skupštini može postaviti pitanje povjerenja vladinom programu ili pojašnjenja o vladinoj politici. Vlada vodi i upravlja politikom nacije, skrbi o upravi, premijer vodi vladine poslove, skrbi za izradu zakona. Premijer ima pravo inicijative. Članovi vlade imaju pravo govora u obje skupštine. U *Grčkoj* vladu tvore ministar predsjednik i ministri. Ministra predsjednika imenuje predsjednik države. Na prijedlog ministra predsjednika, predsjednik predlaže imenovanje i otpuštanje ministara i vlade. Vlada mora dobiti povjerenje parlamenta. Parlament može u svako doba postaviti pitanje povjerenja vladi. Zaključak o povjerenju apsolutnom većinom trebaju potvrditi u parlamentu nazočni parlamentarci. Parlament može vladi ili njezinom članu ukazati nepovjerenje. Za prihvatanje zahtjeva nepovjerenja potrebna je apsolutna većina svih zastupnika. U vladinoj je nadležnosti opća i nacionalna politika. Ministar predsjednik vodi vladinu djelatnost. Ministar ima pravo govora u parlamentu. Što se tiče ustavnopravnog položaja vlade u *Velikoj Britaniji*, može se govoriti o nepostojanju odredbi. Vladu u *Irskoj* tvore premijer i ministri. Članovi vlade prema odredbama ustava imenuje predsjednik. Premijer i njegov zastupnik i ministar financija moraju biti predstavnici predstavničkog doma. Vlada je odgovorna predstavničkom domu. Premijer može odstupiti ako mu predstavnički dom ne da većinu. Premijer je na čelu vlade. Vlada iznosi predstavničkom domu prijedlog državnoga proračuna. Članovi parlamenta imaju pravo govora u obje komore. U *Italiji* vladu tvore ministar predsjednik i ministri. Predsjednik države imenuje ministra predsjednika. Na prijedlog ministra predsjednika predlažu se i imenuju ministri, članovi vlade koje imenuje i potvrđuje šef države. Vlada mora imati povjerenje obje komore. Ministar predsjednik vodi politiku vlade. Vlada ima pravo inicijative. Komorama predlaže godišnji proračun. Članovi vlade imaju pravo govora u objema komorama. U *Luxemburgu* vladu tvore, tj. vladu organizira visoki vojvoda, a sastoji se od najmanje tri člana, zatim savjeta koji odlučuje o nacrtima zakona i djelatnosti uprave. Njezina organizacija i djelatnost uređena je zakonom. Članove vlade imenuje i raspušta visoki vojvoda. Članovi vlade imaju pravo govora u

parlamentu. U *Nizozemskoj* vladu tvore ministar predsjednik i ministri, koje predlaže, imenuje i otpušta kralj. Ministri se imenuju pod predsjedanjem ministra predsjednika i ministarskog vijeća. Ministarsko vijeće savjetuje i odlučuje o općoj vladinoj politici. Ministar ima pravo govora u parlamentu. U *Portugalu* vladu tvore ministar predsjednik i ministri. Ministra predsjednika imenuje predsjednik države prema stranačkoj pripadnosti u parlamentu. Ministre imenuje predsjednik države na prijedlog ministra predsjednika. Vlada je odgovorna predsjedniku i parlamentu. Ministri su povezani vladinim programom. U parlamentu se može postaviti pitanje povjerenja i nepovjerenja vladi. Vlada upravlja općom politikom i najviši je organ vlasti. Ministar predsjednik upravlja općom vladinom politikom. Vlada ima pravo inicijative. U parlamentu donosi plan državnog proračuna, zaključuje međunarodne ugovore, izrađuje planove gospodarskog i socijalnog razvoja zemlje, koordinira njihovo provođenje. Ministar ima pravo govora u parlamentu. U *Španjolskoj* vladu čine ministar predsjednik i ministri. Ministar predsjednik se prema pripadnosti parlamentarnoj frakciji bira na prijedlog kralja, koji na prijedlog ministra predsjednika imenuje i razrješava članove vlade. Ministar predsjednik može u parlamentu postaviti pitanje povjerenja. Parlament može vladi postaviti pitanje povjerenja i nepovjerenja. Vlada vodi unutrašnju i vanjsku politiku i najviši je organ javne vlasti. Ministar predsjednik vodi poslove vlade. Vlada ima pravo inicijative. Predlaže godišnji proračun. Ministar ima pravo govora u parlamentu. (1)

BILJEŠKE

(1) Izvor: Oscar W. Gabriel - Frank Brettschneider (Hrsg.), *Die EU-Staaten im Vergleich. Strukturen - Prozesse - Politikinhalt*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994, str. 478-485.

2.3.5.3. Sudbena vlast

Razvoj samosvojne sudbene vlasti napredovao je s novovjekovnim shvaćanjem ustavne države. Izricanje presude stoljećima je bilo povezano s voljom vladajućih, pa se u tom smislu u literaturi često govori o simbiozi prava i politike. U srednjem vijeku država i društvo oblikovani

su po božjoj volji. Duhovne i svjetovne vrednote legitimirane su se iz božjeg izvora. Kao nadzorna institucija ne pojavljuje se sudstvo. Svršetak srednjovjekovne kulture i raspad tog dualizma povezani su s postulatom jednakosti ljudi i primjenom prava i pravde na pojedince bez obzira na posebnosti. Sve su izraženiji zahtjevi za postavljanjem neovisnih sudaca, koji bi trebali suditi neovisno o politici. Jurisprudencija postavlja zahtjev emancipacije od teologije i nastoji se odrediti odnos između *vladajućih i prava*.

Najprije se isticalo prirodno pravo. U Montesquieuovoj postavci o trodiobi vlasti govori se i o sudbenoj vlasti. Sloboda ne caruje ako sudbena vlast nije samostalna, neovisna tj. razdvojena od zakonodavne i izvršne vlasti. Tako je s novovjekovljem, posebice sa zahtjevima ograničavanja apsolutne vlasti vladara i nicanjem parlamentarne demokracije rođena sudbena vlast kao treća vlast ili dio demokratske trodiobene strukture vlasti. U odnosu na ostale članice vlasti stoji u ravnoteži, ali je neobično važna njezina neovisnost tj. razdvojenost od utjecaja politike.

Kako ističe literatura, sudbena vlast u pravnoj državi normativno je povezana s legislativom i egzekutivom. U totalitarnim porecima pravo i sudstvo su u funkciji održavanja totalitarne diktature. Tu su pravo, sudstvo i politika u simbiozi, jedinstvu, dok su u demokratskoj državi odijeljeni i samostalni. Politika na legalan i legitimirajući način oblikuje odnose a pravo i sudstvo, sudbena vlast, nastoje se u konkretnim prilikama primijeniti u skladu s ustavnom pozicijom sudbene vlasti. Najviše tijelo tj. sudbeni organ za zaštitu ustavnog poretka je ustavni sud. Od sudova u mreži sudbene vlasti treba navesti vrhovni sud i ostale sudove. (1) U Belgiji, Danskoj, Njemačkoj, Grčkoj, Velikoj Britaniji, Irskoj, Luxemburgu, Nizozemskoj, Portugalu, Španjolskoj, bez obzira na oblik vladavine ili državni oblik, ustavom su određene pozicije neovisnoga sudstva i neovisnih sudaca.

BILJEŠKE

(1) Izvor: Dieter Nohlen, *Wörterbuch Staat und Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1991.

2.3.6. Pravna država

Pravna država obično se vezuje uz pojam demokratskih oblika vladavine iako nije tipična odrednica potonjih, jer su i totalitarne diktature imale elemente pravne države. (1) Pravna država označuje povezanost prava i države u ustavu i zakonima, te ograničavanje državne moći koje je određeno ustavom (2) neke države.

Elementi pravne države su sigurnost i sloboda udruživanja i poštovanje temeljnih ljudskih prava. Pravna država jamči jednakopravnost ljudi pred zakonom bez obzira na njihove posebnosti. Ta država mora jamčiti pravnu sigurnost tj. utvrditi stanje krivice. Sastavnica pravne države je neovisno sudstvo tj. sudstvo koje djeluje prema svom ustavnom položaju. Oznaka pravne države je i trodiobena struktura vlasti, kako u institucionalnom tako i u funkcionalnom smislu. Tijekom povijesti nastajala je u oporbi i opreci spram apsolutističke i policijske države.

BILJEŠKE

(1) Za razliku od demokratskih pravnih država, ove su protiv prava pojedinca, ljudskih prava.

(2) W. Mickel (Hrsg.), *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, str. 431.

2.3.7. Socijalna država

Socijalna država je država koja skrbi, osigurava svoje građane od najrazličitijih rizika koji se mogu pojaviti uslijed različitih okolnosti (1), prije svega u pogledu socijalnog položaja - zbog gubitka posla, nedostatka novca, bolesti, dakle položaja pojedinca u društvu nastalog zbog vlastitih promašaja, manjih sposobnosti ili djelovanja društvenih mehanizama koji pogađaju egzistenciju. Socijalna država zapravo treba štititi ukupnu socijalnu sigurnost, socijalnu stabilnost, jamčiti socijalnu pravdu.

U širem smislu, socijalna država skrbi o širokoj lepezi socijalnih pitanja, kao što su priskakanje u pomoć teško pogođenim pojedincima i obiteljima ili pak osiguravanje egzistencijalnog minimuma najugroženijih društvenih slojeva. Socijalna država mora promicati načela *solidarnosti i supsidijarnosti*.

Da bi socijalna država mogla postići svoje ciljeve kao što su socijalna sigurnost ili socijalna pravda, mora imati neke instrumente. Jedan od instrumenata za postizanje navedenih ciljeva su *porezi*; poreznom politikom nastoje se proizvesti povoljni učinci za potrebe socijalne

države. Široka je lepeza zahtjeva koje društvo postavlja državi. Ona ih pokatkad ne može ispuniti bez velikih rashoda izvedenih iz poreza. U novijoj povijesti bili su česti *redukcionistički socijalni koncepti*. Naime, pritisak nastao zbog pretjeranih očekivanja; zagovaralo se prebacivanje socijalnih tereta, rashoda, na račun građana. Takav model jednostavno je nazvan *socijalnim neokonzervativizmom*. Najviše je pogađao donje slojeve, odnosno najugroženije.

Rashodi za socijalno osiguranje u dvanaest europskih zemalja u razdoblju od 1962-1991. imali su tendenciju rasta. U *Belgiji* je godine 1962. izdvojeno 15,5% bruto nacionalnog proizvoda, a 1985. 29,3%, dok je 1991. taj postotak bio 26,7%. Vrlo slična situacija bila je i u *Njemačkoj*. Godine 1972. izdvojeno je 17,5%, a 1988. 28,5% bruto nacionalnog proizvoda. U prosjeku se u europskim zemljama od 1962. do 1991. izdvajalo 15,5 do 27,5% za *socijalno osiguranje*. (2)

Snaga socijalne države ovisi o razvijenosti nacionalnog gospodarstva i tržišta. Mora se voditi računa o *tržišnoj podnošljivosti socijalnih rashoda*. Socijalno zakonodavstvo *mora točno odrediti društvene grupe* na koje bi se trebali odnositi učinci socijalne države. Valja voditi računa o kategoriji *opterećenja građana*. Za učinkovitu socijalnu državu potrebna je *odgovornost građana pri davanju doprinosa, solidarno ponašanje i smisao za realnost*, odnosno za crtu preko koje se ne smije ići kada je riječ o gornjim granicama socijalne države.

Skup mjera koje provodi neka socijalna država zbog osiguranja socijalne sigurnosti, stabilnosti, pravde i mira naziva se *socijalnom politikom*. Kao posrednička djelatnost među različito pozicioniranim i stratificiranim društvenim slojevima, socijalna politika posreduje među interesima, vodeći računa o zbrinjavanju oštećenih osoba nesposobnih za privređivanje, bolesnika itd. Uspostavljanjem mehanizma ravnoteže između nižih i viših društvenih slojeva moglo bi doći do nestabilnosti socijalnih društvenih ustanova. U širem smislu sastavni dio socijalne politike je politika socijalnog partnerstva.

Pod *socijalnim partnerstvom* misli se na suradnički odnos poslodavaca i posloprimaca. Socijalno partnerstvo je diplomatska metoda artikulacije interesa čimbenika rada i čimbenika kapitala. Njegov smisao je smanjivanje ili snižavanje konflikta u društvu na najmanju moguću mjeru. Najrazvijenije modele socijalnog partnerstva nalazimo u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj. Što se drugih europskih zemalja tiče, "odnosi stranaka u tarifnim ugovorima određeni su stalnom radničkom borbom. Općenito se može utvrditi da su tarifni pregovori u gotovo svim zemljama obilježeni time da sindikati imaju *pravo na štrajk*". (3) U zemljama razvijenog socijalnog partnerstva mali je broj štrajkova, što nije slučaj s ostalim europskim zemljama. Ukoliko se malo bolje pogleda, socijalna država sa svojom socijalnom politikom obuhvaća skup problema i

pitanja od čijeg rješavanja zavisi kakvoća socijalnog standarda u nekoj državi i stabilnost društvenog i političkog sustava. (4)

BILJEŠKE

(1) Usp. *Staatslexikon. Recht - Wirtschaft - Gesellschaft*, Freiburg, Basel, Wien, 1989, str. 72. i dalje.

(2) Usp. Oscar W. Gabriel/Frank Brettschneider (Hrsg.), *Die EU-Staaten im Vergleich. Strukturen, Prozesse, Politikinhalte*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994, str. 538.

(3) Isto, str. 32.

(4) Izvor: *Socijalna država*. Priredio Anđelko Milardović, Pan liber, Osijek, 1995.

2.3.8. Suverenitet

Suverenitet označava ničim ograničenu vrhovnu vlast iznad koje nema druge vlasti. Postoji unutrašnji suverenitet odnosno pravo nametanja vrhovne državne vlasti na cijelom državnom teritoriju i vanjski suverenitet, koji se sastoji u pravu naroda na samoodređenje.

Što se teorije suvereniteta tiče, njezin je utemeljitelj Jean Bodin (1530-1596). Po njemu je država "pravna vladavina zajedničkim poslovima više obitelji, kojoj pripada vlast". (1) Bitna oznaka države da je sve "potčinjeno jedinstvenoj suverenoj vlasti". Obilježje svake suverenosti je da je suverenost najviša ili vrhovna vlast vladara ili naroda, da je to stalna vlast, trajna vlast, vlast koja snagom slobodne volje donosi zakone, da je suverenost neotuđiva i nedjeljiva. U Bodinovoј teoriji suverenosti kralj se pojavljuje kao suveren.

U Rousseaua suverenost je "konačna vlast". Ona je izvedena "iz pučke (narodne suverenosti) - iz izbornog prenošenja izvorne suverenosti slobodnog pojedinca, člana zajednice (državljanin) na predstvištvo (parlament) i njegove organe". Za Rousseaua, "suverenitet je jedan, nedjeljiv, neotuđiv i pripada narodu u cijelosti"; on je "opća volja čiji je izraz zakon; volja suverena je sam suveren". (3)

Što se pojma suvereniteta tiče, navedimo Schmittov decizionistički pojam suvereniteta iznijet u njegovoj *Političkoj teologiji*. (3) Po Schmittu suveren je onaj koji donosi odluku o

izvanrednom stanju. Suveren se ne oslanja na normu, on jednostavno njome vlada. On gospodari normom. Bit državnog suvereniteta nije u monopolu sile, nego u monopolu odluke. Kad je riječ o pojmu suvereniteta, Carl Schmitt govori o politizaciji teoloških pojmova. Ta politizacija "izravna je kod pojma suvereniteta". U 17. stoljeću monarh se izjednačavao s Bogom. Monarh je bio personifikacija Boga na zemlji; bio je suveren. S nastupom liberalnodemokratskih ideja i gibanja, u Rousseaua se opća volja poistovjećuje s pojmom suverena. U starim teorijama države suveren je bio *jedan*, a u modernim novovjekovnim narod je suveren. S pojavom naroda kao suverena gubi se "decizionistički i personalni element dosadašnjeg pojma suvereniteta". (4)

Decizionistički aspekt suvereniteta karakterističan za (apsolutne) monarhije gubi se pred novovjekovnim pojmom narodnoga suvereniteta; međutim, decezionistički model suvereniteta ili decizionizam je, kako veli Schmitt, u "novije vrijeme bitno obilježje personalne diktature". Na primjerima zemalja Europske unije, bez obzira na monarhije kao oblik vladavine, u jedanaest zemalja ustavom je određeno da sva vlast pripada narodu ili da pripada narodu i proizlazi iz naroda. Narod se pojavljuje kao nositelj (nacionalnog) suvereniteta.

BILJEŠKE

(1) Juraj Kolaković, *Historija novovjekovnih političkih teorija od XV. stoljeća do 1848.*, Čakovec, Zrinski, 1976, str. 61.

(2) Usp. *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Zagreb, Školska knjiga, 1990, str. 143.

(3) Carl Schmitt, *Politische Theologie*, Berlin, Duncker and Humboldt, 1979.

(4) Isto, str. 62.

2.4. Politički sustav i politička kultura

2.4.1. Politička kultura

Politička kultura duhovna je okosnica svakog političkog sustava. U razvijenom svijetu, gdje je politologija već dugo etablirana znanost, sama istraživanja političke kulture zrcale stanje političke kulture.

Politolozi S. Verba i G. Almond (1963) (1) smatraju se vodećim istraživačima političke kulture. Prema Verbi, politička je kultura skup znanja, vjerovanja, političkih simbola i vrijednosti što se odnose na neki politički sustav i funkcija političkog sustava. Verba govori o četiri dimenzije političke kulture: *nacionalnom identitetu* kao samosvijesti o pripadnosti vlastitoj nacionalnoj grupi, poistovjećivanju sa sugrađanima ili svijesti o povjerenju u njih, *učincima vladanja*, tj. očekivanjima pojedinaca, posljedicama vladanja i *procesu političkog odlučivanja*. Četvrta dimenzija (proces političkog odlučivanja) određuje zapravo tip i model političke kulture.

Almond i Verba odredili su *tri tipa političke kulture*: *župljanski*, *podanički* i *građanski*. Župljanski i podanički (autoritarni) su pasivni, a građanski ili participativni je demokratski tip političke kulture.

Važno obilježje političke kulture je *politički stil*. Njime se uređuje "način na koji se politička vjerovanja primjenjuju u političkom procesu". *Ideološki politički stil* temelji se na afektivnoj odanosti nekom sustavu vrijednosti, dok *pragmatični politički stil* slijedi pragmu. Totalitarna društva imaju ideološki, a liberalna pragmatički politički stil.

Bez obzira na tip političke kulture, svaka se izražava političkim simbolima, vrijednosnim usmjerenjima članova društva prema političkim objektima. Pod njom se misli i "difuzni skupni pojam za politička vrijednosna usmjerenja, stavove, ideologije ili političke svijesti". (2)

Neki politolozi bavili su se *dimenzijama političke kulture* kao osnovama političke orijentacije. Riječ je o *strukturama političke svijesti*, *političkim oblicima djelovanja*, *nositeljima političke kulture* i *polja djelovanja*:

PRVA DIMENZIJA POLITIČKE KULTURE - Strukture političke svijesti: strah,

otuđenje, predrasude, frustracije, moral, religioznost, nekonformizam, lojalnost, povijesna svijest, razumijevanje tradicije, slika sebe i stranca, politički sindromi (autoritarizam, etnocentrizam, antisemitizam, nacionalizam, militarizam, lijevi i desni radikalizam, protukapitalizam, pacifizam), političke ideologije (vrijednosni sustavi, svjetonazori: liberalizam, konzervativizam, socijalizam, komunizam, fašizam, nacionalsocijalizam), aktualni politički stavovi, znanja, interesi, politički sudovi.

DRUGA DIMENZIJA POLITIČKE KULTURE - Politički oblici djelovanja: apatija, pasivnost, političko učenje, politička socijalizacija, konvencionalno legitimirano političko djelovanje (npr. izbori), nekonvencionalno legalno i kontroverzno legitimiranje (npr. prosvjedno kao štrajkovi, demonstracije, bojkoti, zaposjedanje kuća itd.), vojni ustanak, političko nasilje, terorizam (duhovni i fizički).

TREĆA DIMENZIJA POLITIČKE KULTURE - Nositelji političke kulture: mase, elite, socijalnostrukturirane i definirane velike grupe (npr. aristokracija, stari/novi srednji slojevi, radnici, katolici, protestanti, žene itd.), generacijske ili dobne grupe (npr. mladež, ratna generacija itd.).

ČETVRTA DIMENZIJA POLITIČKE KULTURE - Polja djelovanja: svijet života, obitelj, crkva, škola, pogon, vojska, stranke, inicijative građana, socijalna djelovanja, manjine, granične/rubne grupe, javno mišljenje/javnost, politička komunikacija, politički simboli, vlada, parlament, sudbena vlast, birokracija itd. (3)

S obzirom na strukturu političke svijesti i nositelje političke kulture, uzet ćemo primjer *populističke političke kulture*. Dvadeseto je stoljeće, među ostalim, obilježeno upravo tom političkom kulturom. Provala naroda u politiku ili pojava vođa koji su se oslanjali na narod, uz istovremeno naglašeno antiintelektualističko raspoloženje, bilo u lijevim ili u desnim varijantama populizma, karakteristični su tipovi tradicionalnog političkog djelovanja, uvelike nazočni u prijelomnim fazama razvoja europske i svjetske povijesti.

Prema njemačkom politologu Dieteru Nohlenu, populizam kao masovni pokret tvore ljudi čija pripadnost nije strogo formalno određena, dok je sama organizacija pokreta krhka a veze vrha pokreta i masovne baze prije svega su personalizirane, ili određene odnosom vođe i mase. Autoritarni populizam je tip tradicionalne političke kulture u kojoj vođa zadobiva političku legitimaciju zahvaljujući nezadovoljstvu mase. Populistički pokreti oslanjaju se na narod i tradicionalnu paradigmu političkog djelovanja. Oslanjanje na narod nije i vladavina naroda. Prema tome, populističke pokrete razlikujemo od pokreta za demokraciju, jer je nazočnost populističke političke kulture opasnost za demokratski poredak, odnosno stabilnost demokratskih ustanova, posebice parlament, protiv kojega se počesto okomljuju "populističke dobre namjere".

Populizam se može razumjeti i kao pokret frustriranih, heterogenih donjih društvenih slojeva ili kao reakciju na neku iznenadnu, radikalnu promjenu, društveni lom. Njegovi sljedbenici novače se iz različitih slojeva, od gornjih (primjerice vođe) do srednjih, pa donjih.

Budući da je ustrojen na tradicionalnom političkom djelovanju populizam je uvijek osjetljiv prema modernizacijskim procesima, odnosno modernizacijski procesi prava su društvena hrana populizma. Sljedbenici populističke političke kulture ne mogu bez otpora zauzdati političke, gospodarske, društvene i tehnologijske promjene, pa se populizam može razumjeti i kao varijanta prosvjeda/revolta protiv modernizacije, o čemu ponajbolje govore neki pojavni oblici unutar novih društvenih pokreta neoromantičke provenijencije. Prema tomu, na neki je način i obrana tradicionaliteta od nagle intervencije u području društvenih odnošaja.

Njegov sastavni ideologijski dio je nacionalizam ili obrana naroda od ekspanzivne ili imperijalne politike ili pak agresivni nacionalizam, gdje je masovni pokret (populistički) u funkciji teritorijalne ekspanzije.

Iako imaju slične zajedničke jezgre, populistički pokreti 20. stoljeća međusobno se ipak razlikuju. To je posvema razumljivo ako se ima u vidu njihova tradicionalna paradigma. Njihova se raznolikost izvodi iz različitih tradicija.

Politološka literatura i literatura iz sociologije politike uglavnom kao europske primjere lijevo desne tipove populističkih pokreta navode *pužadizam*, kao tipičan antimodernistički pokret, s tezom da "narod a ne stranke trebaju nadzirati vladu". S obzirom na svoju antimodernizacijsku usmjerenost, pužadizam je "proizvod nerješive frustracije onih koji se osjećaju odsječenim od glavnih trendova modernog društva".

Drugi primjer populizma je *makartizam*, kao tip populističkog ekstremizma u SAD-u. Treći primjer, koji navodi politolog S.M. Lipset, jest *peronizam*, s ideologijom jake države. Peronizam je imao "antiparlamentarni populistički sadržaj, koji naglašava da stranka i njen vođa crpe svoju moć neposredno iz naroda i da parlamentarizam ima za posljedicu vladavinu nesposobnih i korumpiranih političara".

Sada bi valjalo ukratko ocrtati elemente populističke kulture. *Narod* je svakako prvi i najvažniji element te kulture. Drugi element je *vođa*, a antiindividualizam treći. Populistička ili autoritarna politička kultura mrzi pojedinca. Stari je to sukob individue i mase. Populizam je zapravo i *antiintelektualizam*, što je njegov četvrti element. To je netrpeljivost intelektualaca od strane narodnjaka, i prosvjed protiv elitne političke kulture ili onog sloja koji bi znanjem htio oblikovati društvo, dok se populizam oslanja na znanje vođe i afektivno i tradicionalno djelovanje naroda/mase. Populistička kultura sklona je sumnjičenju, diskreditiranju, kontroli i isključivanju intelektualaca. Ukratko, populistička politička kultura mrzi intelektualce. Po njoj

oni su "mekušci", "apstraktni", "nedisciplinirani", "svoje glavci", "bistritelji i mutitelji slika", "ljudi na svoju ruku", "nepouzđani", "pokvarena gospoda", itd.

Antiparlamentarizam je novi element koji znači nepovjerenje u parlament a antimodernizam je nepovjerenje u modernizaciju svijeta života koja izaziva frustracije.

Ovdje smo naveli jedan primjer političke kulture s obzirom na strukturu političke svijesti i nositelje političke kulture. Osim toga valja napomenuti da se populistička politička kultura vezuje uz autoritarne i totalitarne oblike vladavine ili političke sustave. Bez obzira o kojem se tipu i primjeru političke kulture radilo, nužno je skrenuti pozornost na to da se političke kulture, uostalom kao i politički sustavi, izvode iz različitih povijesnih prilika pojedinih naroda, tradicija, da su političke kulture proizvod skupnog djelovanja naroda kroz povijest. Utvrđivanje tipova političkih kultura, sustava vrijednosti, nemoguće je bez kombiniranih teorijsko empirijskih istraživanja, kakvih je u svijetu mnoštvo, a niti u nas ne izostaju. (4) Dok se u teorijskim istraživanjima, kao uvodima u empirijska, elaboriraju pojmovi, definicije, teorije, u empirijskim se nastoji doći do egzaktnijih činjenica i pokazatelja u zavisnosti od predmeta i zadatih ciljeva istraživanja.

2.4.2. Politička socijalizacija

Politička kultura je subjektivno doživljavanje političkog sustava ili određeno političko ponašanje označeno mišljenjima, stavovima i vrijednostima o političkom sustavu. Vrijednosti koje odgovaraju predodžbi o društvu i državi moguće je prenositi političkom socijalizacijom, dakle, odgojem građana za demokraciju kojom bi trebali stjecati građansku političku kulturu. *Političku socijalizaciju* određujem kao postupak uklapanja osobe u sustav vrijednosti nekog političkog poretka.

Pojedinac i društvena grupa, živeći u političkom podsustavu, tijekom socijalizacije stječu znanja, vjerovanja, vrijednosti, norme, simbole, predodžbe, pravila, rituale, važne u političkoj orijentaciji i političkom djelovanju i one o političkim organizacijama, ustanovama.

Značajna uloga političke socijalizacije je *integracija* pojedinaca i grupa u okvire političkog sustava. Socijalizacijom se postiže oblikovanje nacionalnog identiteta, stjecanja svijesti o pripadnosti zajedničkoj kulturi, uključujući i političku. Njome se posreduju znanja o pripadnosti i dosezima nacije.

Osim toga, političkom socijalizacijom stječe se *povjerenje u legitimnost poretka*. Njome se posreduju znanja i vjerovanja o legitimitetu, političkim ideologijama, svijesti o pravu i političkom moralu.

Distributivna uloga političke socijalizacije pokazuje se u posredovanju normi, znanja o gospodarstvu, podjeli moći u očekivanja nasuprot učincima politike i gospodarstva, dok se znanjima o drugim državama i političkim kulturama ističe komponenta međunarodnih odnosa.

Političkom socijalizacijom stječe se identitet, tj. svijest o pojedinačnom *ja* i pripadnosti pojedinačnog *ja* nekoj skupnosti tj. političkoj zajednici. Socijalizacijom se dakle pojedinci uklapaju u kulturu, u nacionalnu kulturu, usvajajući sadržaje opće i posebne političke kulture primjerene nekom tipu političkoga sustava. Politička socijalizacija u toj dimenziji i nije drugo do posredovanje znanja o pripadnosti društvu, državi, narodu, naciji. Političkom socijalizacijom smatraju se i *participacijske prilike* (5) tj. sudjelovanje građana u političkom životu, iako bi se moglo govoriti i o neparticipativnim modelima političke kulture te o različitim tipovima političke socijalizacije i učincima tj. različitim tipovima političke participacije, zbog toga što je politička socijalizacija podjednako nazočna u demokratskim i autoritarnim političkim sustavima. Međutim, način, oblik i granice političke participacije nemaju jednako značenje. U svakom pogledu politička socijalizacija u demokratskim sustavima daje veće prilike i mogućnosti političkoga sudjelovanja građana nego li sustavi suprotni demokratskom obliku vladanja.

BILJEŠKE

(1) S. Verba, G. Almond, nav. dj.

(2) *Handbook of Political Science. Macropolitical Theory*, Sydney, Addison Wesley Publishing Company, 1975, str. 15.

(3) Iring Fetscher/Herfried Münkler (Hrsg.), *Politikwissenschaft. Begriffe - Analysen - Theorien. Ein Grundkurs*, Rheinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1985, str. 123.

(4) U našoj politologiji valja izdvojiti radove V. Vujčića, *Politička kultura i politička socijalizacija*, Zagreb, Alinea, 1993. i *Politička tolerancija*, Zagreb, DEFIMI, 1995.

(5) Usp. *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, A. Görlitz, Rowohlt, Hamburg, 1983.

2.5. Oblici državnog uređenja

Teoretičari države i (ustavnog) prava u pravilu govore o *obliku države* razlikujući *oblike vladavine* (monarhija, republika, aristokracija, diktatura, demokracija) i *oblike državnog uređenja*. Što se razumijeva pod oblikom državnog uređenja? - "Pod oblikom državnog uređenja razumijeva se upravo taj odnos, koji postoji između centralnih i necentralnih (lokalnih i oblasnih) državnih organa." (1)

Što su centralni državni organi? - To su organi čija se vlast rasprostire na *cijelom* državnom teritoriju. Necentralni organi vlasti su oni organe vlasti koji se rasprostiru ili imaju nadležnost nad *dijelom* državnog teritorija tj. ograničenu regiju.

Učenje o obliku državnoga uređenja u literaturi se dijeli na *centralizam* i *decentralizam*, te *jedinstvene (unitarne)* i *složene (federativne) države*.

2.5.1. Unitarna država

Što su obilježja jedinstvene ili unitarne države?

U politološkoj, ustavnopravnoj i teorijsko državopravnoj literaturi spominju se ove njezine *sastavnice*: "a) jedinstven ustav, b) jedinstven sustav vrhovnih, centralnih državnih organa, tj. jedan sabor, parlament (skupština), jedna vlada, jedan vrhovni sud, itd., c) razdijeljena je administrativno na oblasti, s većim ili manjim stupnjem decentralizacije". (2)

Ona može biti *centralizirana* i *decentralizirana*. "Centralizirana je kada između centralnih i lokalnih organa postoji odnos nadređenosti i podređenosti, te sve one posljedice koje iz toga odnosa proistječu." (3) Decentralizirana je "kad u njoj između centralnih i lokalnih organa ne vlada odnos nadređenosti i podređenosti, nego lokalni organi imaju stupanj samostalnosti". (4)

2.5.2. Federativna država

Govori li se o složenim državama, nemoguće je izvesti jedinstvenu klasifikaciju obilježja jer je riječ o više vrsta složenih država. Vrste složenih država su *protektorat*, *unija (realna i personalna)*, *konfederacija*, *federacija*.

Što je protektorat? - "*Protektorat* je ona vrst 'složene' države u kojoj se osigurava zaštita nadmoćnosti i izrabljivanja jedne jače države prema slabijoj, koja stvarno ne posjeduje svoju suverenost. Jača država daje slabijoj vojnu zaštitu, ali joj oduzima mogućnost samostalnog vanjskopolitičkog predstavljanja." (5) Primjer protektorata bio je češko- moravski protektorat, koji je silom uspostavio Adolf Hitler.

Što se unije? - *Unije* su složeni oblik države koji se u pravilu javlja u okviru monarhijskog oblika vladanja. Dije se na *realne* i *personalne*. Realna se unija javlja kao "monarhijska zajednica, jer članice te zajednice imaju zajedničkog monarha; u međunarodnim odnosima realna unija nastupa kao jedinstven međunarodnopravni subjekt, tj. djeluje kao jedna država ako ima zajedničke vanjskopolitičke funkcije; te zajedničke vanjskopolitičke funkcije članice realne unije ostvarile su na osnovu međunarodnog ugovora; inače članice u realnoj uniji imaju i obavljaju samostalno funkcije iz svojeg unutarnjeg života, tj. u svojoj unutarnjoj politici su samostalne". (6) Povijesni primjeri su: Austrija i Ugarska (1867-1918), Danska i Island (1919-1945), Švedska i Norveška (1815-1905).

Koja su obilježja personalne unije? - Temelji se na monarhijskom obliku vladavine; članice su države u funkcijama odvojene i neovisne, povezane vladarom; nisu jedinstven međunarodnopravni subjekt pa je svaka članica unije zaseban međunarodnopravni subjekt; formira se na temelju ustava članica i međunarodnog ugovora. Povijesni primjeri su Engleska i Hanover (1714-1838), Nizozemska i Luxemburg (1815-1890). (7)

Što se daljnje diobe tiče, složene države se nadalje dijele na konfederacije i federacije. *Konfederacija* je savez država. Obilježja konfederacije su:

- "(a) da je savez neovisnih, suverenih država, stvoren na osnovi međunarodnog ugovora;
- (b) taj savez se stvara u svrhu jedinstvenog rješavanja nekih pitanja od zajedničkog interesa;

(c) konfederacijom se ne stvara nova država, već suverene države u konfederaciji ostaju i dalje samostalni međunarodnopravni subjekti;

(d) konfederativna je vlast izvedena iz vlasti država članica, koje su suverene;

(e) konfederacija, ipak, ima jedno stalno zajedničko tijelo, koje nam daje 'privid državnosti', a to je tzv. konfederativna skupština. Time se konfederacija i razlikuje od običnog političkog saveza;

(f) konfederativna skupština nije nikakav državni organ. Sastavljena je od delegata država-članica i slična je međunarodnoj konferenciji;

(g) u toj skupštini odluke se donose, u načelu, jednoglasno, a ako se donose većinom glasova, nezadovoljna članica može ne prihvatiti "većinsku odluku" ili čak istupiti iz konfederacije;

(h) odluke konfederativne skupštine nisu automatski obvezne za građane država-članica, nego postaju zakon i obveza tek kada ih posebne države usvoje, tj. ozakone redovnim putem. Taj postupak posebnog usvajanja i 'pretakanja' konfederativne odluke u interni zakon države-članice naziva se *inartikulacija* (očlanjenje). Nema, dakle, neposredne imperativne vlasti konfederativnih organa nad građanima država-članica;

(i) nadležnost konfederativnih skupština je određena (ograničena) sa ciljem zbog kojega je zaključen konfederativni ugovor i ne predstavlja sve funkcije državne vlasti;

(j) redovito, konfederacija nema jedinstvenu vojsku, jedinstven sustav poreza, jedinstven sustav proračuna i jedinstveno državljanstvo;

(k) u konfederaciji je jedinstvena samo ona djelatnost koja je usko povezana sa ciljem radi kojega je konfederacija osnovana." (8)

Povijesni primjeri konfederacija su Njemački Savez (1815-1866) i Švicarska konfederacija.

Federacija je savezna država. *Federalizam* je načelo organizacije složenih država, tj. udruživanje "manje ili više samostalnih država članica (država, zemalja, regija) u jednu nadređenu cjelinu". (9) Federalizam se kao načelo organizacije složene države predstavlja diobu moći ili vlasti unutar savezne države; promiče policentrizam; brana je separaciji i unutardržavnim konfliktima; jamči konsenzus oko zajedničkih stvari, interesa. Federalizam omogućuje integraciju heterogenog društva. Politolozi smatraju da se federalizam može pravdati zemljopisno, povijesno i etnički.

Vratimo se federaciji. Ako je riječ o federaciji kao saveznoj državi, može se govoriti o ovim obilježjima: federacija ima savezni ustav; federalne jedinice imaju federalno jedinične ustave; savezna vlast ili vlast saveza je suverena; federalne jedinice nisu suverene; federalne

jedinice imaju svoje ustave, parlamente, vlade i sudove, ali nikako ne mogu samostalno nastupati kao međunarodnopravni subjekti. Federalna ili savezna država sastoji se od središnje države i podržava članica. Podržave članice se u njemačkim zemljama nazivlju *lenderi*. U Americi su to savezne države, a u nekim bivšim komunističkim federacijama bile su to republike.

Sada bi valjalo komparativno prikazati odnos između saveza-zemalja i regija u pojedinim europskim zemljama. (10)

SAVEZ-ZEMLJE-REGIJE

Zemlja	Dioba države	Dioba nadležnosti između središnje države i subnacionalnih jedinica
Belgija	Belgija je između ostalog podijeljena na provincije (flamanska, valonska, Bruxelles) i zajednice (francuska, flamanska, njemačka) (1,107,3)	Nadležnost je po zakonu prenesena na organe regija (107); oni imaju ograničenu poreznu vlast (110) / vijeća zajednica imaju pravo odlučivanja u: području kulture, nastave, suradnje među zajednicama, službenog jezika (59)
Danska	Bez odredbi	Bez odredbi
SR Njemačka	Savezna država. (20) Ustavno pravni položaj zemalja mora odgovarati načelima savezne države (28)	Zemlje su nadležne za provođenje državnih ovlaštenja i izvršenje državnih poslova ukoliko Temeljnim zakonom nije drukčije propisano ili određeno (30) / Zemlje imaju zakonodavno pravo ukoliko Temeljni zakon ovo pravo ne prenosi na savez. Savez ima pravo donošenja zakona između ostalog o: vanjskoj politici, politici obrane, državljanstvu, novčanom sustavu, jedinstvu carine i trgovine, pošti i telekomunikacijama, krivičnom pravu, sigurnosti prometa na cestama, radnom, kartelskom, privrednom i građanskom pravu, o

		<p>sudovima, udruženjima, pravu okupljanja, pravu boravka, pravu useljenja stranaca, javnoj skrbi, korištenju atomske energije, promicanju znanosti, razvlašćenju i podržavljenju, savezним željeznicama, ulicama i putovima, odvoženju smeća, kontroli zagađivanja zraka i zaštiti od buke (73,74). Savez može donositi okvirne propise pored ostalog za: javne službe, temeljna načela visokog školstva, tiska i filma, urede za prijave i objave te ostale poslove vezane za boravak i kretanje građana, prostorno uređenje i zaštitu prirode (75) / Zadaci zajednica saveza i zemalja: razvoj obrazovnog sustava, poboljšanje regionalne, gospodarske i agrarne strukture, zaštita obale (91a) / Dioba izdataka između saveza i zemalja, dioba poreza preko financijskog poravnanja (104a,106,107) / Savez i zemlje su nezavisni jedni od drugih u svom unutarnjem gospodarenju (109)</p>
Francuska	Centralna država	Bez odredbi
Grčka	"Državna uprava izgrađena je na principu dekoncentracije" (101)	"Regionalni državni organi imaju opću nadležnost za odlučivanja o svojoj regiji. Centralne institucije uprave pored svojih posebnih nadležnosti imaju i opću nadležnost kao i nadležnost za koordinaciji i kontrolu regionalnih organa, što je pobliže određeno zakonom." (101)
Velika Britanija	Bez odredbi	Bez odredbi
Irska	Bez odredbi	Bez odredbi
Italija	Republika je pored	Regija ne smije djelovati protiv dobrobiti nacije

	ostalog podijeljena na regije (114); "Regije su samoupravna tijela s vlastitim odobrenjima i zadaćama prema ustavom utvrđenim načelima" (115); neke regije imaju posebni statut s posebnim oblicima autonomije. (116)	i interesa drugih regija (117) / Regije imaju vlastite organe: regionalno vijeće, regionalni odbor, predsjednika regionalnog odbora (121); regije imaju zakonodavnu i izvršnu vlast pored ostalog za sljedeća područja: gradnja i zemaljska policija, opće dobro, zdravstvo, stručna izobrazba, razvoj gradova, turizam, infrastruktura u interesu regija, poljoprivreda i šumarstvo (117) / Regije posjeduju ograničenu financijsku vlast; regijama se sredstva doznaju iz državnog proračuna; one ne smiju ubirati carine. (119,120)
Luksemburg	Bez odredbi	Bez odredbi
Nizozemska	Provincije se mogu ukidati i osnivati zakonom (123)	"Odobrenje za uređenje i upravljanje budžetom provincija prenosi se na njihovu upravu" (124) / Na vrhu provincije stoje provincijalni parlamenti koje neposredno bira narod (125,128); oni donose ustroje provincija. (127)
Portugal	Unitarna država (6); otočne skupine Azori i Madeira tvore samostalne regije s vlastitim političkim administrativnim statusom i vlastitim organima vlasti (regionalna skupština, regionalna vlada) u okviru sustava (?-ustava) (6,227,233)	Autonomne regije, pored ostalog, imaju sljedeće ovlasti: zakonodavna nadležnost za regionalna pitanja, zakonska inicijativa, provođenje vlastite vlasti, porezne vlasti po načelima zakona i upravljanje vlastitim sredstvima, donošenje regionalnih gospodarskih planova. (229)
Španjolska	Unitarna država; priznaje prava na	Autonomne zajednice su, pored ostalog, nadležne za: prostorno uređenje, stambenu

	<p>autonomiju nacijama i regijama (2); državni teritorij, pored ostalog, podijeljen je na autonomije, provincije i zajednice (137)</p>	<p>izgradnju grada, poljodjelstvo i šumarstvo i zaštitu okoliša, skrb o vodoopskrbnom sustavu od regionalnog tnačaja, gospodarskom poretku, kulturi, socijalnoj skrbi, zdravstvu (148) / Isključiva državna nadležnost: državljanstvo, međunarodni odnosi, obrana, pravosuđe, trgovačko, krivično, procesno i građansko pravo, pravo azila, pravo o službenicima, radno pravo, vanjska trgovina, carina, riznica, novčani sustav, istraživanje, opće gospodarsko planiranje, državne željeznice i ceste, pravne osobe za zaštitu okoliša i energetike, temeljna pitanja medija (149); komore mogu penijeti državne ovlasti na autonomne zajednice (159) / Skupštine autonomnih zajednica imaju pravo inicijative (87) / Autonomne zajednice uživaju financijsku autonomiju (156); financijska sredstva potiču iz vlastitih poreza i doznaka države (157)</p>
--	--	--

BILJEŠKE

(1) Berislav Perić, *Država i pravni sustav*, Zagreb, Informator, 1994, str. 95.

(2) Isto, str. 102.

(3) Isto, str. 103.

(4) Isto, str. 103.

(5) Isto, str. 104.

(6) Isto, str. 104.

(7) Isto, str. 104.

(8) Isto, str. 105.

(9) *Prema: Informationen zur politischen Bildung*, 204. "Der Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland", Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1992, str. 2.

(10) Izvor: Oscar W. Gabriel - Frank Brettenschneider (Hrsg.), *Die EU-Staaten im vergleich. Strukturen, Prozesse, Politikinhalt*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994, str. 486-488.

(11) *Prema: Informationen zur politischen Bildung*, 204. "Der Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland", Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1992, str. 4.

(12) *Prema: Informationen zur politischen Bildung*, 204. "Der Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland", Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1992, str. 6. - Izvori: *Pressestelle des Bundesrates und Paxton*, John: *Statesmans Year-Book 1989-1990*, MacMillan Press Ltd. 1989.

3. VANJSKA POLITIKA

3.1. Pojam i razgraničenja

Pokušaji određenja međunarodnih odnosa/međunarodne politike označeni su različitim teorijskim i metodičkim postavkama, školama i pravcima. Kao što je i uobičajeno za nedovoljno utemeljena područja ljudskoga znanja, nema univerzalno prihvaćenih određenja. Takvo stanje umnožava različitost određenja *pojma vanjska politika* i njemu srodnih pojmova. U teorijskoj šumi škola, pravaca i shvaćanja postoje i pokušaji konstruiranja i određivanja temeljnog pojma koji se odnosi na političko djelovanje države izvan njezinig granica, dakle, pojma *vanjska politika*.

Što je zapravo vanjska politika? - Vanjska politika je "nastavak politike jedne države preko njezinih (nacionalnih) granica". (1) Moguće drugo određenje glasi: "Vanjska politika je organizirana djelatnost organa države koji djeluju kao akteri vanjskopoličkog odlučivanja i izvršitelji određenih odluka." (2) Tko je *subjekt vanjske politike*? - Subjekt vanjske politike je suverena država odnosno njezina *vlada*. U tom smislu vanjska politika je djelovanje vlade u međunarodnom okruženju, ili poslužimo li se komunikološkim nazivljem, *vladino komuniciranje* s međunarodnom okolinom, tj. drugim političkim sustavima. Zatim se vanjska politika može razumijeti kao "poduzimanje mjera jedne vlade nasuprot drugoj koja u svojoj ukupnosti konstruira uzorak odnosa". (3)

Uzorak odnosa je obilan i moglo bi se reći raznolik. U uzorak ulaze međunarodni gospodarski, vojni, znanstveni, kulturni, i svakako najvažniji, odnosi koji pokrivaju i štite interese vlastita *vanjskog i unutarnjeg suvereniteta*. Međutim, taj uzorak može se proširiti i na *navladine* udruge, moderno rečeno jezikom svjetskoga društva NGO, i prekodržavne sudionike, političke pokrete, prekonacionalne koncerne i kompanije itd.

U literaturi postoje različiti tipovi, modeli vanjske politike. Prvi tip je *vanjska politika interesnoga maksimiranja* tj. ostvarenja nacionalnih interesa posredstvom moći, ponekad i na štetu drugih država. Ovaj model vanjske politike blizak je nekim realističkim shvaćanjima toga pojma. Drugi tip vanjske politike je *optimiranje nacionalnih interesa* utemeljeno na "interesnom izjednačavanju i kompromisu". Ovaj tip mogao bi se izraziti jezikom teorije igara s nultim rezultatom.

3.2. Sastavnice vanjske politike

3.2.1. Sudionici

Tko su sudionici vanjske politike? - Sudionici vanjske politike su svi oni koji sudjeluju u vanjskopolitičkom odlučivanju i provođenju odluka. Ti sudionici su: a) šef države, bez kojega se ne donose važne vanjskopolitičke odluke; b) ministar vanjskih poslova, prva osoba na čelu vladina ministarstva vanjskih poslova koji sudjeluju u odlučivanju i ostvarenju odluka, ciljeva i strategijskih vanjskopolitičkih interesa; c) parlament - zakonodavno tijelo koje potvrđuje strateške vanjskopolitičke odluke i preko svojega vanjskopolitičkog odbora komunicira u međunarodnoj zajednici; d) diplomatska služba - komunicira s diplomacijama drugih zemalja i diplomatima akreditiranim u zemlji. Sudionici vanjske politike ili procesa odlučivanja i provođenja odluka u zavisnosti su od međunarodne politike i političkih procesa. Njihove odluke i načini djelovanja, mogućnost njihova provođenja, zavise od od konstelacije odnosa. U pravilu se moraju ponašati kao "umjetnici mogućega".

Pri odlučivanju sudionici vanjske politike uvijek moraju imati neke *ciljeve*. Ciljevi su zamišljene slike neke budućnosti, projekcije i anticipacije vanjskopolitičkih interesa. Svaka racionalno strukturirana i na strategiji utemeljena vanjska politika ima nekakvu skalu ciljeva. *Bitni ciljevi* su oni koji se odnose na političku egzistenciju svake države. To su unutrašnja i vanjska *sigurnost i zaštita nacionalnog interesa*. Uz sigurnost teritorija u literaturi se među primarne ciljeve ubraja *blagostanje*, čija je zavisna vrijednost *sigurnost* kao uvjet *mira i stabilnosti*. Zatim se govori o ciljevima *srednjeg ranga*, u slučaju postavljanja nekih zahtjeva od

drugih država, dok se pod *univerzalnim ciljevima* podrazumijevaju oni koji u ostvarenju nisu strogo vezani uz neko zamišljeno vrijeme. U postavljanju ostvarenja ciljeva, a ciljevi su u politici *interesi*, može se govoriti o *modelima suradnje*, kada obje strane metodom sudjelovanja i dijaloga nastoje artikulirati neke interese, *modelima konflikta*, kada jedna od strana sudionica vanjskopolitičkoga procesa pritiscima i silom uzrokuje konflikt i pri tomu drugu stranu tjera na konfliktno političko djelovanje; *modelima natjecanja*, kada se obje strane po pravilima međunarodne politike natječu u realiziranju svojih interesa.

U oblikovanju i ostvarivanju vanjskopolitičkih ciljeva postoje ili utječu različiti, prije svega *objektivni čimbenici*, npr. nacionalna uloga države, javno mišljenje, vrednote, tradicije, prošlost, povijest odnosa među različitim narodima i tomu slično.

U politička sredstva vanjske politike ubraja se diplomacija, a uz diplomaciju postoje još gospodarska, vojna, znanstvena, kulturna i promidžbena sredstva vanjskopolitičkoga djelovanja.

3.3. Međunarodni odnosi

3.3.1. Pojam

Kao što smo vidjeli, vanjska politika odnosi se na organizirano djelovanje nacionalnih država unutar međunarodne zajednice. Za razliku od vanjske politike, *međunarodni (politički) odnosi* ne mogu se poistovjetiti "potpuno s djelatnošću države na međunarodnoj sceni jer uz države postoje brojne gospodarske, kulturne i društvene veze među pojedincima, organizacijama, pokretima i građanima pojedincima". (4) Unatoč mnoštvu sudionika, aktera međunarodnih odnosa, države ipak ostaju glavne. Kada se može govoriti o *čimbenicima* međunarodnih odnosa? "Kada se činjenice identificiraju kao niz okolnosti, utjecaja, elemenata ili posljedica koje proizvode velik konkretan učinak, tada se može govoriti o faktorima međunarodnih odnosa." (5)

Faktori međunarodnih odnosa su *zemljopisni* - primjerice geopolitički položaj neke države; *demografski* - primjerice kretanje, rast i opadanje pučanstva kao čimbenik međunarodnih odnosa i maloljudnost i mnogoljudnost država; *gospodarski* - gospodarska snaga neke države, nacije; *pravni* - utjecaj i uloga pravnih normi u međunarodnim odnosima; *tehnološki* - uloga tehnološkog stanja neke države s varijablama razvijenosti ili tehnološke nerazvijenosti; *vojni* - veličina i snaga vojne organizacije i njezina kvantitativno i kvalitativno izražen vojni potencijal; *nacionalni* - osjećaj nacionalne pripadnosti u međunarodnom političkom okruženju; *ideološki* - utjecaj različitih ideologija na međunarodne odnose. (6)

Subjekti međunarodnih odnosa su države, vladine i nevladine međunarodne organizacije, politički pokreti, crkve, uglednici, čovjek kao pojedinac, subjekt međunarodnih odnosa. (7)

3.3.2. Teorije o međunarodnim odnosima

Predmet teorije o međunarodnim odnosima određen je različitim teorijskim konceptima i školama tijekom povijesti međunarodnih odnosa. O tome govori *teorijska povijest međunarodnih odnosa i njezin model grananja*. (8)

Teorija povijest međunarodnih odnosa model-grananja

ANTIKA

Teorem ravnoteže kod Tukidida

Razumne misli kao princip bitka u Platonovoj filozofiji
Optimizirajuća politička znanost o vrlinama

Kozmopolitički udio Stoe
Patristika
Bellum-justum nauk kod Augustina

SREDNJI VIJEK

Visoka skolastika: Bellum-justum nauk, misli o pravu prirode, utemeljenje

međunarodnopravnih teorema (npr. Toma Akvinski)

Izgradnja ranijih koncepta suvereniteta u kasnom srednjem vijeku (rex est imperator in regno suo)

Sekularne misli o partikularnoj državi kod Marsillusa von Padua

RENEZANS

Univerzalizam kod Dantea
Humanistički pacifizam (Erazmo)
Ograničenje jus ad bellum

Teorije ravnoteže i misli o državnom raison (Machiavelli)
Rješenje politike iz skolastičko-normativnog konteksta

RANO NOVO DOBA

Utopije: svjetski mir kroz svjetsku vladavinu (Cruce, Sully)

Rezolutno-kompozitivna konstrukcija država (more geometrico Hobbes)
Društveno ugovorno prevladavanje prirodnog stanja na sljedećem višem nivou na slobodno opisivanje odnosa državnog društva

Diferenciranje prava naroda i odvajanje od prirodnog prava naroda i međunarodnog prava
Ograničavanje jus in bello (Victoria, Vasquez, Suarez)

APSOLUTIZAM

Stvaranje države kao autonomnog međunarodnog sudionika (persona ficta kod Pufendorfa)

Merkantilizam: međunarodna (ekonomska) politika kao igra s nulnim rezultatom u prirodnom društvu država

Koncept "Vječnog mira" kao produkt saveza naroda (Seint Pierre)

Objašnjenje: razumne misli i kozmopolit. ideal 18. st.

19. STOLJEĆE

Izgradnja koncepta međunarodnih odnosa kao igra s nultim rezultatom

Građanska politička ekonomija (Hume, Smith, Ricardo): specijaliziranje na podjeli rada i svjetska trgovina jačaju svjetski mir ekonomski odnosi

Kritika građanske političke ekonomije (Marx, Engels); međunarodna politika kao izraz klasnog interesa

20. STOLJEĆE

Realizam (od sredine 30-ih godina) kao reakcija na razbijanje idealizma na reviz. politike Japana, Njemačke i Italije

Neorealizam, neomerkantilizam

Svijet kao svijet država kap.

Billard-Ball model

Pacifizam/internacionalizam prije 1. svjetskog rata

Funkcionalizam

Neofunkcionalizam i teorije integracije kao posljedica 2. svjetskog rata

Međuzavisno orijentirani globalizam

Svijet kao svjetsko društvo, paukova mreža asocijacije pojedinaca

Teorije imperijalizma (Lenjin, Hilferding, Luxemburg)

Zavisno orijentirani globalizam

Teorije kapitalist. svj. sustava

Svijet kao svjetski sustav

Suprotnost: periferija - metropola

Poradi preglednosti potrebno je navesti veoma iscrpan niz *teorijskih koncepata* u međunarodnim odnosima. Koji su to teorijski koncepti najbolje se vidi iz tabličnog prikaza. (9)

PREGLED NAJVAŽNIJIH TEORIJSKIH KONCEPATA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

Teorijski koncept	Predmet	Spoznajno-teorijske premise	Metodičke pretpostavke	Teorijski i empirijski dometi	Važni predstavnici
1. Realistična škola	Moć i interesi; ravnoteža snaga, mir i stabilnost	Filozofsko-antropološke premise, decizionistički postavljene norme	Hermeneutički ukupni pregled međunarodnih odnosa	Individualnost i jednina i time ograničenost izražaja velikih dometa, problem:	E.H. Carr, Hans J. Morgenthau, Georg F. Kennan, Henry Kissinger

				uvid umjesto evidencije	
2. Povijesna sociologija	Dominantne snage i strukture u svjetskoj politici	Teorija kao sustavna rašćlamba fenomena za promatranje. U punini događaja i iskustva treba otkriti što ima jednaki oblik, što je slično i tipično	Kvalificiraju će- komparativn a induktivna pretpostavka	Generalizira nje povijesnih dimenzija; problem: neeksplicira nje kriterija koji vode do spoznaje	Raymond Aron, Stanley Hoffmann, Richard Rosecrance
3. Ustavnost	Mir kroz međunarodn u organizaciju	Ograničiti uvid u neophodnost i vjeru u političku mogućnost, nacionalni suverenitet u korist svjetske organizacije s pravom odlučivanja	Razvoj normativnih, ustavnih modela	Model platonizma; apel na politički razum; "One World" ideologija; problem: "function follows from"	Woodrow Wilson, Inis Claude, Richard A. Falk, Saul H. Mendlovitz
4. Istraživanje mira i	Mir kao cilj i predmet spoznaje	Široka, spoznajni- teorijska	Pluralizam metoda: opisni,	Problematizi ranje i fasetiranje	Carl- Friedrich v. Weizsäcker,

konflikta		širina, normativni povijesno- dijalektički i empirijsko- analitički pokušaji; dominira "kritički" aspekt	objašnjavaju ći i političko- praktični radovi o uzrocima rata i nasilja kao i uvjetima mira	pojma mira (pozitivni i negativni mir), vrijednosno i praktično orijentirane znanstvene izjave	Ernst otto Czempel, Johan Galtung, Dieter Senghaas
5. Međunarodn e ekonomske teorije	Međunarodn a ekonomska, monetarna i trgovačka politika	Međuzavisn ost političkih i ekonomskih procesa; politiziranje odnosno političko instrumentali ziranje vanjskotrgov inske politike	Prenošenje empirijsko- analitičkih konceptata tazvijenih u prirodnoj ekonomiji i u društvenim znanostima na međunarodn e ekonomske odnose	Jako aktualiziranj e: energija, sirovine, monetarni problemi; problem: zanemarivan je temeljnih postavljanja pitanja	Fred C. Bergsten, Richard N. Cooper, Edward L. Morse, Charles B. Kindleberger
6. Političko- ekonomska društvena raščlamba	Proces proizvodnje i reprodukcije u epohi kapitalističk e revolucije	Organizacija kapitala i rada kao temeljni problem: "međunarod ni sustav kao rezultat revolucionar nog prekida	Dijalektičko otkrivanje društvenih proturječja i njihovo izdizanje kroz političku praksu	Zahtjev društvenog totaliteta vodi prema precjenjivanj u ekonomskih struktura	Marx/Engels , Joseph Schumpeter, Harry Magdoff, Eckhart Krippendorff , H.U. Wehler

		s poviješću"			
7. Teorija imperijalizma	Odnosi razmjene između država s različitim potencijalima, posebice između metropola i periferije	Političko i ekonomsko eksploatiranje odnosa zavisnosti; imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma	Povijesno-ekonomska ili marksistička raščlamba struktura zavisnosti	Jači utjecaj socioekonomskih i marksističkih teorija imperijalizma (posebice Lenjinove)	John A. Hobson, Lenjin, E.J. Hobsbawm, Ernest Mandel, Johan Galtung
8. Vanjsko-politička teorija odlučivanja	Raščlamba vanjsko-političkih odluka	Izjednačavanje država s njihovim nositeljima djelovanja	Raščlamba vanjsko-političkih aktera percipiranog realiteta i na tome stvorenih odluka	Teško pristupačna i empirijski teško savladiva količina podataka vodi do iskaza ograničenih dometa	Richard N. Snyder, H.W. Bruck, Burton M. Sapin, James N. Rosenau
9. Model birokracije	Vanjska politika kao rezultat birokratskih procesa	Vanjskopolitičke odluke kao rezultat borbe za vlast i utjecaj unutar administracija	Raščlamba tijeka odlučivanja i strukture odlučivanja u kompleksnim organizacijama	Precrtavanje djelomičnog problema uz zanemarivanje drugih unutarnje i vanjskopolitičkih područja	Graham T. Allison, Morton H. Halperin, Arnold Kanter

10. Doktrina kontrole naoružanja	Kontrola i ograničavanje kvalitativne i kvantitativne utrke u naoružanju	Utrka u naoružavanje kao vanjskoupravljani akcijsko/reakcijski fenomen	Primjena teorijskog koncepta za stabiliziranje vojnih potencijala sa ciljem sprečavanja rata ili ograničavanja štete	Sigurnosno-politički orijentirane upute o djelovanju; zanemarivanje političkih, ekonomskih i socijalnih dimenzija	Thomas C. Schelling, Donald G. Brennan, Hedley Bull, Wolf von Baudissin
11. Teorija integracije	Institucionalizirano isprepletanje država	Političko sjedinjavanje kao rezultat ekonomske, tehnološke i društvene suradnje i isprepletanja	Raščlamba procesa putem kojih se narodi odriču mogućnosti da imaju nezavisnu vanjsku kao i djelomično unutarnju politiku i umjesto toga teže zajedničkim odlukama odnosno donošenje odluka ostavljaju zajedničkim organima	Funkcionalistički način promatranja (form follows function) vodi do očekivanja automatizma	Karl W. Deutsch, Ernst B. Hass, David Mitrany, Leon N. Lindberg, Stuart A. Scheingold

12. Teorija međuzavisnosti	Suprotne strukture zavisnosti kao rezultat međunarodnih i transmeđunarodnih procesa interakcije	Propusnost državnih granica i prelazak unutarnje i vanjske politike	Empirijsko-analitička djelomično kvantitativna raščlamba procesa ispreplitanja i struktura međuzavisnosti	Integracija političkih i socijalno-ekonomskih nivoa raščlambe; problemi selekcije i mjerenja	Karl Kaiser, Joseph S. Nye, Robert O. Keohane, Peter Katzstein, Edward L. Morse
13. Međunarodni i režimi	Interakcijski uzorak koji se odnosi na specifično područje problema (nova, energija, sigurnost) i iz toga proizašao strukturni uzorak međunarodnih odnosa	Međunarodna povezanost djelovanjem stvorena pritiskom problema	Empirijska raščlamba problemski specifičnog interakcijskog uzorka	Ograničenje na problemsko specifični interakcijski uzorak između međuzavisnih sustava	Stephen D. Krasner, Robert O. Keohane, John G. Ruggie, Oran R. Young

Nakon predstavljenih *teorijskih koncepata* valja nam ukratko prikazati *opće, parcijalne, suvremene i velike teorije međunarodnih odnosa*. (10)

Torije o međunarodnim odnosima

1. Opće teorije

1.1. Realistička (Hans Morgenthau)

Temeljni pojmovi ove teorije su interes, moć, sila, monizam sile.

1.2. Teorija rata i mira (Raymond Aron)

Međunarodni odnosi shvaćaju se kao djelovanje stratega diplomata i u kategorijalnom paru rat-mir, te kalkulaciji sile i sredstvava.

1.3. Teorija čimbenika i polova (Quincy Wright)

Polove određuju čimbenici. Važni čimbenici su materijalni tj. gospodarski, zemljopisni, vojni itd. Manje mjerljivi čimbenici su moralni čimbenici.

1.4. Teorija međunarodnog equilibria (Georg Liske)

Bavi se problemom ravnoteže međunarodnih odnosa. Ključ ravnoteže su institucije. Govori o institucionalnom ekvilibriju. Institucionalni ekvilibrij određuju različiti čimbenici.

2. Parcijalne teorije

2.1. Teorija interakcije

Raspravlja o modelu podražaja i reakcije u međunarodnim odnosima. Temeljne odrednice ove teorije su revitalizacija i konflikt.

2.2. Teorija donošenja odluka

Za međunarodne političke odnose i vanjsku politiku relevantno je donošenje političkih odluka. Bit ove teorije je racionalno donošenje međunarodnih odluka.

2.3. Teorija konzistencije (Joseph Frankel)

Ova teorija bavi se problemom "povezanosti i trajnosti" međunarodnih odnosa.

2.4. Teorija nacionalnog interesa

Po ovoj teoriji nacionalni interes je "temeljna vrijednost" u međunarodnim političkim odnosima, "nužan i logičan element opstanak".

2.5. Teorija međunarodne organizacije

Potječe iz institucionalne škole. Važnost daje sustavima, ustanovama i organizacijama kao sredstvima ostvarenja političkih ciljeva. Raspravlja o ulozi subjektivnih i objektivnih interesa, mjestu i ulozi organizacija u međunarodnim političkim odnosima.

2.6. Teorija međunarodne uloge

Razmatra ulogu države u međunarodnim političkim odnosima. Bavi se i manifestacijama uloga i ponašanja u međunarodnim odnosima.

3. Suvremene teorije

3.1. Teorija sile

Polazi od teze da je sila temeljni sadržaj međunarodnih odnosa. Rat je primjena sile. Postoji nacionalna i internacionalna sila. Sastavnice sile su čvrstoća, fizička snaga, odlučnost, ostvarivanje cilja. Konflikti među državama rješavaju se silom, tj. ratom.

3.2. Teorija igre (A. Rapport)

Svrha svake igre je stjecanje što boljih položaja i poteza u odnosu na protivnika. Krajnji cilj mora biti dobitak, koji se stječe izborom najbolje strategije. Postoje igre s nultim i nenultim rezultatom. Igre s nultim rezultatom su one kod kojih je "dobitak jednog sudionika ravan gubicima drugog". Igre s nenultim rezultatom su one kod kojih se "dobitak jednog sudionika ne postiže na razun gubitka drugog". U teoriji igara postoji model kukavice (kukavica je koji odustaje od prijetnje) i model zatvorenikove dvojbe (odluka o suradnji na temelju povjerenja). Postoje koordinacione igre ("interesi ili motivi sudionika najvećim su dijelom sukladni"), i igre cjenjkanja u kojima igrači nastupaju sa suprotnim interesima. Igrači se cjenjkaju oko interesa.

3.3. Teorije integracije

3.3.1. Integracija

Po ovoj teoriji različiti dijelovi tvore cjelinu. Postoje unutrašnja i vanjska integracija ili međudržavna.

3.3.2. Federalizam kao teorija integracije

Po ovoj teoriji federalizam je najbolji način unutrašnje i vanjske integracije jer se unutar cijeline podmiruju interesi dijelova. Federalizam razvija osjećaj zajedništva. Omogućuje formiranje jedinstvene vlade.

3.3.3. Funkcionalizam kao teorija integracije

Bavi se problemom odstranjivanja napetosti u međunarodnim političkim odnosima, te stvaranjem stabilnog međunarodnog političkog sustava i trajnog mira.

3.3.3.1. Naofunkcionalizam

Bavi se pitanjem blagostanja i stabilnosti kao varijablama funkcioniranja međunarodne zajednice.

3.3.4. Komunikacijska teorija

Ova teorija problematizira komunikacijsko kibernetički model "sigurne zajednice", isključivanjem konflikata, utvrđivanjem stupnja kohezije posredovane komunikacijom u međunarodnoj zajednici.

4. Kibernetika i komunikacijska teorija

Bavi se raščlambom procesa donošenja odluka, komunikacijom i nadzorom u "organizacijama svih vrsta, posebice međunarodnim organizacijama.

5. Sistemska teorija

Polazi od toga da odnosi unutar međunarodne zajednice moraju se nazivati sustavom, pa se u tomu slučaju govori o međunarodnom političkom sustavu. Postoje i različiti modeli kao što su ravnoteža snaga, blagi bipolarni sustav, čvrsti bipolarni sustav, univerzalni međunarodni sustav, sustav s individualnim pravom veta.

6. Velike teorije međunarodnih odnosa

6.1. Engleska škola

Po ovoj školi glavni sudionici su nacionalne države. Okolina je međunarodno društvo, dok se vertikalna segmentacija odvija preko normi i igara nultog rezultata.

6.2. Idealizam

Glavni sudionici u međunarodnim odnosima su pojedinci. Okolina je međunarodno društvo individua, a počelo je univerzalistički sustav.

6.3. Međuzavisni globalizam

Sudionici međunarodnih političkih odnosa su individualni i društveni. Okolica je transnacionalno društvo, a počelo je prijekogranična povezanost.

6.4. Teorije imperijalizma

Sudionici međunarodnih političkih odnosa su individualni ili društveni koji zastupaju klasne interese, okolica je kapitalistička, međunarodno klasno društvo, a počelo je segmentacija imperijalističkih konkurenata

6.5. Zavisni usmjereni globalizam

Sudionici međunarodnih političkih odnosa su društveni i nacionalni koji zastupaju klasne interese. Okolica je kapitalistički svjetski sustav kao sustav odnosa metropola i periferija. Počelo je strukturna ovisnost periferije od metropole. Postoji i strukturni heterogenitet periferije.

Iz opće teorije međunarodnih odnosa i velikih teorija, metodom kontrastiranja valja nam pokazati *temeljna stajališta u raspi idealizma i realizma*. (11)

TEMELJNA STAJALIŠTA U RASPRAVI IDEALIZAM-REALIZAM

Temeljno stajalište	Idealizam	Realizam
Slika čovjeka	Čovjek se po svojoj prirodi koristi razumom; njegovo djelovanje se temelji na razumnim i zbog toga shvatljivim normama i idealima koji obvezuju njegovo djelovanje na napredak prema boljitku	Čovjek je vezan proturječnostima norme i realnosti, stvaralačke i uništavačke mogućnosti ostvarivanja slobode. Iz tih proturječja proizlazi strah, iz straha pokušaj da se sigurnost ostvari osvajanjem vlasti
Spoznajni interesi	Očuvanje svjetskog mira kroz prevazilaženje državne konkurencije u korist međunarodnog kozmopolitskog svjetskog društva ili jedne svjetske države	Očuvanjem svjetskog mira uvidom u nauk iz prošlosti i njegovo korištenje za rješavanje problema sadašnjosti
Postavljanje pitanja	Koje se norme moraju	Koji komparativni tipični

	razviti kako bi se političko djelovanje usmjerilo prema cilju ostvarenja svjetskog mira? Ili: Kako se treba urediti međunarodna politika?	uvjeti, oblici i poticaji određuju odnose među državama? Ili: Kako je stvarno uređena međunarodna politika?
Predmet	Svjetsko društvo kao (u nastanu obuhvaćena) svjetska zajednica pojedinaca i socijalnih grupa	Otvoreni, multipolarni sustav država bez središnje odlučivačke ili sankcijske instance
Glavni akteri međunarodne politike	Pojedinci i njihova društvena udruženja (također: nevladine organizacije koje prelaze državne granice INGOs	Suverene nacionalne države
Premise djelovanja	Analogija s društvenim ugovorom i unutarnjom politikom: prevladani čimbenici u stanju anarhije reproduciraju se i instrumentaliziraju kao elementi očuvanja poretka na međunarodnoj razini	Analogija s predgručveno ugovornim stanjem: u nedostatku jedne pojedinim državnim suverenima nadređene sile nalazi se svijet država u stanju međunarodne anarhije
Ciljevi djelovanja	Stvaranje međunarodnog mirovnog poretka	Osiguranje državnog razvoja i provođenja nacionalnih interesa u jednom do temelja neprijateljskom okruženju; stabiliziranje međunarodnog sustava država
Tipično sredstvo za ostvarivanje ciljeva	Izjašnjavanje o zajedničkim interesima; odgoj prema	Stjecanje, očuvanje, povećanje, demonstracija

	djelovanju u skladu s normama; demokratizacija autokratskog oblika vlasti; unapređivanje kolektivne sigurnosti i međunarodne suradnje; povezivanje poput paukove mreže međunarodnih organizacija u svjetskom mjerilu	moći; politika sigurnosti, saveza i ravnoteže; nužna vojna samopomoć ili primjena sile
Sredina djelovanja	Univerzalna svjetska država odnosno univerzalno svjetsko društvo. Strukturni princip: vodoravna slojevitost	Razbijeni milieu državnog svijeta. Strukturni princip: okomito segmentiranje
Karakteristike međunarodne politike	Igre s nultim rezultatom. Rast djeljivih dobara u međunarodnom sustavu slobodne trgovine koji počiva na razvoju produktivnih snaga i stalnoj međunarodnoj podjeli rada dozvoljava zadovoljavanje rastućih zahtjeva sudionika iz mase rasta svjetskog socijalnog produkta	Igre s nultim rezultatom. Ukupnost svih dobara raspodjeljivih u međunarodnom sustavu država (vlast, izbori, utjecaj) ostaje u pravilu nepromijenjena; u konkurenciji država rast dobara jednog sudionika ide uvijek na teret drugoga

Uz polemike idealizma i realizma u teoriji međunarodnih odnosa važna je i polemika *realizma i globalizma*. Koja su temeljna stajališta iz raspre realizam-globalizam. vidljivo je iz Tablice. (12)

TEMELJNA STAJALIŠTA U RASPRAVI REALIZAM-GLOBALIZAM

Realistične premise

Države su jedini značajni sudionici međunarodnih odnosa. Potrebno je istražiti njihove motive i načine ponašanja odnosno motive i načine ponašanja nositelja odluka koji ih politički zastupaju prema van. Drugi međunarodni sudionici imaju funkciju sredstva, posrednika ili preuzimatelja naloga.

Međunarodni odnosi su rezultat vanjskopolitičkih (među) akcija pojedinih država koje slijede cilj održavanja nacionalne sigurnosti definirane u kategoriji vojne moći kao i teritorijalne i/ili svjetonazorne vladavine (tzv. high politics). Drugi ciljevi su definirani kao low politics i zauzimaju u inventaru ciljeva i vrijednosti država niže pozicije.

Međunarodni odnosi su igre s nultim rezultatom: (moć i status) dobitak jednog sudionika u međunarodnom sustavu ide na teret jednog/više/svih drugih suigrača. Odlučujući modus igre je konflikt: (vojna) sila služi latentno ili otvoreno kao sredstvo odlučivanja konflikta.

Međunarodni utjecaj rezultira iz uloge ili prijetnje ulogom moći, definira se kao aktualna ili potencijalno vojna i/ili ekonomska sposobnost djelovanja.

Globalističko suprotno stajalište

Države nisu jedini značajni sudionici međunarodnih odnosa. Neke međunarodne transakcije i njihovi rezultati mogu se objasniti samo u odnosu na motive i načine ponašanja međunarodnih vladinih odnosno nevladinih organizacija ili birokracija, dugoročno postojanih ili ad hoc stvorenih transnacionalnih koalicija nositelja odlika i službenika, multinacionalnih koncerna, transnacionalnih društvenih grupiranja ili drugih sudionika u državno centraliziranom smislu bez značenja.

Međunarodni odnosi su rezultat djelovanja koja prelaze granice međunarodnih sudionika koji slijede cilj očuvanja ili poboljšanja svog vlastitog stanja u kategoriji dohotka po glavi

stanovnika nivoa zapošljavanja i kvalitete života. Značenje koje nacionalni režimi daju takvom cilju i unutarnjo političke prednosti i nedostaci koji su povezani s ostvarenjem ili neostvarenjem tih ciljeva javlja se kao "high politics".

Međunarodni odnosi su igra s nenultim rezultatom: dobici sudionika proizlaze iz kontinuiranih društvenih resursa koji se povećavaju tehničkim napretkom i poboljšanjem međunarodne podjele rada. Modus odlučivanja igre je suradnja. Svi bitni rezultati igre dobivaju oblik podjele nagrade među sudionicima te suradnje.

Međunarodni utjecaj proizlazi iz znalačkog ophođenja sa vezama međuzavisnosti, koje povezuju sudionike međunarodnog sustava. Uvjerjenje drugih službi kao pomoćno sredstvo u postizavanju utjecaja.

U teoriji međunarodnih odnosa u posljednje vrijeme ima ekonomizirajućih teorijskih pokušaja u okviru *globalizma*, *neorealizma*, *teorija zavisnosti* i *teorija svjetskog sustava*. Koja su to temeljna stajališta moguće je vidjeti iz tablice. (13)

TEMELJNA STAJALIŠTA NOVIJIH (EKONOMIZIRANIJIH) TEORIJSKIH POKUŠAJA

	GLOBALIZAM	NEOREALIZAM	TEORIJE ZAVISNOSTI	TEORIJA SVJETSKOG SUSTAVA
Perspektiva	Metropolski pluralizam sudionika	Metropolsko državno central.	Periferno orijentirano	Ukupno - sustav
Jedinice istraživanja	Transnacionalni sudionici	Nacionalne države, nacionalne ekonomije	Nacije u sustavu svjetske privrede	Kapitalistički svjetski sustav
Postavljanje	Uvjeti ekonomskog	Principi organizacije	Razvoj sudionika	Povijesna geneza i budućí

pitanja	rasta i privrednog boljitka u međuzavisnoj svjetskoj privredi	industrijske svjetske privrede, koju označava konkurencija, ekonomsko stvaranje blokova i privredni konflikt	svjetskog privrednog sustava; principi oblikovanja novog svjetskog privrednog poretka	razvoj (kapitalističkog) svjetskog sustava
Premise	Međunarodni odnosi kao pozitivan zbroj. Rastuće privredno povezivanje sudionika (međuzavisnost) kao i napredak u tehnicima komunikacije čine da nacionalna država postaje anakronizam. Svjetski privredni napredak proizlazi izpovećanja efikasnosti međunarodne podjele rada	Međunarodni odnosi kao igra s nultim rezultatima. Podređivanje privrednih državnim interesima, koji se definiraju kontinuitetom unutarnjo- političke stabilnosti do međunarodne sigurnosti. Kao ciljevi državnog djelovanja dobivaju privredna i socijalna sigurnost isto značenje s vojnom	Nacije smještene u centru svjetske privrede stvorile su povijesne strukture odnosa i uzoraka zamjene koji nacije na periferiji sustavno zapostavljaju; one teže održavanju odnosa zavisnosti od strane perifernih nacija. Razvoj svjetskog privrednog sustava pojavljuje se kao rezultanta	Specifični događaji u svjetskom sustavu mogu se razumjeti samo kao rezultat svesustavnog razvoja. Kapitalistički svjetski sustav dominira svojim pojednim sudionicima. Razvoj znači primarni razvoj svjetskog sustava (sustava dominacije)

	<p>produktivnih i daljnjeg razvoja proizvodnih snaga. Razvoj nerazvijenih naroda proizlazi iz transfera kapitala, tehnologije i Know-How iz razvijenih naroda uz značajno sudjelovanje međunarodnih</p>	sigurnošću	<p>razmimoilaženja Sjever-Jug. Perspektiva manje razvijenih nacija obuhvaća razvoj nedovoljne razvijenosti.</p>	
Opći cilj	<p>Mir: Suradnja i izjednačavanje interesa u mreži međunarodnih i transnacionalnih organizacija</p>	<p>Sigurnost: Opstanak države i očuvanje slobode ekonomskog i društvenog samorazvoja</p>	<p>Pravda: Isprvak negativnih posljedica (podjele imperijalizma, eksploatacije i nedovoljne razvijenosti</p>	<p>Razvoj svjetskog sustava</p>
Ekonomska dogma	<p>Liberalizam: Efikasna alokacija resursa i korištenje komparativnih prednosti troškova u tržišno</p>	<p>(Neo)merkantili zam: Sposobnost natjecanja na svjetskom tržištu sudionika potpomognuta protekcionizmo</p>	<p>Kompenzacija štete novim svjetskim privrednim poretom: Zapostavljanje periferije neizbježno je</p>	<p>Pesimizam: Ograničen prostor kretanja sudionika dozvoljava jednu kombinaciju svjetske</p>

	ekonomskom - slobodno trgovinskom svjetskom privrednom sustavu dovode do maksimuma blagostanje u svijetu	m i intervencijama režima	kapitalističkom sustavu. Slijedeći politiku kompenzacije do opadanja nejednakosti i zavisnosti to opravdava	privredne disocijacije, autocentr. razvoja i socijalizma kao izlaz iz zavisnosti
--	--	---------------------------------	---	--

Kao što se vidi kroz povijest međunarodnih odnosa postoje različite teorije, teorijski koncepti, raznolike i polemički nastojene teorije.

BILJEŠKE

(1) Pipers Wörterbuch zur Politik. Herausgegeben von Dieter Nohlen. Internationalen Beziehungen. Theorie-Organisationen-Konflikte. München-Zürich, Piper, 1984, str. 229.

(2) Radovan Vukadinović, *Osnove teorije vanjske politike*, Zagreb, CKD, 1981, str. 30.

(3) Pipers Wörterbuch, nav. dj., str. 54.

(4) Radovan Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, Zagreb, Školska knjiga, 1980, str. 3.

(5) Radovan Vukadinović, nav. dj., str. 38.

(6) Usp. isto, str. 37-81.

(7) Usp. isto, str. 82-95.

(8) Izvor: Wichard Woyke (Hrsg.), *Handwörterbuch Internationale Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1986, str. 426-427.

(9) Izvor: Wichard Woyke (Hrsg.), *Handwörterbuch Internationale Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1986, str. 458 i dalje, skraćeni prikaz.

(10) Izvori: Radovan Vukadinović, *Teorije o međunarodnim odnosima*, Zagreb, CDD, 1978, str. 7-187; Wichard Woyke (Hrsg.), *Handwörterbuch Internationale Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994, str. 412.

(11) Izvor: Wichard Woyke (Hrsg.), *Handwörterbuch Internationale Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994, str. 418-419.

(12) Izvor: Wichard Woyke (Hrsg.), *Handwörterbuch Internationale Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994, str. 420.

(13) Izvor: Wichard Woyke (Hrsg.), *Handwörterbuch Internationale Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994, str. 422-423.

IV. POLITOLOGIJA I SRODNA ZNANJA O POLITICI

1. Filozofija i politologija

Filozofija i politika

O odnosu filozofije i politologije može se razmišljati u vrijeme konstituiranja politologije kao samostalne pojedinačne društvene znanosti. To vrijeme pada s pojavom pozitivizma i empirizma u društvenim znanostima, a najizrazitije u 20. stoljeću, u kojem je politologija na svojem mukotrpnom metodološkom i strukturnom putu stekla znanstvenu legitimaciju na svim priznatim svjetskim sveučilištima. Odnos filozofije i politologije zapravo je jedan *moderan odnos*. K.H. Volkmann Schluck kaže da "politika spada u znanost politologije, ali pitanje o *biti* političkoga ipak ostaje stvar filozofije. Filozofija ne da sebi oduzeti pitanje o biti jer ono se njoj

ne može oduzeti". (1) Volmann Schluck nadalje priznaje modernu afirmaciju politologije kao znanosti koja pokriva predmetno polje politike. On kaže da se u takvoj situaciji filozofija zapravo² našla pred nazaobilaznim upitom, što je od predmetnog područja politike zapravo još preostalo za filozofiju. Schluck: "I čini se da za nju nije preostalo ništa." (2)

Iako je prema Ritteru Aristotel praotac politologije, moderna politologija odnosno njezina djela uvelike su se udaljila od praoca. Djeca su krenula svojim putem koji jedva korespondira s Aristotelovim pojmom politike. Pažanin smatra da je moderna politologija okrenuta političkim sustavima, ustanovama neke zemlje tj. unutrašnjoj i vanjskoj politici, i da se u odnosu na staru politiku kao sastavnicu praktične politologije "ne bavi više pitanjima najvišeg dobra i svrhe političke zajednice, te sreće i smisla ljudskog života u državi". (3) Politologija nije više *episteme politike*, koliko znanost o ustanovljavanju političkoga tijela, političkih ustanova, njihova vođenja i održavanja. Pažanin kaže da "Platon i Aristotel svoju *političku znanost* i filozofiju nisu nazvali ni '*polisologija*' ni '*politologija*', nego su svojim djelima dali jednostavan naslov - Platon *Politeia*, a Aristotel *Politika* - misleći pod tim na *episteme politike*, a ne na doxu

ili nauk o empirijskoj državi i realnoj politici." (4)

Radi se, dakle, o dva modela i metodička pristupa znanju o politici: normativnom, tradicionalnom i empirijskom, pozitivističkom. U odnosu na tradiciju znanja o politici moderna politologija jedva ima ikakvog dodira. Prihvate li se prethodna razmišljanja kako su filozofemske starine naslovljavale svoja djela, niti jedno se ne zove politologija iako raspravlja znanstveno o politici. Za tradiciju je važniji bio odnos filozofije i politike, a za suvremenost odnos filozofije kao generalne znanosti i politologije kao pojedinačne društvene znanosti.

Filozofija i politika - prekid s tradicijom

Odnos filozofije i politike je odnos prožimanja: "ne samo da politika omogućuje filozofiju kao slobodnu misao, nego i filozofija kao znanje onoga općeg omogućuje političku slobodu, tj. omogućuje čovjeku da sebe zna kao slobodno biće." (5) Što se pak jednog drugog aspekta odnosa filozofije i politike tiče, aspekta filozofskog pojma politike, Joachim Ritter je mišljenja da je taj pojam "emigrirao iz filozofije". (6) Po Ritteru, politika se u izvornom Aristotelovu smislu pojavljuje kao dio *praktične filozofije*. Ona je nakon *prekida s tradicijom* i izvorom dobila posvema drugo značenje. Kao dio praktične filozofije (etika, politika, ekonomija) politika je to bila do 18. stoljeća. Ritter kaže da se praktična filozofija upravo do 18. stoljeća

održala na njemačkim sveučilištima. još u Christiana Wolfa, tj. njegovim djelima od 1750.-1759. mogla se očitati stara aristotelijanska struktura praktične filozofije (etika - politika - ekonomija) i to kao *philosophia moralis* (etika), *oeconomica* (1754) i *philosophia civilis* (1756), pri čemu je *philosophia civilis* najbliža filozofiji politike kao dijelu praktične filozofije.

Već u 19. stoljeću stari filozofski pojam politike ušao je u povijest i više nije bio "povezan s tradicijom praktične filozofije". Kasnija djela koja su dobivala naslove po uzoru na Aristotelovu *Politiku*, bavila su se više tehnikama vladanja i održavanja vlasti (olitička empirija) nego li normativno ontološkim pitanjima politike. Prekid s tradicijom (praktična filozofija), zaokret prema empirizmu i pozitivizmu u promišljanju politike, dakle zaokret prema pojedinačnim znanostima, tj. pojedinačnoznanstvenom pojmu politike, kvantitativnim

metodima umjesto normativnog pojma politike i kvalitativnih metoda, uzrokovao je zaokret tipa konstrukcije "historijskog odnosa" (J. Ritter), prema aristotelovskoj tradiciji praktične filozofije. Po Ritteru, upravo se ovim zaokretom prema pojedinačnoznanstvenosti politika vraća u povijest staroga svijeta; u stanovitom smislu ona se "neutralizira".

Unatoč prekidu tradicije, valja nešto reći o *filozofiji politike*. - Filozofija politike orijentirana je na razumijevanje političkoga u njenoj *cjelini* i povezanost sa srodnim disciplinama praktične filozofije i politologijom radi razumijevanja ljudskoga djelovanja u zajednici i povijesti. Prema tomu filozofija politike pojavljuje se "kao promatranje i razumijevanje ljudskog zajedničkog života i umnog djelovanja u povijesti". (7) Koji je zbiljski predmet filozofije politike? - Zbiljski predmet filozofije politike je sve "ono što pokreće ljudski život, praksu, djelovanje, političku akciju". (8) Zatim, "smisao i svrha života u političkoj zajednici štp sačinjava i čime se ispunjava taj život". (9)

U odnosu na filozofiju politike, politologija, po Pažaninu, zanemaruje opće probleme filozofije politike kao što su čovjek i čovječanstvo, inače velike teme filozofije politike. Zabavljajući se činjenicama i iskustvima, iskustvenim aspektima politike, politologija po mišljenju filozofa politike apriorno odbacuje filozofiju politike. Takvo razmišljanje ipak treba relativizirati, jer postoje politološke škole i pravci koji uvažavaju sadržaje filozofije politike (normativisti). Normativisti i empiričari/pozitivisti u politologiji ponašaju se isključivo, apsolutistički i ignorantski. Na njih bi se mogle primijeniti teorije igre, tj. kritika do konačnog uništenja jednog igrača. Ni jedna od strana ne može nametnuti monopol istine. Trebalo bi ipak ići srednjim putem, tj. prihvatiti najbolja obilježja normativista i empirista, pozitivista kvantitativaca.

Pokušajmo se još jednom vratiti na teren filozofije politike, koja se nakon prekida s tradicijom još u 18. stoljeću već kod navedenog Wolfa pojavljuje kao *philosophia civilis*, inaeč najbliža Aristotelovoj filozofiji politike. Kasnije se u 19. stoljeću (znanost o državi) ne postavljaju više pitanja iz filozofije politike, već pitanja o stjecanju i tehnikama stjecanja moći i vladanja.

Što se tiče *političke filozofije* u odnosu na *filozofiju politike* i politologiju valja reći da se

politička filozofija bavi "praktičnim mišljenjem" (K.H. Volkmann Schluck). Ona se bavi otkrićima u političkom mišljenju "na način otkrića koje rasvjetljavanje pojmove refleksije što djeluje skrovito". (10) Po Volkmann Schlucku, filozofija koja misli *političko* mišljenje zapravo je politička filozofija. On kaže da je filozofija uvijek politička filozofija: "Misao da čovjekovu bit određuje politika proistekla je iz filozofskog mišljenja. Otuda je filozofija uvijek također politička filozofija." (11) Već smo spomenuli da Volkmann Schluck, za razliku od nekih drugih, politologiji daje znanstvenu legitimaciju, a filozofiji pravo na pitanje, neotuđivo pitanje o *biti* i gubitak tla, jer je političko kao izvor filozofskog skliznulo u pojedinačnoznanstveno područje - politologiju. U njemačkog politologa Dirka Berg Schlossera, politička filozofija nije filozofska već "politološka disciplina". Doduše, smatra on, potječe iz "stare praktične filozofije", ali je u današnjem smislu ona izvjesna "politička teorija" ili "kritička znanost o poretku". On smatra da je za političku filozofiju konstitutivna opća kategorija *poretka*. Ona se ne bavi empirijskim i pozitivističkim deskriptivizmom ili opisništvom političkih poredaka, odnosno dijela i cjeline, već filozofskim tumačenjem počela, djelovanja, povijesti i tek u tom sklopu bavi se porecima. Ona je na neki način "normativno ontološka teorija politike".

BILJEŠKE

(1) K.H. Volkmann Schluck, *Politička filozofija. Tukidid - Kant - Tocqueville*, Zagreb, Naprijed, 1977, str. 12.

(2) Isto, str. 12.

(3) Ante Pažanin, *Filozofija i politika*, Zagreb, Liber, 1973, str. 49.

(4) Isto, nav. dj., str. 74. Kod jednoga je to filozofija politike, a kod drugoga filozofija države.

(5) Pažanin, nav. dj., str. 9.

(6) Joachim Ritter, *Metafizika i politika*, Zagreb, Informator, 1987, str. 118.

(7) Pažanin, nav. dj., str. 15: Filozofija politike kao "umno promatranje povijesne zbiljnosti", "razumijevanje ljudskog djelovanja u povijesti".

(8) Isto, str. 21.

(9) Isto, str. 14.

(10) Volkmann Schluck, nav. dj., str. 12.

(11) Isto, nav. dj., str. 13.

2. Antropologija i politologija

Ideja čovjeka u filozofiji

Čovjek je vječna tema filozofije. Pitanje tko smo, kamo idemo, čemu sve to - to su teme većine mislilaca u povijesti filozofije. Metodičke pretpostavke za zasnivanje filozofijske antropologije postavljene su Descartesovu izlaganju čovjeka kao subjekta, što je odlučujući moment u razdvajanju starog od novog vijeka. Descartesovo postupanje, drži Heidegger, "stvara metafizičku pretpostavku za svaku buduću antropologiju svake vrste i pravaca". (1) Descartesova metodička i metafizička pretpostavka antropologije novovjekovlja osigurala je put utemeljenja filozofske antropologije. Nakon njega Kant je u svojim *Kritikama* promicao ideju čovjeka, a učenje o njemu nazvao antropologijom u psihologijskom i pragmatičkom slučaju. (2) Hegel je antropologijsku problematiku izložio u *Enciklopediji*, i to u odjeljku "Subjektivni duh". Nakon Hegelove filozofije čovjeka, ideje čovjeka kao subjektivnog duha, uslijedit će konkretizacija, posebice u filozofskoj antropologiji. (3)

Prema Scheleru, filozofijska antropologija je "znanost o bivstvu i bivstvenoj izgradnji čovjeka". (4) Zadatak je ove znanosti "da točno pokaže način kako iz osnovne strukture ljudskog bitka ... izlaze svi specifični monopoli, poslovi i djela čovjekova, kao što su: jezik, savjest, oruđe, oružje, ideje o pravu i ne pravu, *država*, upravljanje, prikazane funkcije umjetnosti, mit, vjera, znanost, povijesnost, društvenost". (5) U izloženoj shemi psihofizičkog bitka, čovjek se po njemu pojavljuje kao *duh*, koji se zbiva u središtu, osobi. Signifikanta jednog takvog bića, u razlici spram životinje, jest nezavisnost za okolni svijet, mogućnost promjene okolnog svijeta, univerzalna djelatnost s unaprijed utvrđenim svrhama, nespecijaliziranost i otvorenost prema svijetu. U zaključku sheme, stoji da biljci pripada "središte i medij", životinji osjet i instikt, a čovjeku duh, samosvijest i opredmećivanje. Duh je jedino sposoban za opredmećivanje, a njegov centar-osoba, sačinjava bivstveno "određen sklop akata, koji se u sebi samom vazda ispunja". Akte duha Scheler nazivlje aktima ideiranja. Kada je riječ o povijesti duha-čovjeka Scheler kaže da je ona niz različitih predodžbi o njemu ovisno o prevladavajućem mišljenju, mitskom, filozofijskom, religijskom ili prirodoznanstvenom. Svaka ova pojedinačna misao imala je svoje viđenje, svoju koncepciju čovjeka. Scheler zapravo ocrta takvu situaciju u helenskoj filozofiji, kršćanstvu i novovjekovnoj misli u čovjeku u kojoj slijedi antropologijski pomak u smislu napretka "u povijesti ljudske samosvijesti". (6) Potonji je nazočan u Descartesovoj metodičkoj postavci kao pretpostavci, temelju nove antropologije. Scheler propituje i značenje iznenadnog "uvažavanja ljudske samosvijesti", a što se tiče daljnjeg tumačenja želi propitati sadašnje stanje. "Mi ovdje sebi postavljamo za cilj da tek razbistrimo današnju duhovnu situaciju u ovom velikom pitanju." (7) U bistrenju današnje duhovne situacije odabire i prikazuje pet ideja o čovjeku.

Prva ideja je religiozna i u nju se uklapa teologijska antropologija; druga je ideja "razumnog čovjeka", a zasniva se na podjeli čovjeka i životinje i shvaćanju čovjeka kao bića razuma; treća je naturalističko-pozitivističko-pragmatička, koja daje prednost porivima nad umom; četvrta je ona unutar "novozapadnoeuropske antropologije", po kojoj je čovjek "ćorsokak života" i "generički bolesno biće"; peta je ideja o "nadčovjeku" izvedena u kontekstu zapadnoeuropske metafizike ničeanske provenijencije, koja postavlja tezu: "Bog je mrtav".

Drugi značajni predstavnik i utemeljitelj filozofske antropologije je Helmuth Plessner, koji je definira kao *teoriju duhovnih znanosti*. Čovjek je biće postavljeno u središte vlastite egzistencije. Nasuprot centričnosti života životinja, čovjek zauzima *ekscentričnu poziciju* neprikovanosti za središnju točku, centar okolnog svijeta. Ekscentrična pozicija čovjeka jest "karakteristična forma njegove frontalne postavljenosti prema okolini". (8) U svojoj ekscentričnoj pozicioniranosti čovjek postoji u jednom svijetu "koji je, u skladu sa trostrukom

karakteristikom njegove pozicije, *vanjski svijet, unutarnji svijet i zajednički svijet*". (9) Vanjski svijet predstavlja ljudsku okolinu, kojoj odgovara unutarnji svijet, tj. svijet "u živom tijelu". Iz ekscentrične pozicije situacije proizlazi i zajednički svijet koji predstavlja socijalnu ljudsku okolinu u kojoj se zbivaju odnosi moći i svakako politički fenomeni zajedničkoga svijeta poput političke zajednice. Temeljno određenje zajedničkog svijeta jest da je on "forma vlastite pozicije koju čovjek shvaća kao sferu drugih ljudi". Duh je središte koji egzistira u zajedničkom svijetu i to "ako egzistira makar i samo jedna ličnost". Čovjek vodi neki svoj život svjesnim aktima, a to je vođenje posve *artificijelno*. Naime, da bi svladao prepreke života iz okolnog svijeta, mora djelovati i stvarati novu okolinu koja se razumije kao kultura, odnosno prilagođena, umjetna ljudska okolina, kao artificijelni svijet ljudi. Skicirajući čovjekovo vođenje života djelovanjem i kulturom Plessner je ustanovio antropologijski zakon prirodne artificijelnosti. S druge strane, u odnošenju spram okolnog svijeta, čovjek postavlja točku između sebe i okružja. On stoji u njoj. Stoga Plessner kaže da je čovjekov odnos posredan, ali ga "on živi kao direktan, neposredan odnos", koji mu je "dat kao posredovni". Otuda proizlazi i drugi antropologijski zakon posredovane neposrednosti, koji ga permanentno "izbacuje iz položaja mirovanja, u koji on opet želi da se vrati. Iz toga osnovnog kretanja nastaje povijest". (10)

"Ekscentričnost njegove životne forme, njegovo stajanje u nigdje, njegovo utopijsko stajalište ga prisiljava da sumnju upravi prema egzistenciji boga, prema osnovi za ovaj svijet, a time i prema jedinstvu svijeta." (11) Stajanje u nigdje predstavlja i treći antropologijski zakon ništavnosti i transcendencije.

Treći relevantan mislilac moderne misli o čovjeku je Arnold Gehlen. Prema Gehlenu, antropologija je "nauka o čovjeku". To je prije svega opće određenje s kojim se susrećemo u *Antropologijskim istraživanjima* (1961). On smatra da je u povijesti filozofije antropologija bila pod okriljem jedne "teologijske antropologije", koja je tumačila da je bog uzrok čovjekovu postojanju. Uvjeti za nastanak filozofske antropologije stvoreni su, kao što smo pokazali, s Descartesom. No s njegovom pojavom Gehlen smatra da se pojavio i problem *strogog dualizma*: duše i tijela. On priznaje kako je ovo učenje uvelike pripomoglo "emancipaciji filozofije od teologije". (12)

Unutar svim pomacima unutar novovjekovne filozofije, problem dualizma ostao je neprevladan, što je uvjetovalo izgradnju fragmentarne slike o čovjeku i podjelu na prirodne i socijalno duhovne znanosti. On otvoreno prigovara Scheleru kako nije uspio prevladati metafizički dualizam, s tezom da kod njega postoji između duha na jednoj i tijela i duše na drugoj strani. Ne samo da se Scheler nije uspio izbaviti iz metafizičkog dualizma, to vrijedi i za Plessnera. S druge strane i Plessner zastupa identičan stav kao i Gehlen s tom razlikom da on

Scheleru pripisuje fenomenologijsku orijentaciju. (13) Zadatak koji Gehlen postavlja jest nadmašivanje metafizičkog dualizma, radi čega u istraživanju čovjeka uvodi pojam *djelovanja*, kako bi pomoću njega pokušao objasniti totalitet čovjekovih tjelesnih i duhovnih akata, odnosno cjelinu čovjeka. Svi ostali pojmovi koji se nadovezuju na ovaj centralni pojam njegove filozofske antropologije, moraju imati istu funkciju. Uviđajući insuficijenciju podjele znanosti na prirodne i socijalno-duhovne, zasnovane na dualizmu, zalaže se za to da se pomoću pojma djelovanja uspostavi jedinstvo prirodnih i socijalno-duhovnih znanosti koje jedinstvo može dati cjelovit uvid u bit i strukturu čovjekova bića, i izgradnju jedne cjelovite znanosti o čovjeku. Neuspjeh dosadašnjih cjelovitih interpretacija je u tomu što je opća antropologija trebala akceptirati mnoštvo pojedinačnih znanstvenih disciplina. Sagledavanjem pojedinačnih karakteristika čovjeka pomoću potonjih, nije moguć uvid u "specifično ljudsko". Dok ne postoji cjelovit uvid moramo se kretati na terenu pojedinačnih znanosti, a da se pri tomu ostaje kod shvaćanja da "ne postoji samostalna antropologija jer ne postoji samostalno biće čovjek".

Uslijed evidentni nedostataka opće antropologije, Gehlen nuđa jednu elementarnu antropologiju, filozofijsko empirijske orijentacije koja unatoč raskidu s metafizikom ne odriče se filozofijskih obilježja. To je posvema razumljivo, jer pojamovni duh, djelovanje mogu biti obrađeni jedino iz obzorja filozofije.

Nastojanje oko empirijskog, koje je nazočno u interpretaciji čovjekovih morfologijskih osobitosti pod utjecajem filozofa-biologa i koje je izraženo u biotičkom razumijevanju čovjeka, rezultat je vlastitog nezadovoljstva metafizikom koja po njemu ne može dati objašnjenje iz stvarnog života. Prednost empirijskih iskaza i rezultata je u davanju određenih rezultata, a metafizike nad empirijom u pružanju mogućnosti shvaćanja cjeline. Zato se njegova antropologija, zbog primjene empirijskog i filozofijskog u istraživanju čovjeka, poradi uspostavljanja cjeline nazivlje filozofsko-empirijskom antropologijom, a s obzirom na metodičku nakanu prevladavanja metafizičkog dualizma duše i tijela uvođenjem posredujuće kategorije djelovanja i *antropologijom djelovanja*.

U okviru antropologije djelovanja svakako ima mjesta i za razumijevanje čovjeka kao političkog bića, kao bića koje politički djeluje unutar institucija, kojima nastoji postići određene svrhe i kroz njih osigurati određenu moć nad drugim bićima. U tom smislu antropologija djelovanja je relacijska točka za odnos politologije i antropologije.

Odnos između politologije i antropologije zapravo je odnos između *čovjeka i politike*. Pitanje što je čovjek i koji su njegovi osnovni fenomeni postojanja (E. Fink), svakako je stvar filozofske antropologije. Čovjek kao biće s cijelim nizom određenja, među ostalima i kao *biće djelovanja*, istovremeno je predmet antropologije i politologije, jer se ovdje djelovanje shvaća

kao *univerzalna antropologijska kategorija*, koja obuhvaća sve čovjekove tjelesne i duhovne akte, dok se sužavanje djelovanja na područje političkog pokazuje kao pokušaj promatranja čovjeka u njegovoj političkoj djelatnosti. U tom smislu moguć je odnos između politologije i antropologije. Antropologija je zapravo univerzalna znanost o ljudskom koja obuhvaća sve fenomene ljudskog postojanja, rad, igru, djelovanje, kulturu, institucije, politiku, državu, jezik, mitologiju, dakle sve ljudske tvorevine. No sve što se nazivlje antropologijom nema filozofijsko obilježje jer postoji niz antropologija, od strukturne, kulturne, socijalne, političke. Pa ipak, niti jedna osim filozofijske, nije u stanju promišljati totalitet ljudskog bića.

Svaka antropologija ima fragmentaran pristup ljudskom. Strukturalno je okrenuta istraživanju arhaičnih struktura, među koje spadaju i političke strukture, odnosno tvorevine, dok je kulturna antropologija zaokupljena kulturnim tvorevinama, oblicima, jezikom, simbolima, simboličkim komuniciranjem, a socijalna i politička pitanjima kulturnog i političkog ustrojstva pojedinih arhaičnih zajednica. Ove antropologije samo upotpunjuju sliku o čovjeku unutar filozofijske antropologije. Literatura iz filozofske antropologije ilustrira takvu tvrdnju jer se filozofski antropolog koristi pojedinačnim znanjima posebice kulturnom antropologijom, primjerice od Gehlena, Plessnera, Rothackera, Lundmanna i drugih mislilaca. S druge strane, politologija kao znanost o političkim fenomenima nužno mora operirati čovjekom kao subjektom političkoga djelovanja i kao bića zajednice. Budući da je čovjek tema antropologije, posebice filozofijske, politologiji je neumitno potrebno komunicirati s antropologijom poradi crpljenja temeljnih znanja o čovjeku i njegovim entitetima, kao što su igra, djelovanje, institucije, moć, itd. Ove kategorije neizbježne su u suodređivanju političkog, poradi toga što se rad javlja kao crpilište moći a odnosi koji proizlaze iz njega zapravo su presudni u konstituiranju tipa političke zajednice. S druge strane igra kao jedan egzistencijalni/ontologijski fenomen, može se razumjeti kao politička igra, kao nadmetanje ljudi unutar jedne zajednice poradi neke koristi, dok se, kao što smo vidjeli, moć javlja kao središnja antropologijska i politologijska kategorija. Politologija se često bavi instrumentima moći a rjeđe se pitanjem otkud težnja za moći, pitanjem antropologije.

Kategorija *institucija* zajednička je politologiji i antropologiji. Temeljna antropologijska znanja o institucijama moraju biti okosnica teorije političkih institucija. Politolozi su uglavnom zanemarili propitivanje antropologijskog ustrojstva ljudskih institucija. Njima od velike pomoći može biti *politička antropologija*. O političkoj antropologiji kod nas jedva da se nešto zna. Predmet ove discipline koja je ponajbolje opisana u studiji Georgesa Balandiera *Politička antropologija* (14) je istraživanje arhaičnih političkih institucija i djelovanja u političkoj povijesti, dok se kao predmet u suvremenosti ispostavlja politički čovjek, njegov položaj u

svijetu politike i njegove političke tvorevine. Balandier je u toj studiji pokazao povijesne izvore političke antropologije. Povijesni izvori su u Aristotelovu nauku o čovjeku kao biću zajednice. Čovjek je političko biće i ne može živjeti drugačije nego u zajednici s drugim ljudima. Život u zajednici je življenje za jedno, tj. mi živimo jedno za drugo. A ako se ne može živjeti zajedno, tada je čovjek bog ili životinja.

Doprinos političkoj antropologiji dali su i Montesquieu svojim naukom o orijentalnom despotizmu i diobi moći/vlasti u političkim ustanovama i Rousseau svojim naukom o političkoj nejednakosti ljudi. Ciljevi političke antropologije prema Balandieru su *određenje političkog u relaciji spram čovjeka* i osvjetljavanje procesa ustanovljenja i trajanja nekih političkih institucija odnosno formi života. Dakle, postoji izvjesna bliskost između političke antropologije i politologije, bar kada je riječ o istraživanju političkih institucija i djelovanja u njima, ali ne i u razumijevanju čovjeka. U političkoj antropologiji ali i u filozofskoj, čovjek je u središtu promatranja, dok se u politologiji čovjek pretpostavlja ili zanemaruje. U najlošijim ideologijskim varijacijama on je tek objekt. Čovjek je u političkom govoru kadar, struktura, drug, prijatelj, neprijatelj, liberal, konzervativac, komunist, fašist, staljinist itd. Političko govor/jezik, politička kultura javljaju se kao oni entiteti koji određuju čovjeka kao biće političke zajednice. Politička zajednica je u politologijsko-antropologijskom smislu zajednica određena *političkom kulturom*. Kultura ovdje obuhvaća totalitet znanja i vjerovanja o političkom, simbole, tradiciju, političke mitove i politički govor. Unutar neke političke kulture, čovjek je orijentiran na političko djelovanje prema predodžbi o nekom legitimnom poretку. Čovjek djeluje poradi toga da zadovolji određene potrebe i interese. Ovo djelovanje zavisi od vremena i povijesnog ustrojstva zajednice, a svakom djelovanju orijentira se prema političkim simbolima, racionalnim slikama ili iracionalnim predodžbama o podrijetlu političke zajednice. Političko djelovanje je dakle posredovano političkim govorom koji zapravo omogućuje komuniciranje, odnosno razmjenu političkih značenja, znakova, kadrova. Politički govor kao političko antropologijsko ustrojstvo unutar neke političke strukture, organiziran je prema ustrojstvu strukture. Elementi toga govora su elementi strukture.

Politički govor je govor moći. Budući da se u tomu govoru uvijek želi skriti ono istinito, takav govor je ponajčešće metagovor, ili nerazumljivo iskazivanje nečega što bi trebali kao svi razumijeti. Tako se politički govor zbiva kao samogovor političkoga čovjeka koji želi uspostavljanje ili očuvanje *moći*. Kako se ovdje razumije politički čovjek? Politički čovjek u kontekstu prethodnog razmatranja razumije se kao subjekt koji posjeduje mnoć. Odakle takvu čovjeku moć? Moć potječe od ostalih članova zajednice koji su ga opunomoćili da obavlja zajedničke poslove. U obavljanju zajedničkih poslova politički čovjek (tj. političar) se otuđuje.

On postaje nedodirljiv, a u nekim zajednicama se uzdiže na rang božanstva. Ta se moć može uspostaviti na temelju znanja ili zasluga. U nerazvijenim političkim zajednicama ili kulturama, kriterij djelovanja i posjedovanja moći političkog čovjeka (političara) nije toliko znanje koliko zasluga. On se ističe kao zaslužan građanin, neovisno od svojih sposobnosti, pa na taj način preuzima uloge od kojih zavisi život ostalih članova zajednice. S druge strane političkim čovjekom u širem smislu razumijemo svakog člana zajednice koji participira u moći i koji zadovoljava ili slijedi svoje interese.

BILJEŠKE

(1) Martin Heidegger, *Doba slike svijeta*, Zagreb, Razlog, 1969, str. 32.

(2) I. Kant, *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*, 2, Frankfurt a/M, Suhrkamp Verlag, 1977, str. 399.

(3) Usp. L. Landgrebe, *Suvremena filozofija*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1976, str. 19-49. Prev. Vanja Sutlić.

(4) Max Scheller, *Položaj čovjeka u kozmosu/Čovjek i povijest*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960, str. 77.

(5) Isto, str. 68. Iz politologijskog aspekta značajna je *država* kao specifični monopol koji proizlazi iz ljudskog *bića* i *bitka*.

(6) Max Scheller, "Čovjek i povijest", u: *Filozofija modernog doba* (Filozofska antropologija), Sarajevo, Veselin Masleša, 1986, str. 9.

(7) Isto, str. 10.

(8) Helmuth Plessner, *Stupnjevi organskog i čovjek*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1981, str. 357.

(9) Isto, str. 357.

(10) Isto, str. 411.

(11) Isto, str. 418.

(12) Arnold Gehlen, *Antropologische Forschung*, Rheinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1961, str. 13.

(13) U pogledu odnosa metafizike kod ovog autora čitamo sljedeće: "U Schellera: cjelina raspona predmeta filozofije u raspi sa metafizikom Zapada - u Plessnera i Gehlena: raspad metafizike." - Branka Brujić, "Ideja čovjeka u suvremenoj filozofiji", *Filozofska istraživanja*, br. 11/1984, str. 469.

(14) Usp. *Politische Anthropologie*, München, Nymphenburger Verlagshandlung, 1972.

3. Politička psihologija i politologija

Tradicionalna politologija koja se oslanja na normativno-ontologijsku okosnicu nije pridavala pozornost psihologijskom kontekstu političkog. Tek na početku ovoga stoljeća američki politolozi iskustvene provenijencije napustili su tradicionalnu paradigmu orijentiranu na istraživanje, tumačenje institucija, organizacije političkoga života, vlade, itd. i okrenuli se istraživanju individualnog i grupnog ponašanja aktera u polju političkog. Takozvani bihevioralisti u politologiji nastojali su oko uvođenja psihologijskih kategorija u istraživanje političkog. To je prema mnogim tumačima predstavljalo inovaciju ako ne i revoluciju u politologiji i to u pomaku ka čovjeku, individui i grupi i njihovu ponašanju u političkom procesu i političkoj akciji. To je uvjetno rečeno značilo psihologizaciju politike. Ubrzo se uvidjelo značenje psihološkog faktora u političkim borbama. Kako to pokazuje Moris Duverger, "marksistički" orijentirana politologija nije pridavala pozornost psiho-čimbeniku, za razliku od "građanske", iz razloga što se u polju političkog sučeljavaju različite ličnosti i grupe koje su orijentirane na osvajanje moći. Prema tomu, držanje, ponašanje pojedinaca i grupa u izbornom procesu, sistematsko utjecanje aktera na birače, ispitivanje javnog mnijenja i propaganda i oblikovanje volje i utjecanje na formiranje stavova sve to nije moglo bez unošenja psihologijskih momenata u teoriju i praksu političkog. Tako je rođena škola *političkog ponašanja*.

Zamjena tradicionalne s novom bihevioralnom školom u politologiji bila je proizvod praktično političkih zahtjeva. Praktična politika tražila je konkretne analize iz područja političkog ponašanja tj. psihologije politike. U konkretnom značenju, suprotstavljeni akteri (stranke) u izbornom procesu morale su znati što misle i kako se ponašaju potencijalni birači ili konkurenti, kako i kojim tehnikama je najbolje utjecati na oblikovanje stavova i motivacija za izbor jednog ili drugog aktera u procesu zadobijanja moći. Oslanjanjem na psihologiju, politički akteri nastojali su prodrijeti u duše svojih podupirača i pristalica i osigurati neprepuštanje slučaju ishoda političke borbe. Ova varijanta američke politologije zapravo nije ništa drugo nego izvjesna *politička psihologija*. Kod Robertsa, (1) politička psihologija se tretira kao *dio politologije*. Ovakav integralistički pristup svojstven je koncepciji političkih znanosti. Ako se pođe od strukturne podjele politologije na tri građevna bloka: a) političku teoriju, b) unutrašnju i c) vanjsku politiku, onda tretiranje političke psihologije kao dijela politologije ne može biti prihvaćeno. Držimo da politička psihologija nije samostalna psihologijska disciplina niti politološka disciplina.

Politologija se tek odnosi spram političke psihologije ne kao samostalne već primijenjene psihološke discipline. Ona se zapravo služi psihološkim znanjima u istraživanju i interpretiranju političkog ponašanja ličnosti, vođa, grupa, u procesu osvajanja moći/vlasti. Predmet politologije je globalna politička sfera koja uključuje djelovanje političkih stranaka, grupa, osvajanje političke vlasti, moći. U ovoj političkoj sferi djeluju pojedinci i grupe koje imaju različite motive, stavove, orijentacije i psihostrukture koje mogu determinirati autokratski, autoritarno, demokratski, anarhistički tip ponašanja ili ustrojstva zajednice. Politologija, dakle, mora računati i s psihologijskim aspektima ukoliko želi fenomen političkog s više pojedinačno znanstvenih aspekata. Ovaj pokušaj razgraničenja proizlazi iz sve prisutnije identifikacije politologije i političke psihologije, ali po našem mišljenju riječ je o jednoj znanosti koja tek koristi rezultate jedne primijenjene psihološke discipline. Što je zapravo politička psihologija?

Ima više značenja i pristupa određenju predmeta političke psihologije. Jedan dio pristupa orijentira se na istraživanje ponašanja ličnosti u politici. Ovdje su relevantne studije o političkim vođama u kojima se ispituju karakteristike njihove ličnosti koje determiniraju njihov koncept političkog. Takve studije ponajčešće se temelje na tehnici psiholalaze ili dubinske psihologije koja utvrđuje ustrojstvo ličnosti i eventualnu psihopatologiju. Drugi istraživači usmjereni su više k istraživanju političkih karakteristika ličnosti koje su u političkoj akciji, zatim stavova, ali i istraživanju političkog ponašanja masa (Le Bon, Canetti, Broch). Iz literature koja se bavi političkom psihologijom moguće je izdvojiti nekoliko temeljnih područja istraživanja. Osnovno područje, ili predmet ili temeljni pojam je *političko ponašanje*. Nadalje se možemo susresti s

istraživanjem *političkih stavova, političke socijalizacije, utjecaja/propagande, psiho-karakteristika političkih vođa i ličnosti, prisutnosti pojedinaca i masa u sferi političkog.*

Za određenje *političkog ponašanja* neumitno je poznavanje pojma političkog. U literaturi se ponašanje u sferi političkoga ne može ograničiti samo na borbu stjecanja vlasti, moći. Dakle, pojedinci i grupe ne iscrpljuju svoje političko ponašanje u političkoj borbi. Oni iskazuju svoja držanja, ponašanja i u ostalim političkim procesima, kao što su sačinjanje odluke, sudjelovanje u političkim poslovima, odlučivanju, itd. Političko ponašanje građana odnosi se na skup svih političkih aktivnosti ili akcija unutar jedne političke zajednice. Ono se može promatrati kao odnos ili reakcija na jedan tip ideologije ali i političke socijalizacije. Bihevioralni studij politike orijentiran je na istraživanje kako se ljudi ponašaju u političkoj aktivnosti: "Analiza političkog ponašanja uzima individualno osobno ponašanje - općenito shvaćeno koje ne uključuje samo njihove akte ali također i njihove orijentacije djelovanja (identifikacija, zahtjeva, očekivanja, procjene) - kao empirijsko jedinstvo analize." (2) Analiza političkog ponašanja može obuhvatiti pojedince, političke grupe, partije, birače, elite ili pak ponašanje masa u demonstracijama odnosno u spontanijim djelovanjima. "Analiza političkog ponašanja bira izvornu građu koja je dio bihevioralnih znanosti, istaknuti antropologiju, psihologiju i sociologiju." (3)

Eulau smatra da analiza političkoga ponašanja mora biti interdisciplinarna. "Analiza političkoga ponašanja odabire teorijska pravila o politici koja su za sebe podesna, i na kocu principijelna, premda daje prednost činjenicama, operacionalnim formulacijama u svrhu empirijskog istraživanja." (4)

"Analiza političkog ponašanja odabire metode i tehnike otkrića koji dopuštaju strogi postupak kao mogućnost teorijske formulacije i empirijskih činjenica za svrhu opisa i provjere hipoteza." (5) Analiza političkog ponašanja nastala je kao revolt protiv tradicije u američkoj politologiji i to od "psihologijski orijentiranih politologa", primjerice Grahama Wallasa (*Human Nature in Politics*, 1908), A. F. Bentelya (*The Process of Government*, 1908), iz akademskih redova i neakademskih, primjerice Walter Lippmann (*Public Opinion*, 1922), kod kojih su bile zastupljene teme interesnih grupa, grupnog ponašanja, grupa za pritisak i ispitivanja javnog mnijenja. Ovima se pridružuje Charles E. Merriam (*New Aspects of Politics*, 1925). Drugu generaciju bihevioralista čikaške politološke škole predstavljaju: Key, 1949; Simon, 1947; Almond, 1950; Truman, 1951; Leiserson, 1958; Pool, 1952; itd. (6)

Nakon rata provedeno je više istraživanja političkog ponašanja, npr. britanskih (Butler & Rose, 1960; Butler, 1962) i norveških izbora (Rokkan/Valen, 1960). Analiza političkog ponašanja do sredine pedesetih obuhvatila je "studije političke ličnosti i mjesta odnosa kao socijalne sadržaje političkih elita; studij političkih stavova i javnog mnijenja, uključujući analizu

sadržaja medija i masovnih komunikacija; i studij ponašanja glasača i političke participacije". (7) Nakon pedesetih, istraživanja su okrenuta više studijama "političke socijalizacije" (Hyman, 1959; Greenstein, 1965) ali i "političke kulture" (Almond & Verba, 1963). Istraživanja političkog ponašanja možemo promatrati kao biračko, komunalno i međunarodno političko ponašanje, kao analizu donošenja odluka komunikacije i uloge.

BILJEŠKE

(1) Usp. *A Dictionary of Political Analysis*, 1971.

(2) Heinz Eulau, *Political Behavior. A Reprint from the International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968, str. 203.

(3) Isto, str. 203.

(4) Isto, str. 203.

(5) Isto, str. 203.

(6) Isto, str. 204.

(7) Isto, str. 205.

4. Politička sociologija i politologija

U pojedinim dijelovima područja političkoga prepleću se politička sociologija i politologija (npr. u istraživanju stranaka i izbora). Zatim ima pokušaja nadređivanja političke sociologije ili sociologije politike politologiji. Neki čak, poput Georgesa Gurvitcha govore o sinonimima, tj. politologija i politička sociologija su sinonimi. Gurvitch smatra da u SAD-u postoji administrativna sveučilišna dioba politologije i političke sociologije. Osim toga mišljenja je da su međe među njima posvema irelevantni. Među nositeljima političke sociologije i

politologije postoje različita mišljenja o tomu što je zapravo predmet i čime bi se trebale baviti jedna a čime druga. Politolozi misle da njima pripada sinteza, dok sociolozima valja pripustiti analizu. Gurvitch: "Vidimo po svemu da se razlikovanje političke sociologije i političke znanosti temelji isključivo na administrativnim i pedagoškim motivima: ono odgovara samo podjeli tih disciplina na odjele unutar pojedinih sveučilišta, a ni ta podjela uostalom nije u svim zemljama jednaka." (1)

U političkoj sociologiji bilo je pokušaja povijesnih prikaza nastanka političke sociologije. Jedan takav je i Horowitzev. Horowitz genezu političke sociologije, ali više kroz pregled političkih teorija, filozofija i ideologija, a u drugom dijelu povijesnih razmišljanja o političkoj sociologiji posredno govori o odnosu političke sociologije i politologije. Kao *predmet* političke sociologije Horowitz spominje moć, elite, interesne grupe, stranke, govoreći kako sociolozi i politolozi razumijevaju iste pojmove, naglašavajući na svršetku povezanost politologije i političke sociologije. S druge strane Max G. Lange govori o nastajanju političke sociologije, tj. specijalizaciji, navodeći relevantne autore političke sociologije i njihova djela. (3) Primjerice, Maxa Webera (*Gospodarstvo i društvo*), Roberta Michelsa i njegovu studiju o političkim strankama i fenomenu oligarhizacije političkih grupa, (4) Torstona Veblena, teoretičaru dokoličarske klase, Ostrogorskog, istraživača političkih stranaka, Vilfreda Pareta i Geatana Moscija, teoretičare elita, itd. Svaki od navedenih autora bavili su se različitim predmetima u okviru političke sociologije.

Što je zapravo predmet političke sociologije? - Jednoznačnog odgovora nema. Možda bi ispravnije bilo pitati u množivi - koji su predmeti političke sociologije? Otto Stammer (1955) govori o demokraciji, totalitarnim sustavima, strankama, interesnim udrugama, parlamentu itd. Zatim Bendix i Lipset (1956) smatraju da su predmeti političke sociologije izborna ponašanja u općinama i državi; koncentracija gospodarske i političke vlasti odlučivanja; ideologije političkih pokreta i interesnih grupa; političke stranke i udruge i problem oligarhije; sustavi vladanja i problem birokracije. (5) Maurice Duverger smatra da stranke središtem političke sociologije: "Proučavanje stranaka jedna je od najrazvijenijih grana političke sociologije." (6) Politička sociologija po Duvergeru bavi se i istraživanjem političkih izbora i režima. Prema tomu može se govoriti o pluralističkoj strukturi predmeta političke sociologije, čije su sastavnice: birokracija, političke elite, moć, stranke, interesne grupe, politička participacija, politička socijalizacija, oblici vladanja, ideologije, društveni pokreti, promidžba, teror. (7)

Predmeti političke sociologije, u donosu na politologiju koja se bavi makro i globalnim strukturama politike, bile bi mikrostrukture. Politička sociologija je politologiji pomoćna

sociološka disciplina, iako je u nas bilo pokušaja nametanja političke sociologije/sociologije politike kao središnje znanosti o politici.

Kada je riječ o odnosu i granicama postoji više pokušaja i tendencija. Prva je tendencija o poistovjećivanju. Politologija i sociologija politike su identične po onome čime se bave ali se razlikuju u nazivu (M. Duverger). Druga tendencija polazi od teze da je politologija samo "političko poglavlje sociologije" (R. Aron). Treća tendencija smatra da se politologija i sociologija politike razlikuje, pa se zalažu za *razgraničenje*. Četvrta polazi od mišljenja o integraciji politologije u sociologiju.

Današnja sporenja su uglavnom oko "opsega predmeta". "Coser duhovito govori da je došlo do braka između sociologije i politologije, ne iz ljubavi, već iz interesa. Sociolozi su napustili pansociologizam, a politolozi prihvataju sociologiju kao pretpostavku znanosti o politici." Ova je teza prihvatljiva ukoliko se ima na umu drugi empirijski pravac politologije nastao krajem 19. stoljeća koji ima uporište u američkoj sociologiji i psihologiji. Između sociologije politike i politologije mora postojati interakcija, kako to primjećuje francuski politolog Georges Burdeau: "Političko je u društvenom; on je način bivstvovanja društva." (8)

Prema tome, politologija mora posezati u sferu društva a sociologija ne može zaobilaziti političke pojave. Odnos između politologije i sociologije: 1. "Sociologija ponajprije pribavlja političkoj znanosti spoznaju o strukturi grupa". (9) Ona omogućava politologiji spoznavanje relativnosti društvenog poretka, a u pogledu vlasti daje uzroke nastajanja, nestajanja tipova vlasti i legitimiteta, kao i krize legitimiteta, ona omogućuje analizu društvenih grupa koje skreću u političkom polju, kao i njihovu grupnu dinamiku, interesnu agregaciju, interesnu artikulaciju, političku socijalizaciju, odnosno političku kulturu. Sociologija priskrbljuje fakte o nastajanju institucija, njihovu funkcioniranje itd.

Granice između politologije i sociologije politike su "fleksibilne". Razlike između politologije i sociologije politike su prema Cvjetičaninu ali i drugim autorima u pristupu istraživanja političkih pojava. Politologija se bavi vidljivim stranama političkog a sociologija politike uzrokom, strukturom i unutrašnjom dinamikom. (10)

BILJEŠKE

(1) Georges Gurvitch, *Sociologija*, Zagreb, Naprijed, 1966, drugi odjeljak; drugi svezak; šesti odjeljak: "Problemi političke sociologije", str. 9.

- (2) Irving Louis Horowitz, *Grundlagen der politischen Sociologie. Band I: Ideologie und Geschichte*, Freiburg, Verlag Rombach, 1972.
- (3) Max G. Lange, *Politische Soziologie*, Berlin und Frankfurt, Verlag Vahlen, 1970.
- (4) Robert Michels, *Sociologija stranačkog života*, Zagreb, Informator, 1993.
- (5) Usp. Max G. Lange, nav. dj., str. 8.
- (6) Georges Gurvitch, nav. dj., str. 29.
- (7) Usp. Dieter Nohlen (Hrsg.), *Wörterbuch Staat und Politik*, Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1991.
- (8) Georges Burdeau, "Politička znanost i sociologija i politička znanost i psihologija", u: Bibič - Novosel, str. 224.
- (9) Burdeau, nav. dj., str. 226.
- (10) Širi pregledi: Kutr Lenk, *Politische Soziologie: Strukturen und Integrationsformen der Gesellschaft*, Stuttgart, Kohlhammer, 1982; Otwin Massing, *Politische Soziologie: Paradigmata einer kritischen Politikwissenschaft*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1974.

5. Politička povijest i politologija

Politologiji je politička povijest pomoćna disciplina, kao što je povijesti politologija pomoćna disciplina. Politička povijest je disciplina koja se bavi političkom prošlošću pojedinih država, oblika vladanja, vladara, vladarskih kuća. Istraživanja političkih doktrina, ideja, zatim tipova političkih sustava tijekom povijesti nemoguće je bez političke povijesti. Elaboriranje pojedinih političkih doktrina bez varijable društvene i političke uvjetovanosti koja determinira neku političku doktrinu ili poredak jedva je moguće. Uzmimo primjerice *konzervativizam* (doktrinu) i monarhiju kao oblik vladanja. Istraživanje doktrina i ideologija, te političkih sustava odnosno oblika vladanja nemoguće je ukoliko politolog ne "otputuje" u ranu, srednju i zrelu

povijest srednjovjekovlja, sve do političkoga pada, tj. do francuske revolucije. Primjerice, konzervativizam tradicionalne provenijencije nemoguće je istraživati bez prethodna studiranja srednjovjekovne političke povijesti Europe, iz koje je povijesti moguće uvidjeti i razumijeti nastajanje vladarskih obitelji i kuća, staleške strukture, oblike monarhija, od patrimonijalne ili karolinške monarhije do apsolutne monarhije Luja XIV. i prosvjećene apsolutne monarhije Josipa II., pruskog kralja Fridriha II. To svakako vrijedi i kod istraživanja drugih političkih doktrina, ideologije i oblika vladanja.

Političke doktrine i politički poreci odnosno oblici vladanja lakše se mogu politološki istraživati i tumačiti ukoliko se politologija opskrbi znanjima iz političke povijesti. Ne radi se samo o istraživanju doktrina i oblika vladanja već o političkim procesima i nastajanjima pojedinih nacija i država. U tom smislu važno je znati činjenice o svim pokušajima obnove rimskog carstva, karolinškim (franačko carstvo) i njemačkim (sv. rimsko carstvo) njemačkog naroda koje je trajalo od Napoleona, zatim proces oblikovanja velikih nacija te odnos velikih nacija spram malih naroda i njihovu borbu za političkom emancipacijom, i kako je različit razvoj Engleske, Nizozemske, Francuske, Njemačke i Italije utjecao na kasniji razvoj demokracije i autoritarne oblike vladanja u Njemačkoj i Italiji tijekom 20. stoljeća. Bez političke povijesti bilo kojemu politologu teško je razumijeti zašto su male i stare europski narodi koji su prolazili kroz različite političke konkubinete tek u dvadesetom stoljeću konačno svoju političku egzistenciju objektivirali u *državi*, a zašto velike nacije svršetkom dvadesetog stoljeća uopće više ne raspredaju o identitetu, stvarajući supranacionalne strukture, dok male nacije srednje i istočne europe uporno problematiziraju to pitanje.

Iz studiranja opće političke povijesti naroda europskih i izvaneuropskih moguće je doći do spoznaja i činjenica za političke doktrine, ideologije, oblike vladanja, političke procese, nastajanje po država, vladarskih kuća, nacija, a iz toga studiranja izvući empirijski materijal o: 1. političkim osobama ili vladarima, vladarskim kućama, oligarhijama, klikama, kancelarima, savjetnicima, strankama, vođama, diktatorima, parlamentima, političkim ustanovama, političkim pokretima itd. Političku povijest politolog mora akceptirati kao nužnu i neizbježnu disciplinu bez koje politološke teorije ostaju skup apstrakcija izvan političkoga vremena. Kategorija političkoga vremena jedna je od temeljnih kategorija političke povijesti. Ono što je recimo danas politika i predmet političkih istraživanja, to će već sutra biti politička povijest i može biti pomoćni empirijski materijal nekog budućega politološkoga istraživanja.

Ukoliko bismo podrobnije pokušali odrediti predmet političke povijesti onda bismo mogli reći da je politička povijest grana povijesti koja se bavi prošlim oblicima političkog života. Politička povijest politologiji pruža okvir razumijevanja politike pojedinih naroda u povijesnom

vremeplovu. Ona je politologiji neka vrst koordinatnog političko vremenskog sustava unutar kojega se spoznava relativnost političkoga vremena a u njemu i relativnost objektiviranih oblika političkoga života.

BIBLIOGRAFIJA

1. Hans Kammler

Logik der Politikwissenschaft

Wiesbaden, Akademische Verlagsgesellschaft, 1976.

2. Manfred Hättich

Grundbegriffe der Politikwissenschaft

- Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.
3. Martin Heidegger
Bitak i vrijeme
Zagreb, Naprijed, 1985.
 4. Carl Schmitt
Der Begriff des Politischen
Hamburg, 1933.
 5. Carl Schmitt
Pojam politike i ostale razprave
Zagreb, Matica hrvatska, 1943.
 6. Aristotel
Politika
Zagreb, Liber, 1987.
 7. Adolf Bibiè
Politièka znanost: predmet i suština
Pavle Novosel
Politièka znanost: metode
Zagreb, Naprijed, 1971.
 8. Bernard Blanke, Ulrich Jürgens, Hans Kastendiek
Kritik der Politischen Wissenschaft
Frankfurt/New York, 1975.
 9. Cicero, M.T.
Der Staat
Rheinbek, Rowohlt, 1971.
 10. Weber-Schafer Peter
Einführung in antike politische Theorie (Die Früzeit)
Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976.
 11. Aurelije Augustin
O državi božijoj
Zagreb, Kršæanska sadašnjost, 1982.
 12. Niccolo Machiavelli
Rasprave o prvih deset knjiga Tita Livija
Politièka misao, Zagreb, br. 4/1983.
 13. DTV Lexikon

- Zur Geschichte und Politik im 20. Jahrhundert
München, 1974.
14. Ernst Barker
Principles of Social and Political Theory
Oxford, Clarendon Press, 1952.
15. Berky, R.N.
The History of Political Thought
London - Toronto - Dent, 1972.
16. Brecht Arnold
Politische Theorie
Tübingen, J.C.B. Mohr, 1969.
17. Greaves, H.R.G.
Grundlagen der politischen Theorie
Neuweid, Luchterhand Verlag, 1960.
18. Nerkez Smailagiæ
Historija politièkih doktrina
Zagreb, Naprijed, 1970.
19. Davor Rodin
Novovjekovno podrijetlo znanosti o politici
Politièka misao, Zagreb, br. 4/1968.
20. Albert Somit/Joseph Thanenhaus
The Development of American Political Science
From Burgess to Behavioralism
New York, Irvingston Publishers, 1982.
21. H. Eulau
Behavioralism in Political Science
New York, Atherton Press, 1969.
22. Kinhide Mushakoji
Razvoj politiène znanosti v 80 letih in vloga IPSA
Teorija in praksa, Ljubljana, br. 7-8/1985.
23. D. Easton
Nova revolucija v politièni znanosti
Teorija in praksa, Ljubljana, br. 3/1971.

24. Klaus von Beyme
Razvoj političke znanosti u SR Njemačkoj
Politička misao, Zagreb, br. 3/1984.
25. Contemporary Political Science
Paris, UNESCO, 1950.
26. W. Dweit
Political Science in the United States
27. R. Kerschner
Suvremena američka politička teorija
Politička misao, Zagreb, br. 1/1969.
28. Hans Maier
Politische Wissenschaft in Deutschland
München, R. Piper and Co., 1969.
29. Anton Pelinka
Nerazvita politična znanost v razviti deželi
Teorija in praksa, Ljubljana, br. 7-8/1985.
30. P. Favre
Politična znanost v Franciji
Teorija in praksa, Ljubljana, br. 7-8/1985.
31. Görlitz Axel
Handlexikon zur Politikwissenschaft
München, Franz Elenwirth, 1970.
32. Umberto Cerroni
Uvod u društvenu znanost
Zagreb, Školska knjiga, 19-?.
33. K.H. Volkmann Schluck
Politička filozofija
Zagreb, Naprijed, 1977.
34. Klaus von Beyme
Suvremene političke teorije

Zagreb, Stvarnost, 1977.

35. Wold Dieter Narr

Theoribegriffe und Systemtheorie

Einführung in die moderne politische Theorie

Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1971.

36. Povijest svijeta

Zagreb, Naprijed, 1977.

37. Anđelko Milardoviæ

Konzervativizam i nekonzervativizam

Zagreb, Alinea, 1991-?.

38. Anđelko Milardoviæ

Nova desnica

Zagreb, Alinea, 199-?.

39. Kršæanska demokracija u Europi

Priredio: Anđelko Milardoviæ

Osijek, Pan liber, 1994.

40. Regionalizam kao europski izazov

Pojam. Teorija. Iskustva. Programi

Priredio: Anđelko Milardoviæ

Osijek, Pan liber, 1995.

41. Socijalna država

Priredio: Anđelko Milardoviæ

Osijek, Pan liber, 1995.

42. Ustav SAD

Osijek, Pan liber, 1994.

43. Temeljni zakon (Ustav) Savezne Republike Njemaèke

Osijek, Pan liber, 1994.

44. Ustav Francuske

Osijek, Pan liber, 1995.

45. Kurt Sontheimer

Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik

Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus

zwischen 1918 und 1933.

- München, Nymphenburger Verlagshandlung, 1962.
46. Hans Joachim (Hrsg.)
Politische Theorie von Antike bis Gegenwart
Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 19-?.
47. Dieter Nohlen (Hrsg.)
Wörterbuch Staat und Politik
Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1991.
48. Francesco Valentini
Moderna politička misao
Zagreb, Školska knjiga, 1982.
49. Niklas Luhman
Teorija sistema. Svrhovitost i racionalnost
Zagreb, Globus, 1981.
50. Talcot Parsons
Društva
Zagreb, August Cesarec, 1991.
51. K. Roberts
A Dictionary of political analysis
London, Langman, 1971.
52. W. Mickel
Handlexikon zur Politikwissenschaft
Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1986.
53. Leo Strauss
O tiraniji
Zagreb, GZH, 1980.
54. Niccolo Machiavelli
Politička djela
Zagreb, Globus, 1985.
55. Jean Jacques Rousseau
Rasprava o podrijetlu i osnovama nejednakosti među
ljudima
Društveni ugovor
Zagreb, Školska knjiga, 1978

56. Konstantin Bastaia/Bogdan Krizman
Opæa historija države i prava
Zagreb, Globus, 1981.
57. Franz Neuman
Demokratska i autoritarna država
Zagreb, Naprijed, 1974.
58. Arsen Baëia
Ustav i ustavna diktatura
Split, Književni krug, 1992.
59. Šefko Kurtovia
Opæa povijest prava i države
Zagreb, 1993.
60. Niklas Luhman
Legitimacija kroz proceduru
Zagreb, Naprijed, 1992.
61. David Held
Modeli demokracije
Zagreb, Školska knjiga, 1990.
62. Arend Lijphardt
Demokracija u pluralnim društvima
Zagreb, Globus/Školska knjiga, 1992.
63. Oscar W. Gabriel - Frank Brettschneider (Hrsg.)
Die EU-Staaten im Vergleich
Strukturen, Prozesse, Politikinhalt
Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994.
64. Klaus von Beyme
Interessengruppen in der Demokratie
München, R. Piper Co. Verlag, 1980.
65. Štefica Deren Antoljak
Politički sistem Sjedinjenih Američkih Država
Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1993.
66. Georges Gurvitch
Sociologija
Zagreb, Naprijed, 1966.

67. Programme der politischen Parteien in der Bundesrepublik
Deutschland
München, 1979.
68. Handbuch des politischen Systems der Bundesrepublik
Deutschland
München-Zürich, Piper Verlag, 1978.
69. Dieter Nohlen
Izbornopravo i stranački sustavi
Zagreb, Školska knjiga, 19-?.
70. Richard Wisser
Filozofski putokazi
Zagreb, Globus, 1992.
71. Electoral Systems Central and Eastern Europe
Brussels, European Parliament, 1994.
72. The Electoral Politics Dictionary
Santa Barbara, ABC-Clio, 1989.
73. Ann Beudry/Bob Schaeffer
Local and State Elections
The Guide to Organizing your Campaign
New York, London, 1986.
74. Juraj Kolakovič
Historija novovjekovnih političkih teorija
Đakovec, Zrinski, 1976.
75. Leksikon temeljnih pojmova politike
Zagreb, Školska knjiga, 1990.
76. C. Schmitt
Politische Theologie
Berlin, Duncker/Humboldt, 1979.
77. Irmgar Fetscher/Herfried Münkler (Hrsg.)
Politikwissenschaft
Begriffe-Analysen-Theorien. Ein Grundkurs
Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1985.
78. David Robertson

- A Dictionary of Modern politics
London, 1985.
79. Handbook of political Science / Macropolitical Theory
Sydney, Addison, Wesley Publishing Co., 1975.
80. Pipers Wörterbuch zur Politik
Herausgegeben von Dieter Nohlen
Internationale Beziehungen. Theorie-Organisationen- Konflikte
München-Zürich, Piper, 1984.
81. Wichard Woyke (Hrsg.)
Handbuch
Internationale Politik
Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1994.
82. Radovan Vukadinović
Osnove teorije vanjske politike
Zagreb, CKD, 1981.
83. Radovan Vukadinović
Teorije o međunarodnim odnosima
Zagreb, CDD, 1978.
84. Ante Pažanin
Filozofija i politika
Zagreb, Liber, 1973.
85. Joachim Ritter
Metafizika i politika
Zagreb, Informator, 1987.
86. Danilo Pejović
Hermeneutika, znanost i praktična filozofija
Sarajevo, Veselin Masleša, 1982.
87. Gustav Le Bon
Psihologija gomila
Zagreb, Tiskara kr. zem. tiskare, 1920.
88. Elias Canetti
Masa i moć
Zagreb, GZH, 1984.

89. Herman Broch
Beiträge zur einer Psychologie der Politik
Frankfurt, Suhrkamp, 1979.
90. Immanuel Kant
Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie,
Politik und Pädagogik
Frankfurt a/M, Suhrkamp Verlag, 1977.
91. Martin Heidegger
Doba slike svijeta
Zagreb, Razlog, 1969.
92. Max Scheller
Položaj čovjeka u kosmosu
Čovjek i povijest
Sarajevo, Veselin Masleša, 1960.
93. Helmut Plessner
Stupnjevi organskog i čovjek
Sarajevo, Veselin Masleša, 1981.
94. Arnold Gehlen
Anthropologische Forschung
Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1961.
95. Georges Balandier
Politische Anthropologie
München, Nymphenburger Verlagshandlung, 1972.
96. Kurt Lenk
Politische Soziologie: Strukturen und Integrationsformen
der Gesellschaft
Stuttgart, Kohlhammer, 1982.
97. Massing Otwin
Politische Soziologie: Paradigmata einer kritischen
Politikwissenschaft
Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1974.
98. Louis Horowitz
Grundlagen der politischen Soziologie
Band I: Soziologie und Geschichte

Freiburg, Verlag Rombach, 1972.

99. Max Lange

Politische Soziologie

Berlin und Frankfurt, Verlag Franz Vahlen, 1970.

100. Görlitz Axel

Politikwissenschaftliche Propädeutik

Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1972.

101. Ellwein Thomas

Politische Wissenschaft

Beiträge zur Analyse Politik und Gesellschaft

Opladen, Westdeutscher Verlag, 1987.

102. Gerhard Lembruch

Einführung in die Politikwissenschaft

Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1970.

103. P.L. Weinacht/V. Kenopf/H.G. Merz (Hrsg.)

Einführung in die Politische Wissenschaft

Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1977.

104. Hiltrud Nassmayer

Politikwissenschaft

München, Wien, Oldenburg Verlag, 1994.

105. Rene Descartes

Rasprava o metodi

Zagreb, Matica hrvatska, 1956.